

FINANS - POLİTİK & **EKONOMİK YORUMLAR**

NİSAN 2004 • YIL 41 • SAYI 481 • 5.000.000.- LİRA
www.ekonomikyorumlar.com

*Küreselleşen Bankacılık Sektöründe
Türk Bankacılık Sisteminin
Sorunları ve Gelişimi*
Yrd. Doç. Dr. M. Serhan OKSAY

*Enflasyon Muhasebesi (Düzeltilmesi)
Bağlamında 5024 Sayılı Kanun*
Ziya ALP

Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihi
Doç. Dr. Çetin DOĞAN
Suzan ERGÜN

*Motorlu Taşıtlar İçin Ödenen
Vergiler ve Vergi Yükü Analizi*
Yrd. Doç. Dr. Hasan Bülent KANTARCI

Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar
Yrd. Doç. Dr. Bekir GÖVDERE
Dr. Serdar ÖZTÜRK

*Hükümlerlik Hakkının Kötüye
Kullanımına Bir Örnek:
Hazine'ye Kısa Vadeli Avans*
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ŞEN

piyasada nakit mi yok?

gani var.

Acil nakit ihtiyacı mı var?

gani var.

Çek/senet tahsilatında problem mi var?

gani var.

Stok maliyetini düşürmek mi lazım?

gani var.

Satış fiyatı doğru mu?

gani var.

Nakit akışı kontrol altında mı?

gani var.

Ödeme ve tahsilat planlarını kim yapacak?

gani var.

Gerçekten kâr ediyor musunuz,
daha fazla kâr edebilir misiniz?

gani var.

Şirketinize özel çözüm getirecek
bir bankacıya mı ihtiyacınız var?

gani var.

gani kim?

Garantili Nakit İdaresi Uzmanı.

gani bu hizmetleri her sektörde,
her KOBİ ve işyeri sahibine vermeye hazır.

Sizin gani'niz size en yakın Garanti şubesinde
davetinizi bekliyor. Bir telefonunuz yeter.

Ayrıca ücretsiz nakit idaresi paketi

Paketin içinde bir finans rehberi, bir de bilgisayar programı CD'si var. Dikkat, bu bir muhasebe programı değil. KOBİ sahibinin/yöneticisinin, finans yönetimini en verimli şekilde yapabilmesi için, Microsoft işbirliğiyle hazırlanmış özel bir yazılım. Bilgisayar kullanmamış bir iş sahibi bile kolayca kullanabilir. gani'ni finans rehberinde ise finans yönetiminin temel kavram ve yöntemlerini bulacaksınız. gani'ni kullanın, gani'ni kazanın...

Daha fazla bilgi için, www.ganigani.com adresini ziyaret edebilir, 444 0 333 Alo Garanti'yi ya da (0212) 630 86 86 İşletme Bankacılığı Hizmet Hattı'nı arayabilirsiniz.

Garanti İşletme Bankası

Oto yıkama.

300 mm'ye kadar yükseltilebilen havalı süspansiyon.
Touareg'de standart.

Otomobil aşkına

Touareg, 82.000 Euro'dan başlayan tavsiye edilen ÖTV ve KDV dahil fiyatları ve kişiye özel kredi seçenekleriyle.
Bu fiyata plaka ve bandrol masrafları dahil değildir.

TOUAREG DANIŞMA HATTI: 0212 335 04 25

VOLKSWAGEN TÜRKİYE DİSTRİBÜTÖRÜ DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş. BİR DOĞUŞ GRUBU KURULUŞUDUR.

FİNANS - POLİTİK & EKONOMİK YORUMLAR

http://www.ekonomikyorumlar.com

e-mail:ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com

NİSAN 2004 • YIL: 41 • SAYI: 481 • 5.000.000.- LİRA (KDV DAHİL)

**Ekonomik Mali Yayınlar San. Ve Tic. A.Ş. Adına
İmtiyaz Sahibi
DR. NESRİN NAS**

**Genel Yayın Yönetmeni
PINAR TÜRENÇ**

**Yazı İşleri Müdürü
MUSTAFA BARIŞ**

**Danışma Kurulu Başkanı
ALİ İHSAN KARACAN**

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat □ Dr. Öztin Akgüç □ Prof. Dr. Erdoğan Alkin □ Prof. Dr. Mehmet Altan □ Tefik Albok □ Yılmaz Argüden □ Beyhan Aslan □ Uğur Bayar □ Afa Boran □ Prof. Dr. Ünal Bozkurt □ Yavuz Canevi □ Ege Cansen □ Dr. Doğan Cansızlar □ Bülend Çorapçı □ Necdet Durakbaşı □ A. Aydın Dündar □ Dr. A. Mahfi Eğilmez □ Orhan Emirdağ □ Gazi Erçel □ Dr. Zeynel Abidin Erdem □ Meral Gezgin Eriş □ Dr. Deniz Gökçe □ Prof. Dr. Cumhuriyet Ferman □ Zeki Gündüz □ Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □ M. Akif Hamzaçebi □ Avni Hedili □ Erhan Işıl □ Prof. Dr. Haluk A. Kabaalioglu □ Ali İhsan Karacan □ Kemal Kurdaş □ Korhan Kurdoğlu □ Adnan Nas □ Ergin Neng □ Sezai Onaral □ Prof. Dr. Suat Oktar □ Tunçay Özilhan □ Ersin Özince □ Ertuğrul İhsan Özol □ Prof. Dr. Merih Paya □ Adnan Polat □ M. Faruk Sabuncu □ Prof. Dr. Hülya Talu □ Prof. Dr. M. Şükrü Tekbaş □ Dr. Ali Tekin □ Dr. Turgut Telman □ Yaman Törüner □ Cihan Turper □ Doç. Dr. Ali Ulusoy □ Ahmet Yüzbaşıoğlu □ Prof. Dr. T. Güngör Uras

Yazı Kurulu

Dr. Öztin Akgüç □ Prof. Dr. Erdoğan Alkin □ Zeki Gündüz □ Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □ Adnan Nas □ Prof. Dr. Merih Paya □ Prof. Dr. T. Güngör Uras

BU SAYIDA

Okurlara Mektup
Büyümede de Enflasyonda da Hedefler Aşıldı 3

YRD. DOÇ. DR. M. SERHAN OKSAY
Küreselleşen Bankacılık Sektöründe
Türk Bankacılık Sisteminin
Sorunları ve Gelişimi 5

ZİYA ALP
Enflasyon Muhasebesi (Düzeltilmesi)
Bağlamında 5024 Sayılı Kanun 22

DOÇ. DR. ÇETİN DOĞAN
SUZAN ERGÜN
Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihi 30

YRD. DOÇ. DR. HASAN BÜLENT KANTARCI
Motorlu Taşıtlar İçin Ödenen Vergiler
ve Vergi Yükü Analizi 43

YRD. DOÇ. DR. BEKİR GÖVDERE
DR. SERDAR ÖZTÜRK
Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar 48

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ŞEN
Hükümlerlik Hakkının Kötüye Kullanımına Bir
Örnek: Hazine'ye Kısa Vadeli Avans 60

YRD. DOÇ. DR. MUHSİN KAR
M. AKİFKARA
Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik
Sermaye Hareketleri ve Krizler 70

ÖMER YILMAZ
Bölgesel Politika Etkilerinin Tahmini 85

Rakamların Dili
Ekonomik Göstergeler 95

İdare Yeri: Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak. No.6/2; 34400 Sultanahmet - İSTANBUL ☎ Tel: (0212) 518 17 32 - 516 11 45 ☎ Faks: (0212) 518 66 43 ☎ http://www.ekonomikyorumlar.com ☎ e-mail: ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com ☎ Açıklama: Dergideki yazılar kaynak göstermek koşuluyla alınabilir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler, yazarlarına aittir. Yayınlanacak yazılar hakem denetiminden geçer. Yayınlanmak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak (mümkünse bilgisayar disketi ve bir resim ile birlikte) ulaştırılmasını rica ederiz. ☎ 2004 Yılı Abone Bedeli (KDV Dahil): 60.000.000.-TL. ☎ Öğrencilere: 42.000.000.-TL. ☎ Banka Hesap Numaraları (İstanbul): Akbank Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 35875-4, Garanti Bankası Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 6299897, İş Bankası Çağaloğlu Şubesi Hesap No: 530979, Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi Hesap No: 1035572-7 ☎ Kapak - Sayfa Tasarımı ve Dizgi: Ekonomik Yorumlar ☎ Baskı ve Cilt: Kurtiş Matbaacılık, Tel: (0212) 518 11 28 ☎ Baskı Tarihi: 8 Nisan 2004 ☎ Genel Dağıtım: DPP ve Dünya Süper Dağıtım

Dergiden

OKURLARA MEKTUP

Büyümede de Enflasyonda da Hedefler Aşıldı

Sevgili Okurlar,

Mart ayında aylık enflasyon toptan eşyada % 2.1 oranında artarak yıllık % 7.97'ye, tüketici fiyatlarıyla da aylık % 0.89 artarak yıllık % 11.83'e indi. Çekirdek enflasyon ise binde 7 oldu. Bu gelinen nokta 2004 hedeflerinin rahatlıkla tutturulacağını gösteriyor. Tabii önemli hatalar yapılmazsa...

Mart ayı toptan eşya fiyatlarının, beklenenin üzerinde gerçekleşmesinde tarım fiyatlarında Ocak ayında başlayan konjonktürel yükselmenin Mart ayında da devam etmesi ve kamu imalat sanayi fiyatlarında sigara ile akaryakıtta yapılan ÖTV zamları etkili olmuştur. Öte yandan, kiralar ve hizmetler sektöründe fiyat artışları enflasyondaki düşüşe direnmektedir. Bu da bize önümüzdeki aylarda enflasyondaki düşüşün yavaşlayacağını göstermektedir. Bu nedenle, özellikle kamu harcamalarındaki artışa ve dolayısıyla bütçe açıklarının kontrolüne dikkat edilmesi ve gelirler politikasının çok daha ciddi bir biçimde uygulanması gerekiyor.

Enflasyondaki iyi haberleri, büyüme izliyor. DİE 2003 yılının dördüncü çeyreğinde GSYİH'nın % 6.1 ve GSMH'nın da % 7.2 oranında büyüdüğünü ve bu sonuca göre 2003 yılı toplam GYİH'nın % 5.8 ve GSMH'nın da % 5.9 oranında artış gösterdiğini açıkladı. Bu da hedeflenen yıllık % 5'in üzerinde.

Sağlanan bu büyüme ile kişi başına düşen GSMH 2003 yılında 3383 dolar olmuştur. Ancak, bu yanıltıcı olmamalı. 2003 yılında kişi başına düşen GSMH sabit fiyatlarla 1998=100 olarak alındığında 2003 yılında 95.1 olduğu görülecektir. Yani kişi başına refah seviyesi hala 1998 yılının gerisindedir.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, ekonomide riskler devam ediyor. İç borç stokuna baktığımızda ilk iki ayda 6.1 katrilyon liralık artış dikkati çekiyor. Hazine hem kamuya olan 6.8 katrilyon liralık iç borcunu ödemek hem de bütçeye gerekli finansmanı sağlamak için iç piyasaya olan borcunu 12.9 katrilyon lira artırmış. TÜFE'nin sadece % 1.29 oranında arttığı Ocak ve Şubat aylarında borç stokundaki artışın % 12.7 olması oldukça önemli. Bu dönemde toplam iç borcun vadesi de 25.1 aydan 24.2 aya gerilemiş.

Hazine 2004 yılı için öngördüğü 175.8 katrilyon liralık toplam iç borç servisinin % 17'sini ilk iki ayda gerçekleştirmiş. Bu arada iki ayda Hazine nakit dengesi 690 trilyon lira azalmış. Bu da ilk iki ayda bütçede işlerin pek iyi olmadığını bize söylüyor.

Bu süre zarfında uluslararası konjonktür çok müsait olmasına, faizler en düşük seviyesinde bulunmasına rağmen, dış borçlardaki artış sadece % 0.8 gibi çok az olmuş. Kuşkusuz, kur ve faizlerin bugünkü seyri piyasa açısından kamu kağıtlarını oldukça cazip kılıyor. Ancak iç borçlanmaya ağırlık veren bir kamu açığının finansmanı modeli yerli bankaların kur ve vade riskini büyütüyor. Bu nedenle, bu yapının sürdürülebilir olduğunu zannetmenin maliyeti ağır olur. Anlaşılan, nasıl olsa işler iyi gidiyor diye fırsatları değerlendirmek yerine oyunun mevcut haliyle sürmesi tercih ediliyor. Oysa, artık borç yönetimi oldukça ciddi bir iş ve iyi bir borç yönetimiyle riskler ciddi bir biçimde azaltılabilir.

Sayet uluslararası piyasalarda işler tersine dönerse ve kısa dönemde yüksek sermaye kazancı elde etmek amacıyla gelişmekte olan piyasalara yönelen ve bu piyasalardaki devlet kağıtlarına yatırım yapan gelişmiş ülke yatırımcıları kendi ülkelerine dönmeye karar verilerse bu yapı aniden sürdürülemez hale gelir. Çünkü piyasadaki yapılan iç borçların vadesi henüz 1 yıl civarında.

Öte yandan, Türk bankalarının uluslararası bankalardaki varlıklarını azaltırken bu bankalardan bir hayli borçlandıkları ve yabancı bankalara olan pozisyon açıklarını net 7.5 milyar dolara çıkardıkları görülüyor. Ayrıca banka dışı kesimler de 2003 yılında 9 aylık dönemde 1.8 milyar dolarlık dış finansman sağlamış. Burada bizim için önemli olan Türkiye'nin uluslararası bankalara olan yükümlülüklerinin % 53.7'sinin 1 yıl ve daha kısa vadeli olmasıdır.

Böyle bir borç yapısı, kurun seyri ve büyüyen dış ticaret açığı ile (ilk iki ayda % 73.9 artıştır) birlikte potansiyel riskleri artırıyor.

Bu risklerin gerçekleşme olasılığı, yapısal reformlar ertelenmeye devam ederse artar. Seçimler de geçtiğine göre hükümetin artık yapısal reformlara kaldığı yerden devam etmesi gerekiyor. Aksi halde, ne sürdürülebilir bir büyüme sağlanır ne de makro göstergelerdeki iyileşme geniş kitlelerce hissedilir hale gelir.

Saygılarımızla,

Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar

Bankacılık

YRD. DOÇ. DR. M. SERHAN OKSAY
Kadir Has Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim Üyesi

Küreselleşen Bankacılık Sektöründe Türk Bankacılık Sisteminin Sorunları ve Gelişimi

1- Dünyada Küreselleşme Süreci

20.yy. içerisinde meydana gelen hızlı teknolojik gelişmeler, dünyadaki ekonomilerin bütünleşmesine ve tek pazar haline gelmesine yol açmaktadır. Teknolojinin sağladığı yararlar küreselleşmeyi hızlandırırken, teknolojik altyapı da küreselleşme sonucu daha da gelişmektedir. Teknolojik gelişmeler daha çok bilgi depolama ve işleme, ulaşım ve haberleşmede, ileri teknoloji ile üretilmiş materyalde, bio-teknolojide ve süper iletkenlerde görülmektedir.

Küreselleşme olarak adlandırılan bu değişim ürün, faktör ve finans piyasalarının liberalleşerek bütünleşmesi sonucunu doğurmuş ve makro düzeyde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finansal politikaları v.d. politikalarını ileri derecede bağımlı hale getiren süreci başlatmıştır.

Küreselleşme sonucu, dünya bir elektronik haberleşme ve finans ağı ile örülürken, ulusal şirketler ve onların egemen olduğu ekonomiler değişmiş ve çokuluslu hale gelmiştir. Mali alışverişler, maddi alışverişlerin

önüne geçmeye başlamış ve günlük uluslararası para akışı bir trilyon dolar seviyesini bulmuştur.

Küreselleşme ile birlikte, ekonomi ve ticarette liberalleşme eğilimleri de hız kazanmıştır. Böylece sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiş ve tüketici alışkanlıklarında benzerlikler görülmeye başlanmıştır.

Diğer taraftan, sanayi faaliyetlerinin belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşması süreci kaybolmaya başlamış, sektörler ve işletmeler arasında hızlı gelişmeler ortaya çıkmış, sınırlar ötesi ve işletmeler arasındaki işbirliği ve yabancı sermaye yatırımları artmıştır.

Uluslararası finansal piyasalarda, özellikle 1980 sonrasında, deregülasyon, reregülasyon, kambiyo düzenlemelerinde serbestleştirme, teknolojik gelişmeler ve tüm bu gelişmelere paralel olarak da finans piyasalarının bütünleşmesi yani küreselleşmesi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, sadece gelişmiş ülkelerin finansal piyasaları değil, aynı zamanda, çok

sayıda gelişmekte olan ülkenin finansal piyasaları da katılmıştır.

Uluslararası alanda bu gelişmelerin en önemli nedenleri, gelişmiş ülkelerin dış ticaret ve kamu açıklarının finansmanı sağlamak ihtiyacı, gelişmekte olan ülkelerin ise, kalkınma ve büyümelerinin finansmanını sağlamak için, yurt içi ve yurt dışı tasarruflara, giderek daha fazla ihtiyaç duyması nedeniyle daha fazla fon talep etmesidir. Ayrıca, uluslararası sermayenin kendisine yüksek getirili finansal pazarlar araması da bir diğer önemli nedendir.

2- Küreselleşme Sürecinde Dünya Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler

1980'li yılların başlarından itibaren, sanayileşmiş ülkelerde sermayenin getirisinin azalması sonucu (azalan kâr haddi kanunu), yüksek getirili piyasalar arayan sermayenin gelişmekte olan ülke pazarlarına yönelmesiyle, finans piyasalarında küreselleşme hareketi başlamıştır. Bu süreçte, sermaye hareketlerinin önündeki kısıtlamaların kaldırılması için tüm dünya bir serbestleşme (deregülasyon) ve yeniden yapılanma (reregülasyon) süreci içine girmiştir.

Avrupa ve Japonya'daki bankaların güçlenip geliştigi bu dönemde, Euro piyasalar etkin bir şekilde kullanılmış, interbank piyasaları ve kıyı bankacılığı (off shore) gibi yeni piyasalar da ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllar, gelişmiş ülkelerin cari işlemler açığı, gelişmekte olan ülkelerin ise bütçe açıklarından dolayı sermayeye ihtiyaç duyduğu yıllar olmuştur. 1990'lı yılların başlarında, ekonomideki olumsuz faktörler (yüksek enflasyon ve faizler gibi) ve bankaların üçüncü dünya ülkelerine açtıkları kredilerin geri dönmemesi sonucu ABD finans sektöründe iflaslar yaşanmıştır. Bu gelişmeler rakiplerine göre yüksek sermaye maliyetlerine sahip olan bankaları birleşmeye teşvik etmiş ve 1984'de 14.496 olan banka sayısı 2000 yılında 8.315'e düşmüştür⁽¹⁾.

Dünyadaki küreselleşme hareketlerinin etkisiyle, 21 Ağustos 1999 tarihinde Japonya'nın üç büyük bankası birleşerek aktif büyüklük ölçüğünde dünyanın en büyük bankasını oluşturma kararı aldıklarını açıklamışlardır. Japonya'daki mali krizi atlatma çabası içindeki üç Japon Bankasının birleşmekteki amacı şöyle açıklanmıştır: "Amerikan ve Avrupa Bankalarıyla rekabet edebilecek büyüklük ve güce ulaşmak". Industrial Bank of Japan (IBJ), Fuji Bank (Fuji) ve Dai-Ichi Kangyo Bank (DKB) 2002 yılına kadar tek bir holding bünyesi altında toplanacaklarını ilan etmiş ve ortaya çıkacak yeni bankanın aktif büyüklüğünün yaklaşık 1.270 milyar dolar olmasını öngörmüşlerdi. Nitekim Mizuho Financial Group adını alan yeni organizasyonun 2001 yılı sonunda USD 1.178 milyar aktif büyüklüğe ulaşarak dünyanın en büyük bankası olma hedefini yakalamıştır.

2002 yılı sonu itibarıyla dünyanın en büyük bankalarının sıralaması Tablo 1'den izlenebilir.

Bu yeni dönem, aynı zamanda Avrupa Birliği ülkelerinin para birliğine geçmeleri nedeniyle, mali piyasalarını birleştirme sürecine girdikleri bir dönemdir. Para Birliğinin Avrupa Bankaları arasında da mega birleşmelere yol açmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

3- Türk Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler

Türkiye'de liberalleşme, McKinnon ve Shaw Modeli çerçevesinde, dışa açılma ve serbest pazar ekonomisi prensipleri doğrultusunda hazırlanan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı ile başlamış ve bu program, Türkiye ekonomisinde önemli ve köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu kararlar ile, Keynesyen yaklaşımı esas alan, güdümlü faiz oranları ve aşırı para arzı artışlarına dayanan para politikası, yerini ülkemizde monetarist anlayışın hakim olduğu ve Merkez Bankası'nın para politikasının önemli bir uygulayıcısı olduğu görüğe terk etmiştir⁽²⁾.

Tablo 1
Aktif Büyüklüklerine Göre Dünya'nın En Büyük Bankaları

Sıralama			Banka	2002 Yılı Toplam Aktif (Milyar USD)	2001	Ülkesi
2002	2001	2000				
1	2	2	Citigroup	1.097,2	1.051,5	ABD
2	1	1	Mizuho Financial Group	1.080,8	1.178,3	Japonya
3	6	8	UBS	851,7	747,2	İsviçre
4	3	-	Sumitomo Mitsui Banking Group	844,8	840,3	Japonya
5	4	3	Deutsche Bank	795,3	809,2	Almanya
6	5	-	Mitsubishi Tokyo Financial Group	781,1	751,5	Japonya
7	8	6	HSBC Holdings	759,2	696,4	Büyük Britanya
8	9	4	JP Morgan Chase & Co	758,8	693,6	ABD
9	7	9	BNP Paribas	744,9	727,3	Fransa
10	10	7	HVB Group	724,8	641,7	Almanya

Kaynak: http://www.hvb.co.yu/pub/Top50-2002_e.pdf

Dolayısıyla, bu kararların temel ilkesi, kamu kesimi finansman açığının zamanla azaltılması ve kapatılması olduğu için, vergi oranlarının, özel sektör yatırımlarının ve ihracatın artırılması öncelikli olarak ele alınmıştır.

Bu kararlar finansal yapıyı da etkilemiş, bu çerçevede faiz hadlerinin belirlenmesi ve kişi ve kurumlar arasındaki döviz cinsinden alacak-borç ilişkileri serbest bırakılmış, serbest değişken kur uygulamasına geçilmiş ve kurumsal açıdan da önemli değişiklikler yapılmıştır. Kamu Ortaklığı İdaresi (1984) ile 1982 yılında Sermaye Piyasası Yasasının çıkarılmasını takiben 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete geçmiş ve portföy yatırımları başlamıştır. Gene bu kararlarla, mevduat sertifikaları, yatırım fonları, finansman bonoları, menkul kıymet yatırım fonları gibi yeni finansal araçlar da kullanılmaya başlanmıştır⁽³⁾ finansal araçların hızla gelişmesi tasarruf sahiplerinin önündeki seçenekleri artırmış ve finansal piyasalarda bankaların paylarını azaltıcı bir etki yapmıştır⁽⁴⁾. 1992 yılında çıkarılan yeni bir kanun ile portföy yönetimi, gayrimenkul yatırım fonu ve ortaklıkları, takas ve satın alma, derecelendirme, yatırım danışmanlığı ortaklıkları gibi yeni kurumlar ve varlığa dayalı menkul kıymetler, vadeli işlem sözleşmeleri gibi yeni araçlar sisteme katılmıştır.

24 Ocak kararlarının en önemli iç finansal serbestleşme adımı olan, faizlerin serbest bi-

rakılması, finansal sistemin oligopolistik bir yapıya sahip olması nedeniyle özel ticari bankaların direnci ile karşılaşmıştır. Büyük bankalar aralarında yaptıkları centilmenlik anlaşmaları ile nominal olarak yükselen ancak reel olarak hala negatif olan faiz oranlarını sabitlemişlerdir. Ancak reel olarak negatif olmasına rağmen nominal olarak yükselen faizler hem bankaları hem de işletmeleri zor duruma sokmuştur⁽⁵⁾. Bu sırada bir taraftan mevduat sahiplerinin yüksek faiz vaat eden bankerlere yönelmesi, diğer taraftan da krize giren işletmelerin bankalardan kaynak sağlamaması nedeniyle, yasal ve kurumsal bir çerçevesi bulunmayan banker piyasasından borçlanılması, faiz oranlarını kontrolden çıkarmıştır. Alınan borçların geri ödenmemesi sonucu ise, 1982 yılında banker krizi çıkmıştır. 1983 yılında, finansal serbestliği kısıtlayıcı yeni düzenlemeler getirilmişse de faiz serbestisi uygulanmaya devam etmiştir.

1980-83 arasında, bankacılık sisteminde, kamu bankalarının ağırlığı artarak devam etmiş ve büyük ticari bankaların pazar payında düşüş olmuştur. 1979 yılında kamu bankalarının varlıklarına göre payı % 47'den 1983'de % 50.7'ye yükselmiş, özel bankaların payı ise % 50.1'den % 45.3'e düşmüştür⁽⁶⁾. Yukarıda ifade edildiği gibi söz konusu büyüme Merkez Bankası emisyon artışına bağlı olarak gerçekleşmiştir.

1985 yılında, bankacılık sistemi üzerinde kontrolü artıracak 3182 sayılı yeni Bankalar

Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunla, uluslararası denetim ve gözetim sistemi ile bankacılık standartları sisteme tanıtılmış, tek düzen hesap planı uygulaması getirilmiş, mevduat sigorta fonu kurulmuş ve donuk kredilere daha gerçekçi karşılık uygulaması getirilmiştir. İnterbank piyasası kurulmuştur. Türk bankacılık sistemine ilk olarak 1933 yılında sunulan mevduat sigortasının kaynağını, tasarruf mevduatlarının belirli bir yüzdesi üzerinden hesaplanan sigorta primleri oluşturmaktadır.

1988 yılına kadar Türk bankacılık sistemi gelişmesini sürdürmüş, 1981 yılında 38 olan banka sayısı 1988 yılında 57'ye ulaşmıştır⁽⁷⁾. Yeni bankalar da sisteme dahil olmasının, mevcut bankalar rekabet edebilmek için modernize olmuşlardır.

Bu dönemdeki en önemli dış liberalizasyon hareketi 1989 tarih ve 32 sayılı kararname ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilerek tam açık kambiyo sistemine (TL'nin konvertibl olması) geçilmesidir.

Ekonomik büyüme ve döviz rezervleri 1990 yılına kadar olumlu gelişme göstermiştir. 1990'ların başından itibaren, Kamu Sektörü Borçlanma Gereksiniminin (KSBG) yapısı değişmiştir. 1980'lerde ağırlıklı olarak KİT açıklarından ortaya çıkan KSBG, 1990'lı yıllarda bütçe açıkları ve faiz ödemelerinden kaynaklanmıştır⁽⁸⁾. Bu dönemdeki kamu açıklarından ve özel kesiminin fon talebinden kaynaklanan faiz yükselişi ile kur artışı arasındaki marj açılmıştır. Kur-faiz makası arasındaki bu fark, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmiş olması nedeniyle kısa vadeli spekülatif kazanç elde etmeyi amaçlayan sıcak paranın⁽⁹⁾ Türk finans sistemine girmesine yol açmıştır. Ekonomide 1989'dan sonra, yüksek faiz ve yüksek enflasyon dönemine girilmiştir. Kamunun artan borçlanma ihtiyacının yarattığı baskının etkisiyle de yükselen TL fonlama maliyeti (faiz riski), bankaları yurtdışından borçlanmaya yöneltmiş ve bu da bankaların döviz pozis-

yon açıklarını büyümesine ve kur riskinin artmasına yol açmıştır. Bu durum bankaların kârlılık performansını düşürmüş, öz kaynaklarının güçlendirilmesini sınırlamıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda, 1994 yılı, mali sektör ve bankalar açısından risklerin zarara dönüştüğü bir yıl olmuştur. Bu yılın başlarında, iç borç faiz ve anapara ödemelerinin Merkez Bankası kaynaklarından ve dış kaynaklardan yapılması piyasadaki likidite hacmini artırmıştır. Bununla beraber, kamu borçlanma maliyetinin azaltılması için faizlerin düşük tutulma çabaları, sistemden mevduatların çekilmesine ve bu mevduatların dövize yönelmesine yol açmıştır. Ayrıca, uluslararası rating kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi ve faizlerin tekrar yükseltilmesine rağmen dövize olan talebin artmaya devam etmesi ile mali kesim bir finansal kriz için sürüklenmiştir.

1994 krizi sonrası bankaların nakdi ve gayri-nakdi kredilerinin öz kaynaklarının 20 katını geçmeyeceği gibi bir dizi istikrar tedbiri alınmış, üç ticari bankanın⁽¹⁰⁾ faaliyetine son verilmiş ve IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Merkez Bankası'nın kamu kesimine ve bankacılık kesimine açtığı kredilerden oluşan net iç varlıklar büyüklüğüne üst limit, buna karşılık dış varlıklar ile dış yükümlülüklerden oluşan net dış varlıklar büyüklüğüne ise alt limit uygulaması getirmiştir. Ayrıca, bankacılık sektörüne olan güvenin tazelenmesi için bankalardaki Türk Lirası ve döviz cinsinden tasarruf mevduatlarının tamamını, % 100 oranında güvence altına alan bir Bakanlar Kurulu kararı yürürlüğe girmiştir⁽¹¹⁾. Makro ekonomik istikrarsızlık nedeniyle, söz konusu düzenlemenin, fon arz ve talep edenlerin yüksek getiri sağlamaya çalışırken sistemdeki riskleri dikkate almayacakları ve bu durumun da haksız rekabet koşulları oluşturabileceği gözardı edilmiştir.

1995 yılından sonra tüm ekonomide olduğu gibi bankacılık sektöründe de olumlu

EFES
Pilsen

PREMIUM BEER

SOĞUK İÇİNİZ

Bira
bu kapağı
altındadır

gelişmeler olmuştur. Reel faizlerin yüksek tutulması TL'yi cazip hale getirmiştir. Yurtdışı borçlanma yeniden başlamıştır. Bunun üzerine yurt dışından yapılan borçlanmaya vergilendirilince, bankalar repo ve vadeli döviz işlemlerine yönelmiş ancak, maliyetlerinin artması üzerine kıyı bankacılığına yönelmişler ve kıyı bankacılığı gelişmeye başlamıştır⁽¹²⁾.

1994 krizinin etkilerinden tam anlamıyla kurtulamayan ekonomi, 1998 yılında, yeni bir mali bunalımın eşiğine gelmiş ve IMF ile bir yakın izleme anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada mali sektörde denetimin artırılacağı belirtilmiş, bankaların vadeli işlemlerine ve açık pozisyonlarına sınırlama getirilmiştir.

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizin olumsuz etkileri giderilmeden, 1998 yılında Brezilya ve Rusya'da baş gösteren krizlerin etkisiyle, yabancı yatırımcılar Türkiye de dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünde mali piyasaların dışına çıkmaya başlamıştır. Bu durum, yatırımların finansmanını olumsuz yönde etkileyerek reel faizleri yükseltmiştir. Dış borçlanma imkanlarının önemli ölçüde azaldığı bu dönemde, iç borç stokunun mali sistem üzerinde baskı yaratmasıyla, reel faizler yüksek seviyesini korumaya devam etmiştir⁽¹³⁾.

Planlı dönemde ve sonrasında sayıları kontrol altında tutularak 44 olan banka sayısı 1998 sonu itibarıyla 75'e, mali iştirak veya şube statüsünde faaliyet gösteren yabancı bankaların sayısı ise 4'den 18'e ulaşmıştır. 1999 yılında da büyüme trendi devam etmiş ve toplam banka sayısı 81'e, şube sayısı ise 7622'ye ulaşmıştır. Bu rakamlar bize, bankacılık sisteminin olumsuz koşullarına rağmen, sistemdeki bankaların sayısının hızla arttığını göstermektedir.

Ekonomiyi uzun süredir etkisi altına alan yüksek enflasyon ve ekonomik büyümedeki istikrarsızlar sonucu 1999 yılı seçimlerinden sonra IMF'ye yeni bir niyet mektubu sunul-

muştur. Bu mektupta bankacılık sisteminin hata ve eksiklerinin giderilerek sağlıklı bir yapıya kavuşturulabilmesi için yeni bir Bankalar Kanunu çıkartılacağı belirtilmiştir.

4389 sayılı yeni Bankalar Kanunu 18.6.1999 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Yeni Bankalar Kanunu, bankaların mali yapılarının ve bankacılık sisteminin gözetim ve denetiminin güçlendirilmesi konusunda radikal değişiklikler getirmiştir. Kanunun temel amacını dört ana başlık altında sıralayabiliriz: Yasal boşluğu doldurmak⁽¹⁴⁾, uluslararası denetim kurallarını uygulamak, bankaların denetiminin bağımsız bir kuruluşça gerçekleştirilmesini sağlamak, bankaların kuruluş ve çalışmalarıyla (risk izleme ve yönetim anlayışının değiştirilmesi gibi) ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak.

Yeni bankalar kanunu ile, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na problemlili bankaların rehabilitasyonu için gerekli yetkilerin sağlanması, mevduat sigorta kapsamının yol açtığı sorunların giderilmesi konusunda önemli bir gelişmedir. Yeni kanun ile oluşturulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nu (TMSF), temsil ve idare edecektir. Bir bankanın mali durumunun ciddi olarak zayıflaması durumunda bankanın başka bir banka ile birleşmesi veya Fon'a devredilmesi Kurul'un iznine tabi olacaktır

Bu kanunla getirilen yenilikleri şu şekilde özetleyebiliriz: (i) İdari ve mali açıdan özerk bir denetim ve gözetim otoritesi olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuş ve banka denetim ve gözetim yetkileri bu Kurum'a devredilmiştir. (ii) Banka kuruluş aşamasında aranılan şartlar ağırlaştırılmıştır. (iii) Bankaların kredi ve iştirak sınırları değiştirilmiştir. (iv) Bankalara iç denetim ile risk kontrol sistemine sahip olmaları şartı getirilmiştir. (v) Mali bünyesi zayıflayan bankalara ilişkin olarak alınacak tedbirler daha detaylı ve kapsamlı olarak düzenlenmiştir. (vi) Banka pay edinimi ve devri

düzenlenmiş ve ortaklar ile yöneticilerinin şahsi sorumlulukları artırılmıştır. (vii) Bankacılığın etkin denetimi için BIS⁽¹⁵⁾ tarafından 1997 yılında çıkartılan 25 temel prensip ile Avrupa Birliği'nin direktifleri göz önünde bulundurularak uluslararası standartlara uyum sağlanmıştır.

4389 sayılı kanunda, 19 Aralık 1999 tarih ve 4491 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun yetkileri genişletilmiştir. Öncelikle sözü edilen kurumun (BBDK) karar organı olan, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, bir başkan ve ikinci başkan dahil olmak üzere 7 üyeden oluşacak ve üyeler, gerekli özelliklere sahip olan adaylar arasından ilgili Bakanın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktır. Yeni kanunla Bankalarla ilgili olarak kuruluştan tasfiyeye kadar olan süreçte alınması gereken kararların tamamı, Bakanlar Kurulu yetkisinden çıkartılarak sözü edilen Kurulun yetkisine bırakılmıştır.

Oluşturulan Kurum ile özellikle gelişmelerin çok hızlı bir biçimde yaşandığı finansal piyasalarda önemli bir boşluğun doldurulması öngörülmüştür. Bankacılık piyasasının denetiminin tek ve özerk bir kuruma bırakılmasının sağlayabileceği yararlar aşağıdaki gibi sıralanabilir. (i) Bankacılık sisteminin denetlenmesi ve düzenlemesinde yetki karmaşasının yaratabileceği sorunlar en düşük düzeye inebilecektir. (ii) Finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek bir risk durumunda, karar alma sürecinin hızlandırılarak olumsuz gelişmelere daha çabuk müdahale edilebilmesi kolaylaşacaktır. (iii) Bankacılık sisteminin denetimi ve tasarrufların güvence altına alınmasından sorumlu birimler arasındaki işbirliği ve bilgi akımının artması, sistemin üstlendiği risklerdeki değişimin izlenmesini kolaylaştırabilecektir. Kurum'un sorumluluk alanının zaman içinde finansal sektörün tümünü kapsayacak şekilde genişletilmesi yararlı olacaktır⁽¹⁶⁾.

Diğer taraftan yeni kanunla, 4389 sayılı

kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmiş bulunan, sistemde faaliyet gösteren bankaların mali bünyelerinde meydana gelebilecek zafiyet nedenlerinin belirlenmesi ve gerekli önlemlerin süratle alınarak uygulamaya konulmasına ilişkin hükümler daha kapsamlı hale getirilerek alınan önlemlere rağmen mali bünyeleri iyileştirilemeyen bankaların gerektiğinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilerek rehabilitasyona tabi tutulmaları ve yeniden yapılandırılmaları mümkün kılınmıştır. Bu düzenleme ile bazı bankalarda ortaya çıkabilecek sorunların sistem bütünü etkilemesinin önlenmesi amaçlanmıştır. 4491 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerin bir boyutu da özellikle bankaların kullandırabilecekleri kredilerle ilgili olarak Bankacılık Kanununu Avrupa Birliği uygulamalarına paralel ve uluslararası standartlarda bir yapıya kavuşmuş olmasıdır.

Reformun devamı niteliğinde, 12.5.2001 tarihinde yürürlüğe giren 4672 sayılı kanun ile bu kez öncelikle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bünyesinde bulunan bankaların çok hızlı bir şekilde rehabilite edilmesi ve satılması için Bankalar Kanununda yer alan bazı mekanizmaların daha hızlı çalışır hale getirilmesi, bunların mali bünyelerinin zaafa uğratılmasında sorumluluğu bulunanlara yaptırımlar uygulanmasına ilişkin hükümler de uygulamaya konmuştur. Bu yeni düzenlemelerin yanı sıra Bankalar Kanunu'nun uygulanmasına işlerlik kazandırılması ve Avrupa Birliği mevzuatına tam uyumun sağlanması bakımından özkaynak tanımı değiştirilmiş, konsolide özkaynak tanımı getirilmiş, kredi sınırlarının konsolide olarak da hesaplanması ve uygulanması ilkesi benimsenmiş, bankaların mali olmayan iştiraklerine sınırlama getirilmiş, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri gibi bazı finansal araçlar genel kredi sınırları hesabına dahil edilmiştir.

Yeni bankacılık reformu çerçevesinde, 1999 yılında, sisteminin gözetim ve denetiminin güçlendirilmesi için, mali durumu ciddi olarak zayıflayan dokuz adet banka Tasarruf

Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiş ve 2 Kasım 2000 tarihinde çıkarılan bir kanunla, Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Emlak Bankası, KİT'lere ilişkin KHK kapsamında çıkarılıp A.Ş. unvanına kavuşturularak, Bankalar Kanununa dolayısıyla özel hukuk hükümlerine tabi kılınmışlardır⁽¹⁷⁾. Ayrıca bu bankaların üç yıl içinde yeniden yapılandırılmaları, özelleştirilmeleri ve görev zararları alacaklarının Hazine tarafından karşılanması hükme bağlanmıştır⁽¹⁸⁾.

Bu düzenleme, bankacılık sektörünün üçte birini oluşturan kamusal sermayeli bankaların hızla yükselen görev zararları sorununu çözerek, ulusal bankacılık sisteminin rekabet gücünü artırmayı hedef almıştır. Türkiye'deki kamu bankaları kurulduklarından beri klasik bankacılık faaliyetlerine ek olarak devletin destekleme politikalarının aracı kurumu olarak da kullanılmışlardır. Bu durum da bankaların büyük görev zararlarına uğramalarına yol açmıştır. Bu bankaların görev zararları alacaklarının GSMH'ya oranı Şekil 1'de yer almaktadır. Şeklin incelenmesinden, iki kamu bankasının toplam görev zararları alacaklarının 1996 yılında GSMH'nın % 3'ü düzeyinden, 2000 yılında % 12'si civarına yükseldiği görülmektedir⁽¹⁹⁾. 2001 yılı içinde 23 katrilyon lira tutarında özel tertip tahvil verilmek suretiyle bu bankaların görev zararları alacakları ve bu zararlarına tahakkuk etmiş faiz tutarının tamamı tasfiye edilmiştir⁽²⁰⁾.

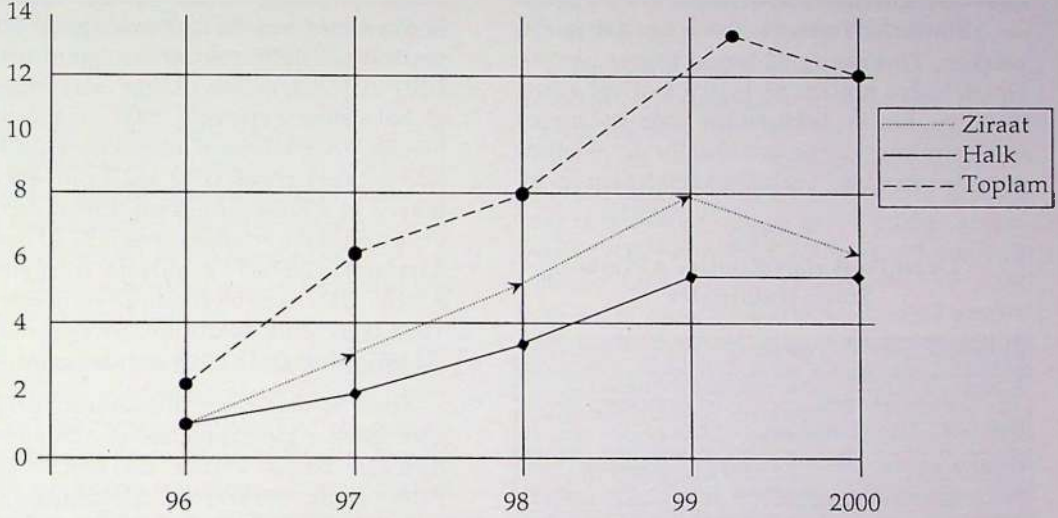
Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türk Bankacılık sistemi içinde önemli bir payı bulunan kamu bankaları planlı ve kontrollü dönemlerden sonra ortaya çıkan serbest piyasa koşullarına uymakta zorlanmışlardır. Bu bankalar önceleri kamu güvencesi altında, kredi riskinden uzak ve yine kamu tarafından belirlenen faiz oranları ile çoğunlukla KİT'lerin finansmanı ile uğraşırken hazırlıklı olmadıkları bir biçimde kendilerini serbest değişken faizli; küçük ve orta ölçekli firmaların hakim olduğu, bir piyasanın içinde bulmuşlardır. Bu bankalar bir taraftan serbest-

leşmenin sonucu ortaya çıkan bu değişikliklere adapte olmaya çalışırken, diğer taraftan özel bankaların amansız rekabetiyle baş etmek durumunda kalmışlardır. Yine serbestleşmenin bir sonucu olarak artan görev zararları ve geri ödenmeyen krediler, hantal yapılı bu örgütleri zarar eden kurumlar olmaya mahkum etmiştir. Kamunun mevcut politikaları devam ettiği sürece, bu bankaların sermayesinin artırılarak, görev zararlarının ödenmesi yoluyla mali yapılarının iyileştirilmesinin sorunları çözeceğini düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır. 2000 yılı Kasım ayında, mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalar üzerine yükselen faiz oranları ve artan döviz talebi ile ortaya çıkan yeni bankacılık krizi, başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısına zarar vererek, sistemin kırılma noktasını artırmıştır.

Literatürde de belirtildiği gibi bankacılık krizleri, bir ya da bir kaç bankada mevduata hücum veya bir ya da bir kaç bankanın ekonomik veya yasal açıdan yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelmesi ile başlamakta, ve yoğun likidite talebine yol açmaktadır. Devamında ise, dalgalı kur sisteminde olmayan ve bankacılık sisteminde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin yoğun olduğu bir çok gelişen piyasa ekonomisinde görüldüğü gibi, yerli paraya yoğun talep meydana gelmektedir. Bu dönemde gerek yurtdışından gerek yurtiçinden sağlanan fonların vadeleri kısalmış ve yurtdışı kaynaklı fonlar daha çok gecelik işlemlerde yoğunlaşırken, yerleşiklerin de yatırım aracı tercihleri kısa vadeli yatırım araçlarından yana olmuştur. Bu bankacılık krizi, Şubat ayında bir likidite krizine dönüşmüştür⁽²¹⁾.

Mayıs 2001'de meydana gelen önemli bir gelişme de, 4651 sayılı Kanun ile, 1211 tarihli Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nda siyasi müdahaleden bağımsız para politikası uygulanması yönünde değişiklik yapılarak, avans ve kredi açılması kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarına tanıyan imtiyaza son verilmesi olmuştur.

Şekil 1
Görev Zararı Alacaklarının GSMH Oranı

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, http://www.treasury.gov.tr/duyuru/basin/kamubank_web.pdf

Türk bankacılık sisteminde kamu bankalarının payının büyük olmasının yanında, diğer bankaların sahipliğinin holdinglere ait olması da bir diğer önemli sorunu oluşturmaktadır. "1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başlarında kurulan tüm bankalar belirli kişi ve gurupların denetimi altındadırlar⁽²²⁾" 1970'lerde devletin teşvikiyle, bankaları holdinglerin satın alması, 1980 ve 1990'larda da artarak devam etmiştir. Bu gelişmenin sonunda, günümüzde bankacılık sisteminde yer alan bankaların çoğuna holdingler sahip olmuştur. Türkiye'de geleneksel olarak holdinglerin sahipliği ailelere ait olduğu için, doğal olarak bu holdinglerin sahip olduğu bankalar da ailelerin denetimine girmiştir. Bu yıllarda ortaya çıkan dinamik küçük ve orta ölçekli özel bankaların, büyük ve nispeten hantal özel bankalara oranla daha fazla gelişerek, pazar paylarını artırdıkları⁽²³⁾ ve Türk mali sisteminde önemli yer edindikleri açıktır.

Sümerbank, Etibank gibi özelleştirilen

kamu bankaları da holding veya sermayedar gruplarca satın alınmıştır⁽²⁴⁾. Ancak tabloda yer alan bankaların bir kısmı, TMSF'na devredilmiştir.

Tablo 2'de, 1980-2000 yılları arasında, ticari bankaları kontrol altında tutan holdinglerin listesi verilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, endüstriyel gruplar ile siyasetçilerin yakın ilişkiler içinde bulunmasından dolayı, hükümet kontrolünde bulunan denetleme otoritesinin grup bankalarını denetleyip disipline etmekte çok zorlandığı bir süreç⁽²⁵⁾ kuşkusuz ülkemizde de yaşanmıştır. Grup bankaları bir taraftan bankaları kanalıyla kendi şirketlerini fonlarken, diğer taraftan kamu denetiminin kriterlerini tutturmakta güçlük çekmemişlerdir.

Türk bankalarının sayılarının fazla olmasına rağmen, aktif büyüklüklerinin uluslararası alanda rekabet edemeyecek seviyede olması, bankacılık sektöründe karşılaşılan diğer önemli bir sorundur. Yukarıda da belir-

tildiği gibi, dünyada, özellikle 1999 yılından sonra, küreselleşme ve artan rekabet dolayısıyla, bankaların birleştirilmesi yoluyla, aktiflerin büyütülmesini hedefleyen bir süreç içine girilmiştir. Dünyada tüm bu gelişmeler olurken, Türkiye’de 62 tanesi ticaret bankası olmak üzere toplam 81 banka faaliyet gösteriyor ve Emlak Bankası’nın üçe bölünerek özelleştirilmesi tartışılıyordu. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Türk Bankacılık Sistemi gi-

Tablo 2
Ticari Bankaları Kontrol Altında
Tutan Holdingler

Grup Adı	Banka
Sabancı	Akbank, BNP-Akbank
Doğuş	Garanti, Osmanlı, Körfezbank, Bahrain
Çukurova	Yapı Kredi, Pamukbank
Koç	Koçbank
Yaşar	Yaşarbank (Tütünbank)
Uzan	Adabank, İmar bankası
Çolakoğlu	TEB
Zeytinoğlu	Esbank
Cingilloğlu	Demirbank
Aksoy	İktisat Bankası
Özyeğin	Finansbank
Tekfen	Tekfenbank
Doğan	Dışbank
Çağlar	İnterbank, Etibank
Bilgin	Etibank
Garipoğlu	Sümerbank
Ceylan	Bank Kapital
Akın	Tekstibank
Zorlu	Denizbank
Anadolu	Alternatifbank
Tatlıcı	Tatbank
Habaş	Anadolubank
Toprak	Toprakbank
Demirel	Egebank
Sürmeli	Şitebank
Süzer	Kentbank
Yiğit	Bank Ekspres
Balkaner	Yurtbank
Bayındır	Bayındırbank
M Nazif Günel	MNG Bank

Kaynak: Öztin Akgüç, “1980 Sonrası Türk Bankacılığının Özellikleri” Mustafa Sönmez (Ed.), 75 yılda Paranın Serüveni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1998, s.133.

derek kalabalıklaşma ve bölünme eğilimi gösteriyor, bankaların yetersiz sermaye yapılarına rağmen birleşme yolunda hiç bir girişim yapılmıyor, ulusal sistem uluslararası konjonktüre ters bir gelişme içinde bulunuyordu⁽²⁶⁾. Üstelik tek bir bankanın ortalama USD 700 milyar büyüklüğe ulaşabildiği bir global sistem içerisinde, 2000 yılı Kasım sonu itibarıyla Türk bankacılık sektörünün konsolide aktifleri ancak USD 142.3 milyara ulaşabiliyor ve 2001 Kasım sonu itibarı ile ise döviz kurundaki artışlar sonucu % 20 oranında daralarak USD 114.4 milyara düşüyordu⁽²⁷⁾. Aralık 2003 kesinleşmemiş verilerine göre Türk bankacılık sektörünün toplam aktifleri (TMSF dahil) USD 178.8 milyara çıkmıştır⁽²⁸⁾.

Türk bankalarının uluslararası bankalara göre güçsüz bir yapıya sahip olduğunu destekleyen başka veriler de bulunmaktadır. 1998 yılında, Türkiye’de, iki kamusal sermayeli ticari bankayı da içeren ilk beş büyük ticari bankanın aktif büyüklüğünün sektör toplamı içindeki payı, % 44’ü bulmakta (1995 yılında % 52 idi) ve toplam öz kaynakları, sektör toplam öz kaynak büyüklüğünün % 48’ini oluşturmaktadır. Bu oranlar OECD üyesi ülkelerin bankacılık sektöründeki konsantrasyonun altındadır. 5 büyük banka konsantrasyonunun İsveç bankacılık sektöründe % 86, Hollanda’da % 81, Finlandiya’da % 74, Belçika’da % 59, İngiltere’de % 57 ve İspanya’da % 49 olduğu görülmektedir⁽²⁹⁾. Dünyadaki gelişmenin tersine, Türkiye’de anılan konsantrasyon oranının giderek azalması ve % 52’den % 44’e düşmesi ise endişe verici bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

30.11.2003 tarihi itibarıyla ülkemizde faaliyet gösteren 51 adet bankanın, 21’i ulusal ticaret (mevduat) bankası, 14 tanesi yabancı ticari banka, 14 tanesi kalkınma ve yatırım bankasıdır. 2 adet banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Denetiminde bulunmaktadır⁽³⁰⁻³¹⁾. Bankacılık sistemine dahil olan bankaların sayısında, 1999 yılına kadar görülen hızlı artış eğiliminin tersine, takip eden yıllarda bu sayının azalması, 1999 yılında, sisteminin gö-

zetim ve denetiminin güçlendirilmesi için, IMF'nin telkinleriyle çıkarılan yeni bankalar kanunu çerçevesinde, mali durumu ciddi olarak zayıflayan bankaların başka bir banka ile birleştirilmesi veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmesinin bir sonucudur.

Diğer taraftan, Türk bankaları, yurtdışında banka kurma ve şube açma yoluyla uluslararası finans piyasalarına entegre olmaya başlamışlardır. Haziran 2000 itibariyle Türk bankalarının 24 ülkede 83 mali yan kuruluşu, 10 ülkede 41 şubesi ve 62 temsilcilik bürosu bulunmaktadır⁽³²⁾.

Bu dönemde bankacılık sistemimizde görülen olumlu gelişmeler ise, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, yaşanan küresel rekabetin, bankaları bilgi teknolojisi ve uluslararası ödeme sistemleri aracılığıyla kalite ve hizmet çeşitliliğini artırmaya yöneltmesidir. Türk bankaları son on yılda yurt dışındaki bankalarda olduğu gibi otomasyona yönelmişlerdir. Bu kapsamda, Türkiye'deki ATM sayısı son on yılda sekiz bine ulaşmıştır⁽³¹⁾. Bununla birlikte, maliyetleri azaltmak ve bankacılık işlemlerinin etkinliğini artırmak için interaktif bankacılık hizmetleri sunmaya, ayrıca yurt içi bankacılık işlemleri için Elektronik Fon Transferi (EFT) sisteminden, yurt dışı işlemleri için ise SWIFT'den yararlanmaya başlamışlardır. Bu süreç içinde, yatırım bankacılığına ağırlık verilmiş, şubeleşme artmış ve bireysel bankacılık kapsamında bankalar müşterilerine tüketici kredileri, kredi kartları, döviz tevdiat hesabı, gibi yeni ürün ve hizmetler sunmuştur.

Bununla birlikte, 1980'li yılların başlarından itibaren, uluslararası piyasalarda görülen küreselleşme hareketleri kapsamında, serbestleşme (deregülasyon), yeniden yapılanma (reregülasyon) ve teknolojik gelişmeler dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Finansal sistemi tamamlayacak bir borsa kurulmuş, sistemin etkinliğini sağlayacak yeni finansal araçların kurul-

masına izin verilmiş ve sistemi canlandıracak finansal araçların çeşitliliği artırılmıştır. Ayrıca, bankacılık sistemi üzerinde kontrolü artıracak ve sistemi denetleyerek yönlendirecek yeni yasal düzenlemeler çıkarılmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de yatırımların finansmanında bankacılık sistemi etkin bir rol üstlenmektedir. Ülkemizde, 1990'lı yıllara kadar, tasarrufları finansal sisteme çekmede en önemli finansal araç mevduatlar olmuş, ancak yüksek enflasyon ve KKBG nedeniyle, fonlar yüksek maliyetlerle reel sektöre aktarılabilmiştir. 1980 sonrası, finansal araçların ve finansal araçların çeşitliliği artırılarak, sistemin derinleştirilmesi ve yaratılan fonların reel kesime aktarılma oranının yükseltilmesi çalışmaları sonunda, bankacılık sisteminin fonlama görevini sermaye piyasası da üstlenmeye başlamıştır. Ancak, bu gelişmelere rağmen, finansal sistemimizde bankacılık sektörü hakimiyetini sürdürmektedir.

Öte yandan, bankaların portföylerinde yüksek getirili devlet tahvilleri ve döviz tevdiat hesaplarının ağırlığının artması, bankaları temel görevleri olan, kaynakların etkin dağılımı için fonlara aracılık etme işlevinden uzaklaştırmaktadır. Bu uygulamanın önlenememesi halinde bankacılık sisteminin kendini küçülten bir sarmal içine girerek, bir krizden diğerine yol alması sürpriz olmayacaktır.

Diğer taraftan, son yıllarda gerçekleştiren özelleştirmelere rağmen kamu bankalarının, bankacılık sektörü içindeki ağırlığının (% 33,6+3TMSF) devam etmesi (Bakınız Şekil 2), bankacılık sisteminde kaynak maliyetlerini ve rekabet şartlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Türk bankacılığının gelişimini olumsuz şekilde etkileyen faktörleri şu şekilde özetleyebiliriz: (i) Makroekonomik istikrarın sağlanamaması (yüksek KKBG, kronik enflasyon, istikrarsız büyüme, yüksek faiz). (ii) Siyasal istikrarın sağlanamaması. (iii) Sistemde siya-

ORJİNAL NCR TONER-KARTUŞ-YAZICI ŞERİTLERİ KULLANIN KAZANIN.

NCR'in geniş ürün yelpazesi içinde bulunan ürünleri bilinen tüm yazıcılar için % 100 uyumludur.

NCR'in % 100 uyumlu ürünleri 100 seneyi aşan bir tecrübe ile 10 yıldır 130 ülkede, 5 yıldan beri de Türkiye'de tüm özel sektör, kamu kurumları ve son kullanıcıların hizmetindedir.

NCR'in % 100 uyumlu ürünleri ISO sertifikalı fabrikalarımızda A.B.D., İNGİLTERE, FRANSA, MEKSİKA ve ALMANYA'da üretilmektedir.

NCR ürünleri baskı maliyetlerinizde gözle görülür bir tasarruf sağlar.

NCR ürünleri % 100 değişim garantisi ile satışa sunulmaktadır.

Partner Ofis Gereçleri San. Tic. A.Ş.
Çayır Çimen Sk. A2 Blok D.17 34330 Levent - İSTANBUL
Tel: (0212) 280 65 59 Pbx Fax: (0.212) 281 66 59

Şekil 2

Kaynak: BDDK, Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu, Şubat 2004

sal etkiye açık ve haksız rekabet yaratan kamu bankalarının önemli payı olması. (iv) Sistemdeki özel bankaların holdinglerin denetiminde olması. (v) Bankalarının uluslararası rekabete uygun mali bünyeye ve kredibiliteye sahip olmaması. (vi) Sistemde denetim mekanizmalarının etkin biçimde işletilememesi. (vii) Finansal sistemde derinliğinin yeterince sağlanamaması. (viii) Reel sektörün zayıf mali yapısı nedeniyle kredibilitelerinin düşük olması. (ix) Reel sektörün rekabet gücünün düşük olması.

4. Sonuç ve Öneriler

Görüldüğü gibi, ülkemizde bankacılık sistemi kurulduğu yıllardan günümüze kadar yetersiz tasarruf, artan kamu borçları, sistemdeki fonların üretime dönük yatırımlara yönlendirilememesi, genişleyen emisyon, yükselen enflasyon ve faiz gibi kronik sorunlarla yaşamak zorunda kalmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliği olan bu sorunlar, liberalleşme sürecinin kontrolsüz ve denetimsiz yaşanmasıyla, daha da derinleşerek, en küçük bir dalgalanmanın krize dönüştüğü bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son yıllarda, gelişmekte olan Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de görülen krizler bu bulguyu desteklemektedir.

Sanayileşmiş ülkelerin tersine, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde bankacılık sistemi etkin bir rol oynadığı için, bu ülkelerde, bankacılık sistemi ekonominin temelini oluşturur ve bu yüzden de banka iflasları mali sistemin tümünün çökmesine yol açabilir. Nitekim, ülkemizde son yaşanan örneklerden de görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerdeki bankacılık krizlerini ekonomik krizler takip etmektedir. Bu itibarla, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılarak sağlıklı bir bünyeye kavuşturulması istikrarlı bir ekonomik ortam yaratılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizde sağlıklı bir bankacılık sisteminin kurulabilmesi için: (i) Siyasal ve ekonomik istikrar ortamı yaratılmalı (TL tasarrufları özendirilmeli). (ii) Kamu bankalarının tasfiye veya özelleştirilmesi yoluyla sisteme siyasi müdahale ortadan kaldırılmalı. (iii) Özel bankaların birleşmelerini teşvik edecek düzenlemelere ağırlık verilmeli. (iv) Banka sermayeleri güçlendirilmeli ve sorunlu aktifleri azaltılmalı. (v) Risk ve kredi yönetimleri etkinleştirilmeli. (vi) Etkin düzenleme ve denetim mekanizmaları kullanılmalı. (vii) Sermaye piyasalarının gelişimini sağlayacak önlemlere öncelik verilmeli. (viii) Bireysel bankacılık hizmetlerine ağırlık verilmeli. (ix) Reel sektör yatırımları ve öncelikle yüksek tekno-

lojili ve verimli projelerin, uygun vadelerle fonlanmasına özen gösterilmelidir.

Diğer taraftan, önümüzdeki yıllarda uluslararası finansal sistemde, ulusal paraların öneminin azalarak, Euro, Dolar ve Yen'in hakim olduğu coğrafi dairelerin oluşması; daha kârlı, aktif ve güçlü olmak için devir ve birleşmelerin yaygınlaşması; elektronik ve sanal işlem noktalarının çoğalmasıyla menkulleşmenin gelişmesi; bilgi ve teknoloji transferi ve istihbaratın önem kazanması ve tüm ticari işletmelerin yanı sıra bireylerin de birer kredibilite değerinin (rating) olması gibi gelişmeler beklenmektedir. Türk Bankacılık sisteminin mevcut sorunları çözüldükçe, bu tür beklentileri de dikkate alarak, ileriye dönük stratejilerin oluşturulması sistemin rekabet gücünün korunup, artırılması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgüç Ö., "Yüz Soruda Türkiye'de Bankacılık", 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1989.
- BDDK, Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu, Şubat 2004.
- Çıkrıkçı M. "Türk Bankacılık Sistemine İlişkin Bir Değerlendirme 1973-1988", MPM Yayınları:424, Ankara 1990.
- FDIC, "Insured Commercial Banks United States and Other Areas Balances at Year End, 1934-2000".
- Goodheart C., Hartmann P., Liewellyn D., Rojas-Suarez L, Weisbrod S., "Financial Regulation", Bank of England, London 1998.
- Izak A.; Hasan E., "The Impact of Financial Reform: The Turkish Experience", Gerard Caprio JR - Izak Atiyas - James A.Hanson - The World Bank (Eds) Financial Reform, Theory and Experience, Cambridge University Press, USA 1996.
- Oksay S.; Arıcan E., "Türkiye'de Finansal Piyasalarda Serbestleşme (Deregülasyon) ve Finansal Derinleşme", TC Marmara Üniversitesi Araştırma Fonu Projesi, İstanbul 2000.
- Oksay M.S., "Kamu Bankaları Birleştirilme-

lidir", Ekonomik Trend, İstanbul 2 Temmuz- 8 Temmuz 2000.

- Parasız İ., "Para, Banka ve Finansal Piyasalar", 4.Baskı, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa 1991.
- Uludağ İ.; Oksay S., "Türkiye ile Ukrayna'nın Reel ve Mali Kesimlerinin Mukayeseli Üstünlüklerinin Tespiti", Marmara Üniversitesi Araştırma Projesi, İstanbul 2000.
- Uzunoglu, Alkin, Gürlesel, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye", İMKB Araştırma Yayını No: 6, İstanbul 1995.

İnternet Kaynakları

- "40. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi", Türkiye Bankalar Birliği, URL <http://www.tbb.org.tr/turkce/40yil.htm>
- Erçel G. "Türk Bankacılık Sistemi" 18 Mart 1999, Ankara URL <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/turkbankasi.shtml>
- Erçel G., "21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de ve Dünyada Merkez Bankaları'nın İşlevleri", İstanbul, 8 Nisan 1999, URL <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/islev.html>
- Erçel G., "Küreselleşme ve Uluslararası Finansal Gelişmeler", 17. Asya Bankalar Birliği Genel Kurulu Konuşması, İstanbul, 22 Eylül 2000, URL <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/Kuresellesme.html>
- "Kamu Bankalarında Reform", Hazine Müsteşarlığı, URL http://www.treasury.gov.tr/duyuru/basin/kamubank_web.pdf
- Süreyya Serdengeçti, 6 Hissedarlar Genel Kurul Olağan Toplantısı Açış Konuşması, 24 Nisan 2001, URL <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/GenKur.html>
- Son Dönemde Bankacılık Alanında Gerçekleştirilen Yasal ve Düzenleyici Değişiklikler "1999-2001", TBB, URL <http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/Son%20D%F6nemdeki%20Ekonomik%20Programlar.doc>
- URL http://www.hvb.co.yu/pub/Top50-2002_e.pdf

Ek 1
1999 – 2001 Eylül Döneminde Banka Değişiklikleri

TMSF devredilen Bankalar	Banka Grubu	2001 Yılındaki Durum	İlgili Tarih
Türk Ticaret Bankası A.Ş.	Özel Ser. Tic. Bank.	TMSF*	
Bank Expres A.Ş.	“ “	Tekfen Grubuna satıldı.	29.06.2001
İnterbank	“ “	Etibank bünyesinde birleştirilmiştir.	15.06.2001
Sümerbank A.Ş.	“ “	Oyak Grubu'na satıldı.	09.08.2001
Yurtbank A.Ş.	“ “	Sümerbank çatısı altında birleştirilmiştir.	26.01.2001
Egebank A.Ş.	“ “	“ “	“ “
Eskişehir Bankası T.A.Ş.	“ “	Etibank bünyesinde birleştirilmiştir.	15.06.2001
Yaşarbank A.Ş.	“ “	Sümerbank çatısı altında birleştirilmiştir.	26.01.2001
Bank Kapital T.A.Ş.	“ “	“ “ “ “	“ “
Etibank A.Ş.	“ “	TMSF- Daha sonra Bayındırbank'a birleştirildi	
Demirbank T.A.Ş.	“ “	TMSF'nda (HSBC'ye satışı tamamlandı)	31.10.2001 (14.12.2001)
Ulusal Bank T.A.Ş.	“ “	Sümerbank çatısı altında birleştirilmiştir.	17.04.2001
İktisat Bankası T.A.Ş.	“ “	TMSF-Daha sonra Bayındırbank'a birleştirildi	
Sitebank A.Ş.	“ “	TMSF	
Milli Aydın Bankası A.Ş. (Tarişbank)	“ “	TMSF-Denizbank'a devredildi	23.10.2002
Kent Bank A.Ş.	“ “	TMSF-Daha sonra Bayındırbank'a birleştirildi	
Bayındırbank A.Ş.	“ “	TMSF	
EGS Bank A.Ş.	“ “	TMSF-Daha sonra Bayındırbank'a birleştirildi	26.12.2001
Toprak Bank	“ “	Bayındırbank'a birleştirildi	26.09.2002
FAALİYET İZNI KALDIRILAN BANKALAR			
Kıbrıs Kredi Bankası Ltd.	Türkiye'de Şube Açan Yabancı Bankalar		
Park Yatırım Bankası A.Ş.	Özel. Ser. Kal. Ve Yat. Bankaları		
Okan Yatırım Bankası A.Ş.	“ “		09.07.2001
Atlas Yatırım Bankası A.Ş.	“ “		09.07.2001
BANKA BİRLEŞME, DEVİR ve SATIN ALMALARI			
Birleşik Türk Körfez Bankası A.Ş.	Özel Ser. Tic. Bank.	Osmanlı Bankası T.A.Ş. ile birleştirilmiştir.	29.08.2001
Osmanlı Bankası	Özel Ser. Tic. Bank.	Tüm hak, alacak, borç ve yükümlülükleriyle ve tüzel kişiliği sona ermek suretiyle T. Garanti Bankası A.Ş.'ye devredilmiştir.	14.12.2001
T. Emlak Bankası A.Ş.	Kamu Ser. Tic. Bank.	T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve T. Halk Bankası A.Ş.'ye devredildi.	06.07.2001
Tekfen Yatırım ve Finansman Bankası A.Ş.	Özel. Ser. Kal. ve Yat. Bankası	Bank Expres A.Ş.'ye devredildi. İsim Tekfen Bank A.Ş. oldu.	26.10.2001
The Chase Manhattan Bank ve Morgan Guaranty Trust Company	Türkiye'de Şube Açan Yabancı Bankalar	Yeni banka "JP Morgan Chase Company"adı altında birleşti.	14.12.2001

Kaynak: TBB

*Türk Ticaret Bankası A.Ş. Olağanüstü Genel Kurulu 09.08.2002 tarihinde toplanmıştır. Söz konusu genel kurulda, adı geçen Bankanın tasfiyesine ve tasfiyenin Türk Ticaret Kanununun infisah ve tasfiyeye ilişkin hükümleri ile 4389 sayılı Bankalar Kanununun 18'inci maddesi kapsamında gerçekleştirilmesine karar verilmiş olup, bu karar 14 Ağustos 2002 tarihinde İstanbul Ticaret Sicili Memurluğunda tescil edilmiştir.

Ek 2
30.11.2003 Tarihi İtibariyle Aktif Büyüklüğüne Göre Banka Sıralaması

		Toplam Aktif İçinde Yüzde Pay	Toplam Aktifler (Milyar TL)
	MEVDUAT BANKALARI		
	- Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları		
1	T.C. Ziraat Bankası	18.7	44.920.480
2	T. Halk Bankası	8.1	19.408.984
3	T. Vakıflar Bankası	6.8	16.321.782
	- Özel Sermayeli Mevduat Bankaları		
1	T. İş Bankası	12.0	28.862.574
2	Akbank	11.5	27.724.396
3	T. Garanti Bankası	9.2	22.030.360
4	Yapı Kredi Bankası	8.5	20.354.874
5	Koçbank	3.0	7.223.725
6	Finansbank	2.4	5.725.889
7	Türk Dış Tic. Ban.	2.0	4.781.508
8	Oyakbank	1.8	4.287.770
9	Denizbank	1.6	3.817.897
10	Türk Ekonomi Ban.	1.2	2.866.783
11	Şekerbank	1.1	2.531.077
12	Anadolu Bank	0.6	1.405.463
13	Alternatif Bank	0.5	1.191.627
14	Tekstilbank	0.4	1.074.021
15	Tekfenbank	0.2	566.864
16	Turkish Bank	0.1	308.442
17	MNG Bank	0.1	196.443
18	Adabank	0.1	125.719
	- TMSF'ya Devredilen Bankalar		
1	Pamukbank	2.1	4.931.335
2	Bayındırbank	0.9	2.201.065
	- Yabancı Bankalar		
1	HSBC Bank	1.5	3.527.299
2	Citibank	0.5	1.282.725
3	Abn Amro Bank	0.2	461.139
4	Bnp-Ak Dresdner Bank	0.2	391.664
5	Westl Bank AG	0.1	316.853
6	Arap Türk Bankası	0.1	290.147
7	Socite Generale	0.1	163.093
8	Bank Mellat	0.0	111.009
9	The Chase Manhattan Bank	0.0	92.399
10	Sitebank	0.0	85.292
11	Banca Di Roma	0.0	77.631
12	Credit Suisse First Boston Bank*	0.0	59.497
13	Habib Bank	0.0	34.036
14	Credit Lyonnais	0.0	12.268
	- Kalkınma ve Yatırım Bankaları		
1	Türk Eximbank	2.0	4.772.950
2	İller Bankası	0.9	2.174.025
3	T. Sınai Kalkınma Bankası	0.7	1.641.570
4	T. Kalkınma Bankası	0.2	493.869
5	Credit Agricole İndo. Euro Türk M.B.	0.1	290.433
6	Takasbank İMKB	0.1	289.534
7	Deutsche Bank	0.1	257.447
8	C. Kredi ve Kalkınma Bankası	0.0	113.833
9	Çalık Yatırım	0.0	73.443
10	Nurul Yatırım Bankası	0.0	65.141
11	GSD Yatırım Bankası	0.0	56.779
12	Diler Yatırım Bankası	0.0	38.072
13	Taib Yatırım Bank	0.0	23.545
14	Tat Yatırım Bankası	0.0	5.622
51	SEKTÖR TOPLAMI	100.0	240.139.897
	Mevduat Bankaları Toplamı	95.7	229.784.136
	- Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları Top.	33.6	80.651.245
	- Özel Sermayeli Mevduat Bankaları Toplamı	56.3	135.155.433
	- İlk Beş Banka Toplamı	44.3	106.245.430
	- Diğer	12.0	28.910.003
	- Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları Top.	2.9	6.904.553
	- TMSF Bankaları Toplamı	3.0	7.132.401
	Kalkınma ve Yatırım Bankaları Toplamı	4.3	10.296.264

Kaynak: BDDK. (*) Tasfiye işlemi devam etmektedir.

Dipnotlar

1- "Insured Commercial Banks United States and Other Areas Balances at Year End, 1934 - 2000", FDIC.

2- Suna Oksay; Erişah Arıcan, "Türkiye'de Finansal Piyasalarda Serbestleşme (Deregülasyon) ve Finansal Derinleşme", TC Marmara Üniversitesi Araştırma Fonu Projesi, İstanbul 2000, s.80.

3- Suna Oksay; Erişah Arıcan, age., s.74.

4- İlker Parasız, "Para, Banka ve Finansal Piyasalar", 4. Baskı, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa 1991, s.95.

5- S.Uzunoglu, K.Alkin, C.F.Gürlesel, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye", İMKB Araştırma Yayını No:6, İstanbul 1995, s.92.

6- Mustafa Çıkrıkçı, "Türk Bankacılık Sistemine İlişkin Bir Değerlendirme 1973-1988", MPM Yayınları:424, Ankara 1990, s.63.

7- Türkiye Bankalar Birliği, URL www.tbb.org.tr

8- Gazi Erçel, "21. Yüzyıla Girenken Türkiye'de ve Dünyada Merkez Bankaları'nın İşlevleri", İstanbul, 8 Nisan 1999, URL <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/islev.html>

9- Kur-faiz makasının açık olduğu piyasalarda, yabancı yatırımcılar ülkeye döviz getirip, yerel para olarak yatırımlarını kısa vadede, yerel para cinsinden değerlendirirler (hazine kağıtları vb.).

10- Marmara Bank, TYT Bank, Impex Bank.

11- 5 Mayıs 1994.

12- "40.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi", Türkiye Bankalar Birliği, URL <http://www.tbb.org.tr/turkce/40yil.htm>

13- İlhan Uludağ; Suna Oksay, "Türkiye ile Ukrayna'nın Reel ve Mali Kesimlerinin Mukayeseli Üstünlüklerinin Tespiti", Marmara Üniversitesi Araştırma Projesi, İstanbul 2000 s.67,68, 69.

14- Anayasa Mahkemesinin 1994 yılında aldığı bir kararla, Kanun Hükmündeki Kararname şeklinde düzenlenen Bankalar Kanununun birtakım hükümlerini iptal etmesiyle bu konuda bir yasal boşluk bulunmaktadır.

15- Bank for International Settlements.

16- http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/yillik/99turkce/rapor99_3.html

17- Ek 1: 1999-2001 Eylül Döneminde Banka Değişiklikleri, TBB.

18- "Kamu Bankalarında Reform", Hazine Müs-

teşarlığı, URL http://www.treasury.gov.tr/duyuru/basin/kamubank_web.pdf

19- "Kamu Bankalarında Reform", Hazine Müsteşarlığı, URL http://www.treasury.gov.tr/duyuru/basin/kamubank_web.pdf

20- Son Dönemde Bankacılık Alanında Gerçekleştirilen Yasal ve Düzenleyici Değişiklikler. "1999-2001", TBB, URL: <http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/Son%20D%F6nemdeki%20Ekonomik%20Programlar.doc>

21- Süreyya Serdengeçti, 6 Hissedarlar Genel Kurul Olağan Toplantısı Açış Konuşması, 24 Nisan 2001, URL: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2001/GenKur.html>

22- Öztin Akgüç, "Yüz Soruda Türkiye'de Bankacılık", 2. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul 1989, s.69.

23- Atıyas İzak;Ersel Hasan, "The Impact of Financial Reform : The Turkish Experience", Gerard Caprio JR- İzak Atıyas- James A.Hanson-The World Bank (Eds) Financial Reform, Theory and Experience, Cambridge University Press,USA 1996, s.109-121.

24- Ancak son krizleri takiben söz konusu bankaların TMSF'na devredilmesinden kamu bankası özelleştirmelerinin orta vadede başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir.

25- C.Goodheart, P. Hartmann, D.Liewellyn, L. Rojas - Suarez, S.Weisbrod S., "Financial Regulation", Bank of England, London 1998, s.104.

26- M.S.Oksay, "Kamu Bankaları Birleştirilmelidir", Ekonomik Trend, İstanbul 2 Temmuz- 8 Temmuz 2000, s.20.

27- http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/yillik/01turkce/bolum_IV2001.pdf

28- <http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarve raporlar/ tablolalar/aralik2003bilanco.htm>

29- Gazi Erçel "Türk Bankacılık Sistemi" 18 Mart 1999, Ankara, URL: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1999/turkbankasis.html>

30- BDDK, Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu, Şubat 2004.

31- Ek:2, 30.11.2003 tarihi itibariyle Aktif Büyüklüğüne Göre Banka Sıralaması.

32- Gazi Erçel, "Küreselleşme Ve Uluslararası Finansal Gelişmeler", 17. Asya Bankalar Birliği Genel Kurulu Konuşması, İst, 22 Eylül 2000, URL: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2000/Kuresellesme.html>

33- www.tcmb.gov.tr

Bir Görüş

ZİYA ALP

Vergi Denetmen Yardımcısı

Enflasyon Muhasebesi (Düzeltilmesi) Bağlamında 5024 Sayılı Kanun

GİRİŞ

Bilindiği gibi 17.12.2003 tarihli 5024 sayılı kanun ile özellikle 213 sayılı V.U.K'da çok önemli değişiklikler yapılarak uzun zamandan beri süregelen enflasyon muhasebesi kavramı nihayet yasalaşmak suretiyle uygulanabilir bir konuma gelmiş oldu. Ancak yasanın bu haliyle uygulanması geleceğe yönelik olarak söz konusu ekonomik konjonktür dahilinde pek kolay gözükmemekle birlikte kanunun 11.maddesindeki; "Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür." ibaresi nispeten enflasyon muhasebesinin işletmeler açısından uygulanabilirliğinin hükümetin uygulayacağı ekonomik ve mali politikalarla uyumlu bir şekilde gerçekleştirileceğini gösteriyor.

I- ENFLASYON DÜZELTMESİ

213 sayılı Kanun'un mükerrer 298'inci maddesi başlığı ile birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Böylece yeniden değerlendirilmeye ilişkin hükümler kaldırılmış olmaktadır.

Mükerrer Madde 298 - A) Malî tablolarda yer alan parasal olmayan kıymetler aşağıdaki hükümlere göre enflasyon düzeltmesine tâbi tutulur.

Kazançlarını bilanço esasına göre tespit eden gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri fiyat endeksindeki artışın, içinde bulunulan dönem dahil son üç hesap döneminde % 100'den ve içinde bulunulan hesap döneminde % 10'dan fazla olması halinde malî tablolarını enflasyon düzeltmesine tâbi tutarlar.

Enflasyon düzeltmesi uygulaması, her iki şartın birlikte gerçekleşmemesi halinde sona erer. (Madde 2) Bu madde hükmünde de açıkça görüldüğü gibi enflasyon düzeltme işlemini uygulayabilmek için enflasyon oranındaki kümülatif artışın son üç yıl içinde toplam % 100 gibi yüksek bir sınıra ulaşması gerekmektedir. Bu da yeterli olmamakta bununla birlikte uygulamanın yapılacağı hesap dönemine ilişkin enflasyon oranı en az % 10 olmalıdır. Yani Enflasyon Düzeltmesini geleceğe dönük olarak uygulayabilmek ancak bu iki şartın gerçekleşmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu ise şu anda içinde bulunduğumuz ekonomik süreç içerisinde ve geleceğe yönelik beklentilerin göz önüne alınmasıyla

birlikte bu haliyle pek pratik görünmemektedir. Ancak Bakanlar Kurulu; bu maddede yer alan % 100 oranını % 35'e kadar indirmeye veya tekrar kanunî seviyesine kadar yükseltmeye, % 10 oranını ise % 25'e kadar çıkarmaya veya tekrar kanunî seviyesine kadar indirmeye yetkilidir. (Madde 2) Ülkemizde bir çok alanda yaşanan normalleşme süreci içinde enflasyon oranlarının da düşüş göstermesi, kanunun 2.maddesinde ifade edilen nispetler dahilinde düzeltme işleminin uygulanmasını engelliyor olmakla birlikte yine aynı kanunda bu oranları Bakanlar Kurulunun değiştirebileceği hükmü, bu önemli uygulamanın hükümetin uygulayacağı ekonomik ve sosyal politikalara göre esneklik gösterebileceğini ifade etmektedir.

Muhasebe biliminden beklenen fonksiyonların tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için, ya ölçü biriminin sabit hale getirilmesi ya da günümüzde olduğu gibi bu imkânsız bir hale gelmişse, muhasebedeki verilerin aynı satın alma gücü ile ifade edilmesi gerekir. Enflasyon muhasebesinin ana fikrini oluşturan bu görüş, tüm çevrelerde kabul edilmiş ve Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, 1989 da yayınladığı 29 sayılı Standartla üç yıllık kümülatif enflasyonun % 100 ü geçtiği hallerde, 1 Ocak 1990 dan sonra düzenlenen temel mali tabloların (bilanço, gelir ve nakit akım tablolarının) genel fiyat endeksine göre düzeltilmesini ve enflasyon kazanç ve kaybının ayrı bir tablo halinde verilmesini zorunlu kılmıştır.

Enflasyon muhasebesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin gelir -gider, kâr-maliyet unsurlarındaki fiktif fazlalık veya eksikliklerin giderilmesi sağlanarak, beyan edilen kâr/zarar miktarlarının gerçek seviyesine döndürülmesi mümkün olacaktır. Böylelikle gerçekte bir kıymet ifade etmeyen fiktif değerler, gerek gelirler gerekse de giderler yönünden arındırılacağı için işletmenin sahip olduğu aktif ve pasif unsurlar, bilanço tarihindeki satın alma gücü paritesi itibariyle reel artış

veya azalışları tam olarak ifade edebileceklerdir.

Türkiye'de, 1970'lerden bu yana, mali tabloların enflasyon muhasebesine göre düzeltilmesi gerekirken; kısmi düzeltme işlemi olan amortisman tabi duran varlıkların yeniden değerlendirilmesine ancak 1983 yılında geçilebilmiştir. Ancak, yeniden değerlemenin uygulamaya konulmasını izleyen dönemde enflasyonun daha da hızlanması ve yıllık ortalamasının % 60'lara çıkması karşısında; 1989 yılında 3332 sayılı kanunla yapılan düzenleme ile, yeniden değerlendirme katsayısının belirlenmesinde değişiklik yapılmış ve yeniden değerlendirme VUK'un geçici maddeleri arasından çıkarılarak mükerrer 298'inci madde olarak esas maddeler arasına alınmıştır.

Enflasyon muhasebesi özellikle genel fiyat düzeyi muhasebesi, enflasyonun bilanço ve gelir tablosunda yer alan tüm kalemler üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan köklü ve genel bir önlemdir.

II- YASADA BELİRTİLEN BAZI KAVRAMLARIN TANIMLARI

Enflasyon düzeltmesi; parasal olmayan kıymetlerin enflasyon düzeltmesinde dikkate alınacak tutarlarının düzeltme katsayısı ile çarpılması suretiyle, malî tablonun ait olduğu tarihteki satın alma gücü cinsinden hesaplanmasını. *Düzeltilme katsayısı*; malî tabloların ait olduğu aya ilişkin fiyat endeksinin, düzeltmeye esas alınan tarihi içeren aya ait fiyat endeksine bölünmesiyle elde edilen katsayıyı. *Ortalama düzeltme katsayısı*; malî tabloların ait olduğu aya ilişkin fiyat endeksinin, bu endeks ile bir önceki dönemin sonundaki fiyat endeksi toplamının ikiye bölünmesi sonucu bulunan endekse bölünmesiyle elde edilen katsayıyı. *Fiyat endeksi (TEFE)*; Devlet İstatistik Enstitüsünce Türkiye geneli için hesaplanan ve ilân edilen Top-tan Eşya Fiyatları Genel Endeksini. *Reel olmayan finansman maliyeti*; her türlü borçlanmada, borç tutarlarına (yabancı para üzerinden borçlanmalarda düzeltme tarihindeki

Türk Lirası karşılıklarına), borcun kullanıldığı döneme ait TEFE artış oranının uygulanması suretiyle hesaplanan tutarı. *Enflasyon düzeltme hesabı*; parasal olmayan kıymetlerin düzeltilmesi sonucu oluşan farkların kaydedildiği hesabı (Bu hesap enflasyon fark hesapları ile karşılıklı olarak çalışır. Parasal olmayan aktif kıymetlerin enflasyon düzeltmesine tâbi tutulması sonucu oluşan farklar bu hesabın alacağına, parasal olmayan pasif kıymetlerin enflasyon düzeltmesine tâbi tutulması sonucu oluşan farklar ise borcuna kaydedilir. Enflasyon düzeltme hesabının bakiyesi gelir tablosuna aktarılmak suretiyle kapatılır) ifade etmektedir.

Düzeltilme işleminde aşağıdaki tarihler esas alınır. Enflasyon düzeltmesi işlemi burada belirtilen tarihlerden itibaren uygulanır.

a) Alış bedeli ile değerlendirilen menkul kıymetlerle mali duran varlıklar için; satın alma tarihi.

b) İlk madde ve malzeme, ticari mallar, yarı mamul ve mamul stokların maliyetine dahil edilen unsurlar, yıllara sarf inşaat ve onarım işlerinde maliyeti oluşturan unsurlar, gelecek aylara ve yıllara ait giderler, maddî duran varlıklar ve bu varlıkları oluşturan unsurlar, maddî olmayan duran varlıklar ve bu varlıkları oluşturan unsurlar, özel tükenmeye tâbi varlıklar ve bu varlıkları oluşturan unsurlar, yıllara sarf inşaat ve onarım hak edişleri, haklar ve şerefîyeler için; defterlere kayıt tarihi (Bunlara mahsuben verilen veya alınan parasal olmayan avanslar, ödeme veya tahsil tarihinden mahsup tarihine kadar düzeltilir.).

c) Parasal olmayan alınan depozito ve teminatlar ile avanslar, nakit olarak ödenmiş sermaye, hisse senetleri ihraç primleri, hisse senedi iptal kârları için; tahsil tarihi.

d) Parasal olmayan verilen depozito ve teminatlar ile avanslar için; ödeme tarihi.

e) Aynî sermaye olarak konulan kıymetler için; mülkiyetin intikal ettiği tarih.

f) Kâr yedekleri, geçmiş yıl kârları ve net dönem kârının sermayeye ilave edilmesi dolayısıyla artırılan sermaye için; tescil tarihi.

g) Nakdî sermaye karşılığı alınan hisse senetleri için; ödeme tarihi, aynî sermaye karşılığı alınan hisse senetleri için; sermaye olarak konulan kıymetlerin mülkiyetinin intikal ettiği tarih, temettü karşılığı alınan hisse senetleri için; iştirak edilen şirket sermayesinin tescil tarihi.

h) Parasal olmayan karşılıklar için; ilgili olduğu kıymetin düzeltmeye esas tarihi.

III- REEL OLMAYAN FİNANSMAN MALİYETİ

5024 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 41.maddesinin birinci fıkrasının (8) numaralı bendinde düzenlenmiş olan finansman gider kısıtlaması uygulaması yürürlükten kaldırılmış ve reel olmayan finansman maliyeti uygulaması yürürlüğe girmiştir.

Düzeltilme işlemlerinde, esas itibarıyla maliyet değeri esas alınacaktır. Maliyet değerine, yeniden değerlendirme faiz ve kur farkları eklenmişse, yeniden değerlendirme tümüyle elimine edilecek, faiz ve kur farklarının da reel olmayan kısmı düşüldükten sonra düzeltme işlemine tabi tutulacaktır. Bilindiği gibi reel olmayan finansman maliyeti finansman giderlerinden o döneme ait TEFE artış oranının uygulanması suretiyle hesaplanan finansman maliyetidir.

Belgelerde ayrıca gösterilen vade farklarının reel olmayan kısımları ile üç aydan fazla vadeli olan ve vade farkı düzenlenen belge üzerinde ayrıca gösterilmeyen işlemlerde alacak ve borç senetlerinin reeskont işlemine tâbi tutulmasında esas alınan Merkez Bankası'nca uygulanan faiz oranı kullanılarak hesaplanan vade farkı tutarının reel olmayan kısımları bu madde hükümlerine tâbi tutulur. Uygulanan vade farkları üzerinden kanunda gösterilen şekilde hesaplanan reel olmayan fiktif değer, toplam vade farkı mikta-

rından düşülerek, kalan tutar maliyete intikal ettirilir ve bu miktar düzeltme işlemine tâbi tutulur.

Düzeltilme işleminde, bu Kanunda yer alan değerlendirme hükümlerine göre tespit edilen tutarlar esas alınarak, stokların, satılan malın ve maddî duran varlıkların maliyet bedeline ve malî duran varlıkların alış bedeline intikal ettirilen reel olmayan finansman maliyetleri düşüldükten sonra bulunan tutarlar düzeltmeye tâbi tutulur. Toplaştırılmış yöntemlerle düzeltmeye tâbi tutulan kıymetlerin alış veya maliyet bedeline intikal ettirilen reel olmayan finansman maliyetlerinin düşülmesi ihtiyarîdir.

Toplaştırılmış yöntemler aşağıda belirtilmiştir.

1- Basit Ortalama Yöntemi: Gelir tablosu kalemleri ile stokların düzeltmede esas alınacak tarihlere bağlı kalınmaksızın, dönem ortalama düzeltme katsayısı ile çarpılması suretiyle enflasyon düzelmesine tabi tutulmasıdır.

2- Hareketli Ağırlıklı Ortalama Yöntemi: Dönem sonu stok ve dönem içinde satılan mal maliyetinin enflasyon düzeltilmesine esas alınacak tutarlarının hareketli ağırlıklı ortalama düzeltme katsayısı ile çarpılması suretiyle enflasyon düzeltilmesine tabi tutulmasıdır. (Bir önceki döneme ait düzeltilmiş satılan mal maliyeti enflasyon düzeltilmesi yapılan dönemin sonuna taşıma katsayısı uygulanarak taşınır. Bu hesaplamalarda amortisman ve reel finansman giderleri, endekslenmeden dikkate alınır.)

Mükellefler düzeltme işleminde Maliye Bakanlığınca belirlenen toplulaştırılmış yöntemleri uygulayabilirler. Ancak toplulaştırılmış yöntemlerden birini seçen mükellefler seçtikleri yöntemden, bu seçimi yaptıkları hesap dönemi dahil üçüncü hesap döneminin sonuna kadar dönemmezler.

Mükellefler; reel olmayan finansman maliyetini, toplam finansman maliyetlerine, ilgi-

li döneme ait TEFE artış oranının dönem ortalama ticari kredi faiz oranına bölünmesi suretiyle belirlenen oranı uygulayarak da tespit edebilirler. Ancak bu yöntemi seçen mükellefler seçtikleri yöntemden bu seçimi yaptıkları hesap dönemi dahil üçüncü hesap döneminin sonuna kadar dönemmezler. (Madde.1)

IV- ENFLASYON DÜZELTMESİ UYGULANIRKEN DİKKAT EDİLECEK BAZI HUSUSLAR

Borsada işlem gören hisse senetleri, değerlendirme günündeki borsa rayici ile dikkate alınır. Bunlar için ayrıca düzeltme yapılmaz. Borsa rayici, gerek menkul kıymetler ve kambiyo borsasına, gerekse ticaret borsalarına kayıtlı olan iktisadi kıymetlerin, değerlemeden önceki son muamele gününde borsadaki muamelelerin ortalama değerlerini ifade eder. Normal temevvüçler dışında, fiyatlarda bariz kararsızlıklar görülen hallerde, son muamele günü yerine, değerlemeye takaddüm eden 30 gün içindeki ortalama rayici esas olarak aldirmaya Maliye Bakanlığınca yetkilidir. (VUK. md. 263)

Enflasyon düzeltmeleri, ilgili kıymetlere ait fark hesaplarına ve enflasyon düzeltme hesabına kaydedilir. İlk düzeltme yılından sonraki enflasyon düzeltme hesabının bakiyesi enflasyon kayıp ya da kazancını verecektir. Böylece, gelir tablosu içinde yer alan bu bakiye, vergiye tabi dönem kazancının tespitinde dikkate alınacaktır.

Yıllara sarî inşaat ve onarma işlerine ait maliyet ve hak edişlere ilişkin düzeltmeler, enflasyon düzeltme hesabı yerine yıllara sarî inşaat enflasyon düzeltme hesabına kaydedilir. Bu hesap işin bitiminde kâr/zarar hesabına intikal ettirilir.

Düzeltilme sonucu bulunan tutarlar, izleyen dönemde enflasyon düzeltilmesi yapılmıyorsa bakılmaksızın, izleyen dönemin başlangıç değerleri olarak dikkate alınır.

Pasif kalemlere ait enflasyon fark hesapla-

rı, herhangi bir suretle başka bir hesaba nakledildiği veya işletmeden çekildiği takdirde, bu işlemlerin yapıldığı dönemlerin kazancı ile ilişkilendirilmeksizin, bu dönemde vergiye tâbi tutulur. Ancak öz sermaye kalemlerine ait enflasyon fark hesapları kurumlar vergisi mükelleflerince sermayeye ilave edilebilir, bu işlem kâr dağıtımı sayılmaz. Servet vergileri ve bir çok halde harcama vergilerinde, iktisadi kıymetlerin değerleri, doğrudan doğruya vergi matrahını teşkil eder.

Gelir ve kurumlar vergileri gibi kazanç ve irat üzerinden alınan vergilerde ise, iktisadi kıymetlere ait değerler, vergi matrahının teşekkülünü doğrudan etkiler. Özellikle, bizde olduğu gibi, kazancın tespitini özsermaye mukayesesine bağlayan sistemlerde vergi matrahi, dönem sonu ve dönem başında işletmeye dahil iktisadi kıymetlerin değerleri esas alınmak suretiyle tespit edilir. Enflasyon düzeltme farkları gelir vergisi mükelleflerince, başka bir hesaba aktarılamayacaktır. Aktarılması veya sermayeye ilave edilmesi halinde işletmeden çekilen değer olarak kabul edilecektir. Matrahın tespitinde, kanunen kabul edilmeyen giderler, istisnalar ve geçmiş yıl malî zararları enflasyon düzeltmesine tâbi tutulmuş tutarları ile dikkate alınır.

Enflasyon düzeltmesine tâbi tutulan değerlerin elden çıkarılması halinde, bunlara ilişkin enflasyon düzeltme farkları maliyet addolunur.

V- AMORTİSMAN UYGULAMASI

213 sayılı kanunun 315'inci maddesi aşağıda şu şekilde değiştirilmiştir. "Mükellefler amortismanına tâbi iktisadi kıymetlerini Maliye Bakanlığının tespit ve ilân edeceği oranlar üzerinden itfa ederler. İlân edilecek oranların tespitinde iktisadi kıymetlerin faydalı ömürleri dikkate alınır. Böylelikle, enflasyon düzeltmesi ile birlikte; Lifo, amortisman oranlarının belirlenmesinin mükellefe bırakılması ile ilgili hükümler kaldırılmaktadır. Amortisman oranlarının belirlenmesine faydalı ömürün esas alınacağı, amortismanların

aylık sürelerle hesaplanacağı, ifade edilmektedir.

Geçici Madde 26. - Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce aktife giren iktisadi kıymetler hakkında aktife alındıkları yılda yürürlükte olan sürelerle göre amortisman ayrılmasına devam olunur.

Amortismanlar ve itfa payları, düzeltilmiş değerler üzerinden hesaplanır. Bu uygulama tıpkı yeniden değerlendirilmesinde olduğu gibi realize edilmiş değerler üzerinden itfa uygulamasının gerçekleştirilmesini içerir. Kazançlarını işletme hesabı esasına göre tespit eden mükellefler ile serbest meslek erbabı da amortismanına tâbi iktisadi kıymetlerini bu maddede belirtilen hükümlere göre düzeltilmiş tutarları üzerinden amortismanına tâbi tutabilirler.

213 sayılı Kanunun mükerrer 315'inci maddesinin ikinci fıkrasının (1) numaralı bendine aşağıdaki hüküm eklenmiş ve (2) numaralı bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Enflasyon düzeltmesi yapılan dönemlerde, üzerinden amortisman ayrılacak değer, amortismanına tâbi iktisadi kıymetin düzeltilmiş değerinden daha evvel ayrılmış olan amortismanların toplamının taşınmış değerleri indirilmek suretiyle tespit edilir.(Madde 4.) Yani amortisman uygulama yöntemi açısından temel bir farklılık söz konusu değildir. Düzeltmenin yapılacağı yılda amortisman ayrıırken daha önceki enflasyon düzeltmesi yapılmış yıllarda düzeltilen değer üzerinden ayrılmış birikmiş amortismanlar düşülür ve bu değer üzerinden amortisman ayrılır. Bu usulde uygulanacak amortisman oranı normal amortisman oranının iki katıdır.

VI- DÜZELTMEDE UYGULANACAK YÖNTEM VE KATSAYI

Geçici Madde 25. - 31.12.2003 tarihli bilançoda yer alan parasal olmayan kıymetler aşağıdaki hükümlere göre, bu maddede hüküm bulunmayan hallerde ise Vergi Usul

Kanununun bu Kanunla değişik mükerrer 298'inci maddesinde yer alan hükümlere göre düzeltilir. Düzeltme işlemi, Türkiye geneli için hesaplanan toptan eşya fiyatları genel endeksi göz önünde bulundurularak Maliye Bakanlığı'nca belirlenen düzeltme katsayıları kullanılarak yapılır. Düzeltme işlemi 1970 yılından itibaren uygulanır. Bu yıldan önce aktif ve pasife giren kalemler 1970 yılında girmiş kabul edilir.

Enflasyon düzeltmesi uygulanmayan bir hesap döneminden sonra enflasyon düzeltme şartlarının yeniden oluşması halinde; enflasyon düzeltmesi yapılan en son dönemden başlamak üzere enflasyon düzeltmesi yapılır. Bu şekilde belirlenen geçmiş yıl kârı vergiye tâbi tutulmaz, geçmiş yıl zararı zarar olarak kabul edilmez. Ancak, matrahın tespitinde geçmiş yıl malî zararları mukayyet değerleri ile dikkate alınır. Birikmiş amortismanlar, ait oldukları kıymetin bilanço tarihindeki değerinde düzeltme sonrasında ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltilir.

1) Maddî duran varlıklar maliyet bedeli, malî duran varlıklar ise alış bedeli üzerinden düzeltmeye tâbi tutulur. Maddî duran varlıklar, malî duran varlıklar ve özel tükenmeye tâbi varlıklar ile stokların maliyet veya alış bedelleri içinde yer alan ve tevsik edilebilen reel olmayan finansman maliyeti, ilgili varlığın maliyet veya alış bedelinden düşülür. Mükelleflerin reel olmayan finansman maliyetini tevsik edememeleri halinde; son beş hesap dönemi içinde aktife giren kıymetlerin maliyet bedeline dahil edilen finansman giderlerinin reel olmayan kısımları; toplam finansman maliyetlerine, ilgili döneme ait TEFE artış oranının dönem ortalama ticarî kredi faiz oranına bölünmesi sonucunda belirlenen oranlar uygulanmak suretiyle bulunan tutar, maliyet ve alış bedelinden düşülür.

2) Söz konusu beş hesap döneminden önce aktife giren kıymetlerin maliyet bedeline dahil edilen finansman giderleri maliyet veya alış bedellerinden düşülmez.

3) Birikmiş amortismanlar, ait oldukları kıymetin bilanço tarihindeki değerinde düzeltme sonrasında ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltilir. Yani amortismanına tabi iktisadi kıymetin değerinin düzeltilmesi gibi, o tarihe kadar ayrılmış bulunan birikmiş amortismanların değeri de düzeltme işlemine tâbi tutulmaktadır.

4) Öz sermaye kalemlerinin düzeltilmesinde, 1.1.2004 tarihinden önce ayrılan yenden değerlendirme değer artış fonu gibi fonlar öz sermayeden düşülür. Bu ve benzeri fonların sermayeye ilavesi nedeniyle oluşan sermaye artışları sermaye artışı olarak dikkate alınmaz ve enflasyon düzeltmesine tâbi tutulmaz.

5) 2003 yılı hesap dönemine ait beyannamede yer alan indirilemeyen geçmiş yıl malî zararları ile carî dönem malî zararları matrahın tespitinde mukayyet değerleri ile dikkate alınır.

6) 31.12.2003 tarihli bilançonun düzeltilmiş aktif toplamından düzeltilmiş sermaye, düzeltilmiş hisse senetleri ihraç primleri ve düzeltilmiş hisse senedi iptal kârları ile borç toplamının çıkarılması sonucu bulunan fark, geçmiş yıllar kâr/zararı hesabında gösterilir. Bu şekilde tespit edilen geçmiş yıl kârı vergiye tâbi tutulmaz, geçmiş yıl zararı ise zarar olarak kabul edilmez. Pasif kalemlere ait enflasyon fark hesapları, herhangi bir suretle başka bir hesaba nakledildiği veya işletmeden çekildiği takdirde, bu işlemlerin yapıldığı dönemlerin kazancı ile ilişkilendirilmeksizin, bu dönemde vergiye tâbi tutulur. Ancak öz sermaye kalemlerine ait enflasyon fark hesapları kurumlar vergisi mükelleflerince sermayeye ilave edilebilir, bu işlem kâr dağıtımını sayılmaz.

7) Sermaye Piyasası Kurulu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun yüksek enflasyon döneminde malî tabloların düzeltilmesine ilişkin düzenlemelerine göre 31.12.2003 tarihli bilançolarını düzeltmek zorunda olan mükellefler, söz konusu bilanço-

larını bu madde uyarınca yeniden düzeltme-yebilirler.

8) Yıllara sarî inşaat ve onarma işlerine ait maliyet ve istihkak tutarları ile ilgili olarak 31.12.2003 tarihinde oluşan düzeltme farkları için bitiminde kâr/zarar tutarının tespitinde dikkate alınmaz.

9) 2004 yılı hesap döneminden itibaren ilk defa bilanço esasına geçen mükellefler bu maddede yer alan esaslara göre düzeltme yaparlar.

10) Kendisine özel hesap dönemi tayin edilen mükelleflerde; 31.12.2003 tarihli bilanço, 2004 yılı içinde biten hesap dönemi sonundaki bilanço, 2003 yılı hesap dönemi, 2004 yılı içerisinde biten hesap dönemini, 1.1.2004 tarihi 2004 yılı içinde başlayan hesap döneminin başındaki tarihi ifade eder.

VII- YATIRIM İNDİRİMİ UYGULAMASI

Enflasyon düzeltmesi uygulanan dönemlerde, yatırım indirimi istisnası tutarının hesaplanmasında amortismanı tâbi iktisadî kıymetin aktife alındığı hesap dönemi sonundaki düzeltilmiş değeri esas alınır. Ancak iktisadî kıymetin aktife alındığı hesap döneminden önceki hesap dönemlerinde gerçekleşen harcamalar, gerçekleştirildikleri dönem sonundaki düzeltilmiş değerleri ile dikkate alınır. İzleyen dönemlerde enflasyon düzeltmesi nedeniyle bu harcamalardan kaynaklanan farklar üzerinden yatırım indirimi istisnası hesaplanmaz.

193 sayılı Kanununun 43'üncü maddesinin (1) ve (2) numaralı bentleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

1- Yıl içinde birden fazla inşaat ve onarma işinin birlikte yapılması halinde, her yıla ait müşterek genel giderler bu işlere ait harcamaların (enflasyon düzeltmesi yapılan dönemlerde düzeltilmiş tutarlarının) enflasyon düzeltmesine tâbi tutulmuş tutarlarının birbirine olan nispeti dahilinde.

2- Yıl içinde tek veya birden fazla inşaat

ve onarma işinin bu madde şümülüne girmeyen işlerle birlikte yapılması halinde, her yıla ait müşterek genel giderler, bu işlere ait harcamalar ile diğer işlere ait satış ve hasılat tutarlarının (enflasyon düzeltmesi yapılan dönemlerde bunların düzeltilmiş tutarlarının) birbirine olan nispeti dahilinde, dikkate alınır.

VIII- 5024 SAYILI KANUNLA YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILAN DEĞERLEMELERE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

4.1.1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 280'inci maddesinin son fıkrası "3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticaret İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ve 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanunda tanımlanan şirketlerin sermaye olarak koydukları yabancı paraların sarf edildikleri veya Türk Lirasına çevrildikleri tarihe kadar lehlerine oluşan kur farkları pasifte özel bir karşılık hesabında gösterilerek dönem kazancına dahil edilmez. Bu karşılıklar sermayeye eklendikleri takdirde işletmeden çekiş ve kâr dağıtım sayılmaz. Aleyhlerine oluşan kur farkları ise aktifte özel bir karşılık hesabında tutulur ve gelecek yıllarda lehlerine oluşacak kur farkları ile kapatılır. Lehte kur farkı ile kapatılmayan tutarlar işi bırakma halinde zarar addolunur" hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.

31.12.1960 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun; 38'inci maddesinin dördüncü ve beşinci fıkraları (Maliyet artış fonunun uygulanmasına ilişkin hüküm), ve 41'inci maddesinin birinci fıkrasının 8 numaralı bendi (Finansman gider kısıtlamasının uygulanmasına ilişkin hüküm) yürürlükten kaldırılmıştır.

Ayrıca 3.6.1949 tarihli ve 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15'inci maddesinin (13) numaralı bendi, "(Kabul Edilmeyen

İndirimler Başlığı Altında) Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre, dönem sonu stoklarını, son giren ilk çıkar yöntemine göre değerleyen veya amortismanına tabi sabit kıymetlerini yeniden değerlemeye tabi tutan kurumların (Bankalar, Sigorta Şirketleri ve Finans Kurumları hariç) Gelir Vergisi Kanununun 41'inci maddesinin (8) numaralı bendindeki esaslar çerçevesinde hesapladıkları giderler,- kurum kazancından indirim konusu yapılmazlar- hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.

IX- 2004 HESAP DÖNEMİNDE VERİLECEK GEÇİCİ VERGİ BEYANINDA İHTİYARİLİK

Kapsama giren mükellefler, geçici vergi dönemlerinin sonu itibarıyla mali tabloları düzenlemek ve enflasyon düzeltmesi yapmak zorundadırlar. Geçici vergi dönemlerinde yukarıda belirtilen oranların tespitinde, son üç hesap dönemi yerine üçer aylık dönemlerin son ayı dahil önceki otuz altı ay ve içinde bulunulan hesap dönemi yerine son on iki ay dikkate alınır. Bir hesap dönemi içindeki geçici vergi dönemlerinin herhangi birinde düzeltme yapılması halinde takip eden geçici vergi dönemlerinde ve içinde bulunulan hesap dönemi sonunda da düzeltme yapılır.

Dileyen mükellefler, 2004 yılının (kendilerine özel hesap dönemi tayin edilenlerde 2004 yılında biten hesap döneminden sonra başlayan) ilk geçici vergi döneminde beyan edecekleri geçici vergi matrahının tespitinde; enflasyon düzeltmesine ilişkin hükümler yerine Vergi Usul Kanununun bu Kanunla değiştirilmeden önceki değerlendirme hükümleri ile Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanununun bu Kanunla kaldırılan hükümlerini ve Vergi Usul Kanununun 280'inci maddesinin bu Kanunla kaldırılan son fıkrasını dikkate alırlar. Bu takdirde enflasyon düzeltmesinin dikkate alınmadığı hususu beyannamede belirtilir. Beyanname verme süresi içinde bu hususu bildirmeyen veya beyanname vermeyen mükelleflerin enflasyon

düzeltilmesine ilişkin hükümleri dikkate almadıkları kabul edilir.

SONUÇ

5024 sayılı bu kanunun 8'inci maddesi ve 2'nci maddesi ile değiştirilen Vergi Usul Kanununun mükerrer 298'inci maddesinin A fıkrasının (8) numaralı bendi yayımı tarihinde, diğer maddeleri 1.1.2004 tarihinde yürürlüğe girer.

Esas olarak şunu ifade edebiliriz ki; 5024 sayılı kanun, enflasyon muhasebesi hususundaki temel hükümleri getirmekle beraber ayrıntılarını Maliye Bakanlığının çıkaracağı tebliğlere havale etmiştir. Bu uygulama muhasebe Standartlarının tüm boyutlarıyla uluslararası sistemle bütünleşeceği bir sürecin ilk adımını oluşturmaktadır. Enflasyon muhasebesi ile ilgili düzenlemenin yasalara uygulanmaya geçirilmesi, muhasebe uygulamalarımızdaki önemli bir eksikliği gidereceği gibi, muhasebe sistemi ve uygulamalarındaki diğer gelişmelerin de önünü açacaktır.

Netice itibarıyla; piyasalarda adil bir rekabet ortamının tesisi, ekonomide etkinliğin gerçekleşmesini sağlamakta ve buna bağlı olarak da sosyal ve siyasal faydalar ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, söz konusu uygulama özel sektör aktörlerinin mali ve iktisadi anlamdaki pozisyonunun daha gerçekçi olarak ifade edilmesini sağlayacak, böylelikle gerek işletme sahiplerinin gerekse de müşterilerin karar alma süreçlerinde isabetli tercihlerde bulunmalarını mümkün kılacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulunun 1989 tarihli 29 sayılı standardı.
- Vergi dünyası dergisi 2003 Ocak sayısı- Prof. Dr. Nuri Uman.
- Yılmaz ÖZBALCI "Vergi Usul Kanunu Yorum ve Açıklamaları".
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu.
- 17.12.2003 Tarih 5024 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

Araştırma

DOÇ. DR. ÇETİN DOĞAN

İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

SUZAN ERGÜN

İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihi

Türkiye ekonomisinde yıllardan beri yaşanan kronik ve yüksek enflasyonun tüm toplumsal kurumlar ve bireyler açısından zararlı etkiler ortaya çıkarması sonucunda hükümetlerin birinci öncelikli hedefi enflasyonla mücadele olmuştur. Bu doğrultuda pek çok istikrar programı hazırlanmış fakat bunların bir kısmı uygulanma imkanı dahi bulamamıştır. 2000 yılının eşiğine gelindiğinde Avrupa Birliği'ne üye olma sürecinde Avrupa Birliği kriterlerine uyum sağlanması gereği enflasyonla mücadeleyi daha da önemli hale getirmiştir. Enflasyonla mücadele amacıyla hazırlanan ve uygulamaya konan istikrar programlarının temel unsurlarını sıkı para ve maliye politikası, ücret ve fiyat kontrolü, bütçe açıklarının azaltılması oluşturmuştur. Ayrıca bir ülke ekonomisi ile dış dünya arasında bağ kurmak gibi önemli bir fonksiyona sahip döviz kuru da istikrar programlarının önemli bir iktisat politikası aracı haline gelmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı enflasyonla mücadelede hangi kur rejiminin izlenmesi gerektiği sorusuna yanıt aramaktır. Bu amaçla öncelikle sabit ve esnek kur rejimlerinin fiyat istikrarını sağlamada fayda ve maliyet analizleri yapılmakta ve döviz kurunun enflasyonla mücadelede sahip olduğu yer belirtilmektedir. Ayrıca ekonominin özelliklerine göre hangi döviz kuru rejiminin uygun olacağı ortaya konmaktadır. Daha sonra ise sabit döviz kuru uygulamasını esas alan 2000 yılı istikrar programı uygulaması ve başarısızlık nedenleri ele alınmaktadır.

Makroekonomik İstikrarın Sağlanmasında Kur Rejimlerinin Karşılaştırılması

Genellikle döviz kuru rejimleri arasında "iyi veya kötü" şeklinde bir ayırım yapılmaz. Zira her rejim doğru politikalarla birlikte ve kararlılıkla uygulandığı takdirde ekonomide istikrar sağlayıcı bir etkiye sahiptir. Ancak her rejimin kendine özgü bazı olumlu ve olumsuz yanları da vardır.

Sabit kur rejimini savunan iktisatçılara göre, sabit döviz kuru rejiminin uygulanmasıyla birlikte paranın istikrarı sağlanmakta, belirsizlik ortadan kalkarak güven ortamı oluşmakta böylece ekonomik etkinlik artmakta ve enflasyon düşmektedir. Ayrıca kurlarda meydana gelecek değişimlerin dış ticaret

ve sermaye akımları üzerinde oluşturacağı riskler azalmakta ve maliyet enflasyonunun önüne geçilmektedir.

Sabit kur rejimi, bu olumlu yanlarıyla beraber bazı olumsuzlukları da bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle para otoritesinin bağımsız para politikası izleme olanağı elinden alınmaktadır (Hanke, 1999). Sabit kur rejiminin dezavantajlarından biri de sistemin kısa vadeli sermayenin spekülative atakları karşısında oldukça dirençsiz bir yapıya sahip olmasıdır. Faiz-kur makasının açık olduğu bir dönemde ülkeye giren ve ekonomide devalüasyon ihtimalinin belirginleşmesinden sonra ani ve büyük çıkışlar yaparak bir kriz ortamının doğmasına neden olan kısa vadeli yabancı sermaye, sistemin en önemli zaafıdır. Ayrıca bu sistemde ulusal paranın gerçek değeri yansıtılmamakta, ani kur değişiklikleri meydana gelebilmekte, dışarıdan kaynaklanan enflasyon ve deflasyon gibi istikrarsızlık durumlarında ekonomiyi korumasız bırakmakta, sistemin işleyişinde birçok kuruma gereksinim duyulmakta, dış ödemeler dengesi için hükümet kararlarına ve yoğun bürokratik faaliyetlere ihtiyaç duyulmakta, iç ekonomik politikaları uygularken bağımsız olunmaması ve sistemin işleyişini sürdürebilmesi için çok fazla dış rezerve gereksinim duyulmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 657-658).

Sabit kur rejimine karşılık esnek kur rejiminin uygulanması daha basittir. Esnek kur, ülkede bağımsız para politikası izlenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca kurların gerçek değerleri belirlenmekte, ödemeler dengesi kendiliğinden gerçekleşmekte, ülkelerdeki ekonomik krizler diğer ülkelere sıçramamakta, esnek kur politikasının sürdürülebilmesi için çok fazla döviz rezervine gereksinim duyulmamaktadır. Ayrıca esnek döviz kuru, bir ülkeye dışsal şokları döviz kuru ile dengeleme şansı vermektedir. Bu sistemde önceden kamuoyuna açıklanan ve savunulmak zorunda olunan bir kur düzeyi olmadığı için sistem psikolojik bir rahatlamayı da beraberinde

de getirmektedir.

Esnek kur rejimi bu avantajlarına rağmen şu dezavantajlara sahiptir: (i) Esnek döviz kuru rejiminde kurlar değişken olduğu için bir belirsizlik söz konusudur. Ancak Quirk'e (1996) göre kurların değişken olması her zaman olumsuz bir durumu ifade etmeyebilir. Bu değişimler çoğu zaman istenilen ve gerekli değişimleri gösterebilir. (ii) Kur riski artmakta ve uluslararası ticaret zorlaşmaktadır. (iii) Maliyet enflasyonunu körükleyip ülkelerin enflasyon-devalüasyon kısır döngüsü içine girmesine neden olmaktadır. (iv) Para otoritesinin kur politikası izleme olanağı elinden alınmaktadır.

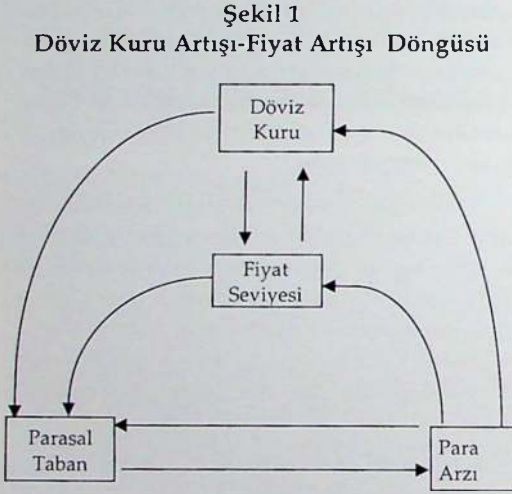
Ayrıca esnek kur sisteminde ülke içine ve ülke dışına önemli miktarda sermaye hareketi varsa kurlar aşırı yükselir ve istikrarsız bir seyir izler. Bu istikrarsızlık ise, reel ekonomik maliyetleri ortaya çıkarır, yatırımcıların piyasaya güvenini azaltır ve enflasyonla mücadeleyi daha da zorlaştırır (Economist, 1999).

Enflasyon - Döviz Kuru Rejimleri ve Ampirik Bulgular

Döviz kuru ulusal para ile yabancı para arasındaki değişim oranını ifade ettiğinden hem dış hem de iç piyasa ile ilgili bir kavramdır. Bu nedenle hem dış kaynaklı gelişmelerden, hem de iç kaynaklı gelişmelerden kolayca etkilenmektedir. Döviz kurlarının ekonomide istikrar yaratıcı bir etkiye sahip olmasından dolayı kurlarda meydana gelecek dalgalanmalar da doğal olarak ekonominin genelinde istikrarsızlık yaratıcı bir etkiye sahip olacaktır. Döviz kurlarında meydana gelen istikrarsızlık, kurların değerlendirilmesi veya değer kaybetmesi şeklinde ortaya çıkacak ve ülkenin dış ticaret dengelerini etkileyecektir. Kurların değer kazanması, ithalatı artırıp ihracatı azaltacaktır. Kurların değer kaybetmesi ise ihracatı artırıcı ve ithalatı azaltıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Ancak özellikle üretim yapısının ara malı ve sermaye ithalatına bağımlılığı yüksek olan

bir ekonomide döviz kuru dalgalanmaları ile başlayan süreç, döviz kuru artışları-fiyat artışları-ödemeler bilançosu açığı artışları-döviz kuru artışları şeklinde bir kısır döngü ortaya koyacaktır. Şekil 1'de görüldüğü gibi kurlarda meydana gelecek değişme parasal tabanı ve para arzını etkilemekte ve bunun sonucunda fiyatlarda ve tekrar kurlarda bir değişmeye neden olmaktadır.

Kaynak: Öniş ve Mucur, 1987:14

Bu alanda yapılan bazı çalışmalara göre sabit döviz kuru rejimi uygulayan ülkelerde enflasyon oranı daha düşük ve daha istikrarlı bir seyir takip etmiş ve reel kur çok büyük dalgalanma göstermemiştir. Bu konuyla ilgili Ghosh ve arkadaşları (1996) 1960-1990 yılları arasında IMF'ye üye tüm ülkelerin döviz kuru rejimleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışma sonucunda sabit kur rejimi uygulayan ülkelerde ortalama yıllık enflasyon oranı % 8, ara bir rejim uygulayan ülkelerde % 14 ve tamamen esnek bir kur rejimi uygulayan ülkelerde % 16 olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

1980'den beri uygulanan döviz kuru temelli istikrar programlarında katı para kurulu uygulanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi bu programlar (Arjantin 1991, Estonya 1992, Litvanya 1994 Bulgaristan 1997, Rusya 1995,

Brezilya 1994 ve İsrail 1996) enflasyonu önlemede başarılı olmuşlardır. Diğer taraftan sürünen bant uygulamasına geçen bazı ülkelerde (Rusya 1998 ve Brezilya 1999) para krizleri meydana gelmiş ve kriz sonrası fiyatlar tekrar yükselmiştir.

Tablo 1: Enflasyonla Mücadelede Sabit Döviz Kuru Uygulama Sonuçları

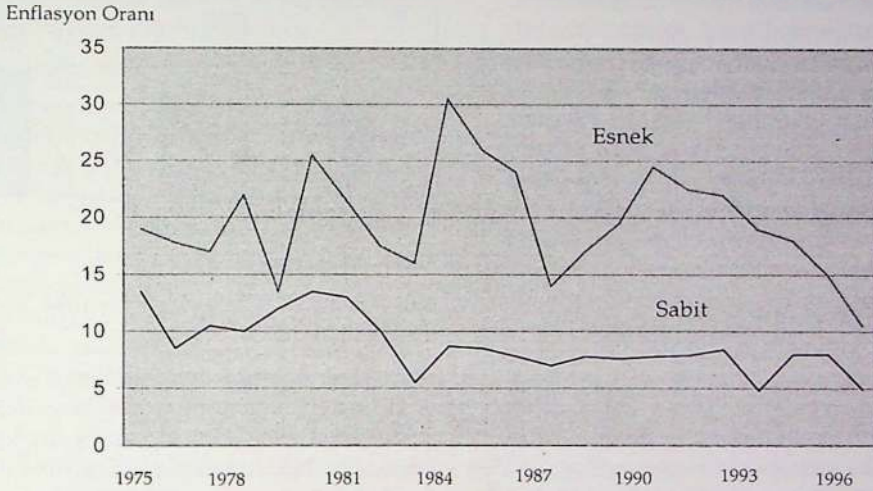
Ülke Adı	Uygulama Dönemi	Yıl, Enflasyon Oranı
İsrail	1996	1996 , % 11,3 2000 , % 1,1
Arjantin	1991	1991 , % 84 1994 , % 3,9
Estonya	1992	1992 , % 1069 1994 , % 48
Litvanya	1994	1993 , % 410 1997 , % 8.8
Bulgaristan	1997	1996 , % 310,8 1999 , % 6,2
Rusya	1995	1994 , % 215 1997 , % 11 1998 , % 84,9
Brezilya	1994	1994 , % 1224 1998 , % 1,7 1999 , % 8,9

Kaynak: Konuk, 2001:73-77.

Grafik 1'de görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelerde yıllar itibarıyla daha esnek kur uygulamalarında enflasyon oranı daha yüksek olmakta, buna karşılık daha sabit kur uygulamalarında enflasyon oranı daha düşük olmaktadır. Bu grafikte yukarıdaki bulguları desteklemektedir.

Sabit kur uygulamasının enflasyonla mücadelede başarılı sonuçlar vermesi, sistemin sahip olduğu disiplin ve güven etkisine bağlanmaktadır. Zira sabit kur uygulaması açık bir taahhüdü içermektedir. Bu nedenle politika yapıcılar, programdan taviz vermenin maliyeti yüksek olacağından alınan kararları daha disiplinli bir şekilde uygulamaktadırlar. Bu da programa duyulan güveni arttırmakta ve ulusal parayı elde tutma alışkanlığını yükseltmektedir (Ghosh & others, 1996).

Grafik 1
Gelişmekte Olan Ülkeler: Enflasyon Oranı - Kur Rejimi ilişkisi

Kaynak: IMF, 1997.

Not: Bu grafik IMF'ye üye ülkelerin yıl sonu resmi kur rejimi ve enflasyon oranları dikkate alınarak çizilmiştir.

Kur Rejimi Tercih Tartışması

Yukarıda açıklandığı gibi sabit kur rejimi ile düşük enflasyon oranları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu nedenle özellikle yüksek enflasyonun önüne geçmeyi amaçlayan ülkeler bir süre için de olsa kurları çıpa olarak kullanmışlardır. Ancak uygulamalara bakıldığında sabit döviz kuru temelli istikrar programlarının ortalama yaşam süresi 10 ay gibi kısa olmuştur. Faiz oranlarındaki yükselme, sanayi üretimindeki düşüş ve borç krizleri gibi şokların önüne geçmek için hem ulusal paranın değerini düşürmek, hem de daha esnek bir kur rejimine geçmek gerekmiştir. Özellikle son yıllarda sermaye hareketliliğinin artması esnek kur için baskıları daha da artırmıştır (Caramazza and Aziz, 1998).

Ülkeler kurları çıpa olarak kullanarak bir istikrar sürecini yakalayabilecekleri gibi, tam tersi bir durum da kaçınılmaz olabilir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan uluslararası sermaye pi-

yasası krizlerinden her biri sabit veya bir başka ülke parasına bağlı "pegged" denen döviz kuru sistemlerinde yaşanmıştır (Meksika 1994, Tayland 1994, Endonezya 1994, Kore 1997, Brezilya 1998, Rusya 1998, Arjantin 2000 ve Türkiye 2000). Buna karşılık parasını piyasaya dalgalanmaya bırakan ülkeler (G. Afrika 1998, İsrail 1998 ve Türkiye 1998) bu krizleri atlatabilmişlerdir (Fischer, 2001).

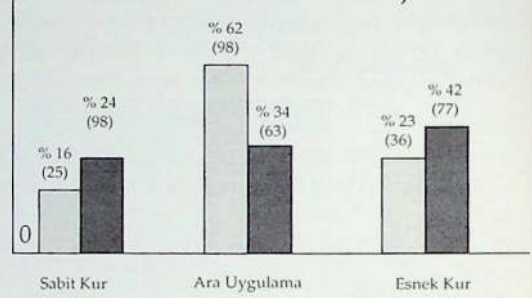
Bu olumsuzluk sabit döviz kuruna dayalı bir istikrar programının üç aşamadan geçmesinden kaynaklanır. Birinci aşamada, sabit kur rejimini izlemek ekonomide olumlu etki yapar. İkinci aşamada, ulusal paranın değer kazandığı görüldüğü halde bu hususta genellikle bir şey yapmak uygun görülmez. Ancak üçüncü ve son aşamaya gelindiğinde artık bir şey yapmak için çok geçtir. Paranın reel değer kazanması ve diğer olumsuz koşullar yüksek oranlı devalüasyonu gerekli kılar. Ancak uygulanan program buna imkan

vermediğinden bir döviz krizi başlar (Uygun, 2001). Bu nedenle kur çıpası uygulamasının kısa sürmesi ve esnek kur sistemine geçiş için en uygun zamanın, yani "çıkış stratejisinin" doğru tespit edilmesi gerekir. Analitik olarak sabitliğin ne zaman değişeceği, para rezervinin ne kadar dayanacağına ve denge döviz kurunun tahminine bağlıdır (Fischer, 1996). Ayrıca sistemden çıkmak için programın kredibilitésinin düşmesini beklememek ve dış kaynak girişinin en çok olduğu zamanda sistemden çıkmak gerekmektedir (Uygun, 2001).

Ticaret ve yatırımda dışa açık ekonomik politikalar ile döviz kuru ve faiz oranlarının piyasalar tarafından belirlenmesi gerektiği hususundaki vurguların artması daha esnek döviz kuruna yönelimi beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte pek çok gelişmekte olan ülke hala tamamen esnek döviz kuruna geçmek için iyi bir konumda değildir. Zira gelişmekte olan ülkelerin çoğu, küçük ölçekli finansal piyasalara sahiptir. Bu piyasalarda birkaç büyük ölçekli işlem büyük dalgalanmalara neden olabilir. Bu nedenle piyasayı yönlendirmesi için hala büyük ölçüde "aktif yönetime" ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şartlarda otoriteler için temel konu nerede ve ne zaman politika ayarlamalarının yapılacağıdır (Caramazza and Aziz, 1998).

Galiba, sermaye hareketliliğinin olduğu bir dünyada daha esnek bir döviz kuru sistemi daha iyi bir seçenektir. Zira, esnek kur sistemi firmaları ve yatırımcıları kendilerini dalgalanmalara karşı korumaları için zorlayacak ve yabancı bankaların kredi işlemlerinde daha dikkatli olmalarını sağlayacaktır. Aynı zamanda politika yapıcılara kendi para politikalarını belirleme seçeneği verecektir. Tarih de, daha fazla döviz kuru esnekliğinin tarafındadır. Esnek döviz kuru tercih eden ülke sayısı sürekli artmaktadır. Grafik 2'de görüldüğü gibi ülkeler bir taraftan ara rejimlerden kaçınıırken diğer taraftan 1999 yılında 1991 yılına kıyasla esnek kura geçen ülke sayısı %42 artmıştır.

Grafik 2
Tüm Ülkeler: Döviz Kuru Rejimleri

Kaynak: Fischer, 2001.

Not: Parantez içindeki sayılar ülke sayılarını ifade etmektedir.

"Uluslararası Finansal Reform" adlı kitabında Barry Eichengreen olası bir parasal krizin ülkeleri esnek kura geçmek zorunda bırakmasını beklemeden, IMF'nin bu ülkeleri esnek kura geçmeleri yönünde teşvik etmesi gerektiğini belirtmektedir (Economist, 1999).

Ancak, gelişmekte olan ekonomilerin finansal piyasalarının küçük ölçekte olması döviz kuru istikrarsızlığının geçici değil yapısal bir problem olacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle esnek döviz kurunun pragmatik savunucuları bile bu kur sisteminde doğabilecek istikrarsızlık riskini kabul ederler. Bu hususta Eichengreen'e göre döviz kuru istikrarsızlığını en aza indirmek için gelişmekte olan ekonomilerde kısa dönem sermaye girişi teşvik edilmemelidir. Diğer iktisatçılar ise esnek döviz kurunun küçük ölçekli gelişen ekonomiler için uygun olmayacağını, döviz kuru çıpası uygulamasının daha makul olabileceğini önerirler. Paul Volcker'a göre; gelişen küçük ölçekli ekonomiler hacim ve çeşitlilikle paranın istikrarını ve ekonomide finansal güveni sağlamalıdır. Volcker bu hususta birkaç seçenek sunmaktadır (Economist, 1999): "Para kurulları" seçeneklerinden birisidir. Hong Kong ve Arjantin, her iki ülkede de para kurulları mevcuttur. Bu ülkelerin para kurulu sistemi, yabancı sermayeyi teşvik ederek ve bankacılık sisteminde güveni sağlayarak yatırımcının güven

kaybını önlemiştir. Bu konuda daha ileri bir adım ise parasal birliktir. Her ülke ya Avrupa Birliği'nde yapıldığı gibi para birliğine gider veya Panama'nın dolar kullanması gibi bir başka ülke parasını benimser.

Döviz Kuru Rejimi Seçimi

Bir ekonomide uygulanan döviz kuru rejimi ile makroekonomik performans arasında sıkı bir ilişki olmasından dolayı hangi kur rejiminin uygulanacağına karar vermek ülke yöneticilerinin vereceği en zor ve en önemli kararlardan birini oluşturmaktadır. Kendi ekonomileri ile dünya ekonomileri arasında parasal ilişki kurmak isteyen ülkeler parasının döviz piyasasında diğer tüm paralara karşın dalgalanmasına izin verebilir ya da parasını tek bir yabancı ülke parasına veya yabancı ülke paralarından oluşan sepete sabitleyebilir veya parasının dalgalanmasına izin verse dahi meydana gelecek istikrarsızlık durumlarında müdahalelerde bulunabilir. Teorik anlamda iki uç noktayı temsil eden sabit ve esnek kur sistemi mevcut iken uygulamada bu iki sistem arasında yer alan çok sayıda ara sistem mevcuttur.

Ancak bu sistemlerden hangisinin seçilmesi gerektiği hususunda akademisyenler dahi görüş birliği içinde değildir. Örneğin Brezilya için Harvard'dan Mr. Sach esnek döviz kurunu önermiş ve bu ülke 15 Ocak'ta esnek döviz kurunu uygulamaya koymuştur. Oysa Massachusetts Institute of Technology'den (MIT) Rudiger Dornsbuch ise Brezilya için sabit döviz kurunun daha uygun olacağını savunmuştur (Economist, 1999). Hangi kur rejiminin seçilmesi gerektiği hususunda IMF'nin tavrı da sürekli değişmektedir. Zira 1997 yılında IMF Asya ülkelerine devalüasyon yapmaları ve kur oluşumunu serbest piyasa koşullarına bırakmaları için ısrar ederken, 1998'de Rusya ve Brezilya'ya döviz kuru istikrarını koruyabilmeleri için milyarlarca kredi vermiştir. Hong Kong'u sıkı para kurulu, Singapur'u da kontrol edilebilir değişken kur uygulaması nedeniyle desteklemiştir (Economist, 1999).

Döviz kuru rejimi seçimi ile ilgili eski literatür daha küçük ve açık bir ekonomiye sabit döviz kuru ile daha iyi hizmet edileceğini ileri sürmüştür. Bu konu ile ilgili daha sonraki çalışmalar ise çeşitli olası sorunların ulusal ekonomi üzerindeki etkisine bakmakta, bu çerçevede en iyi kur rejiminin makro ekonomide istikrarı sağlayan yani büyüme, tüketim, yurtiçi fiyat seviyesi ve bazı makroekonomik göstergelerdeki dalgalanmaları en aza indiren döviz kuru rejimi olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda sabit ve esnek döviz kuru rejimlerinin derecelendirilmesi ekonomideki şokların yapısına ve kaynaklarına, politika yapıcılarının tercihlerine ve ekonominin yapısal özelliklerine bağlıdır (Caramazza and Aziz, 1998).

Tablo 2, ekonominin özelliklerine göre hangi kur rejimlerinin daha uygun olabileceğini özet olarak göstermektedir. Aşağıda döviz kuru seçiminde dikkate alınacak kriterlerden sadece bir kısmı daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Ülke ekonomisi büyük ise, o ülkede belli kararlar üzerinde anlaşmaya varmak daha zor olacak, buna karşılık küçük ekonomiye sahip ülkelerde belli kararları almak ve hayata geçirmek daha kolay olacaktır. Bu nedenle büyük ölçekli ekonomiye sahip ülkelerin esnek kur sistemini, küçük ölçekli ekonomiye sahip ülkelerin ise sabit kur sistemini seçmeleri daha uygundur (Karluk, 1991:365). Böylece büyük ölçekli ekonomilerde kurlar arz ve talebe göre şekil alacak ve bu noktada bir uzlaşma ortamı sağlanmasına gerek kalmayacaktır.

Dışa açık ekonomilerde sabit kur sisteminin, dışa kapalı ekonomilerde ise esnek kur sisteminin seçimi daha avantajlıdır (İşgüden ve Akyüz, 1990:124). Bunun temel nedeni dış ticarete konu malların fiyatlarının da kurlarla az çok aynı oranda değişme göstermesidir. Bu nedenle açık ekonomilerde fiyat düzeyi kapalı ekonomilere kıyasla daha fazla dalgalanma gösterecektir. Dolayısıyla kur dalga-

Tablo 2
Ekonominin Özelliklerine Göre Uygun Kur Rejimleri

Ekonominin Özellikleri	Uygulanması Gereken Döviz Kuru Rejimleri
Ekonominin Büyüklüğü	Daha büyük ekonomiler için esnek kur sistemi daha uygundur.
Açıklık Derecesi	Daha açık ekonomi için esnek kur sistemi daha az caziptir
Üretim Çeşitliliği/İhracat Yapısı	Üretim yapısı çeşitli olan bir ekonomi için esnek kur sistemi daha uygulanabilirdir.
Ülkenin Yoğun Olarak Dış Ticaret Yaptığı Bölge	Bir ülke dış ticaretinin önemli bir kısmını büyük bir ülke ile gerçekleştiriyorsa parasını o ülke parasına sabitlemesi teşvik edilmektedir.
Yurt İçi Enflasyon Oranının Dünya Enflasyonundan Farkı	Bir ülkenin enflasyon oranı dış ticaretteki en önemli ortağı olan ülkenin enflasyon oranından çok farklı ise sık sık döviz kuru ayarlamalarına ihtiyaç olacaktır.
Ekonomik ve Finansal Gelişmenin Derecesi	Ekonomik ve finansal gelişme derecesi büyük ise esnek döviz kuru rejimi daha uygulanabilirdir.
Emek Akışkanlığı	Emek mobilite derecesi daha büyükse, ücret ve fiyatlar aşağıya doğru yapışkan iken, bir sabit döviz kuru ile dış şokları dengelemek daha kolaydır.
Sermaye Akışkanlığı	Büyük ölçüde sermaye hareketi söz konusu ise sabit döviz kuru sürdürmek daha zor olur. Ancak ayarlanabilir döviz kuru rejimi uygulanabilir.
Dış Şoklar	Çok etkili bir dış şok söz konusu ise esnek döviz kuru daha kabul edilebilir rejimdir.
İç Şoklar	Çok etkili bir iç şok söz konusu ise sabit döviz kuru daha caziptir.
Reel Şoklar	Bir ekonomi reel şoklara (iç yada dış) büyük ölçüde duyarlı ise esnek döviz kuru daha avantajlıdır.
Politika Yapıcının Kredibilitesi	Politika yapıcının enflasyonla mücadeledeki güvenilirliği düşük ise nominal çıpa olarak sabit döviz kuru daha caziptir.

Kaynak: IMF, 1997.

lanmalarının neden olduğu fiyat istikrarsızlığını azaltmak isteyen açık bir ekonomi sabit kurları, kapalı bir ekonomi ise esnek kurları daha faydalı bulacaktır. Grafik-3'de görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonominin dışa açıklık derecesi arttıkça sabit kur sistemi, azaldıkça esnek kur sistemi daha çok tercih edilmektedir.

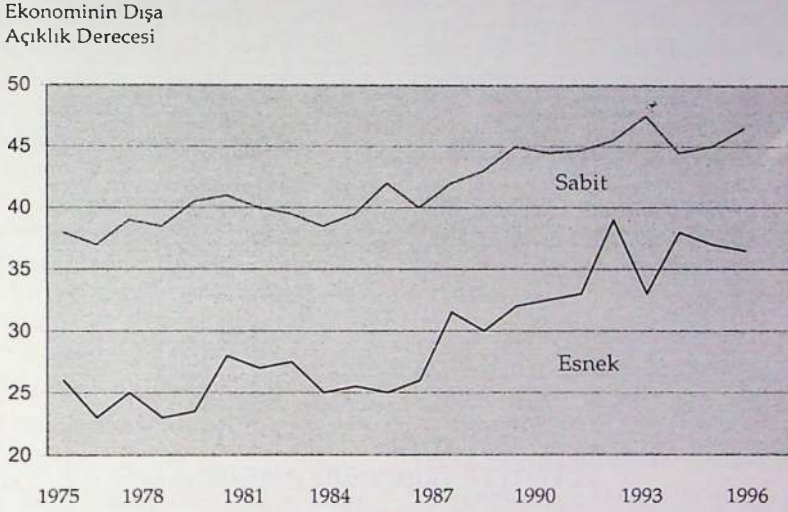
Bir ülkenin ihraç ürünleri belirli bir çeşitliliğe sahip ise esnek kur sistemi, ürün sayısı sınırlı ise sabit kur sistemi tercih edilir. Esnek kur sisteminin tercih edilme nedeni ülkenin ihraç yönünden bir tek mala bağımlı olmasıdır. Böylece bu malların miktar ve fiyatlarında meydana gelecek dalgalanmalar sistemde birbirini telafi edecektir. Oysa ihraç ürünleri sınırlı sayıda olan ülkeler kendileri-

ni böyle bir riske atmak istemeyecek, sabit kur sistemini tercih edecektir.

Ülkelerin enflasyon oranları arasında büyük fark varsa esnek döviz kuru politikası, eğer fark yoksa sabit döviz kuru politikası tercih edilir. Böylece kurlarda enflasyon oranlarında ortaya çıkabilecek oynamalar sonucu bir değişme meydana gelmeyecektir (Karluk, 365). Fakat yüksek enflasyona sahip olan bir ülke için sabit döviz kuru, uygulanmakta olan istikrar programı için güvenilirlik ve politika disiplini sağlayabilir.

Bir ülkeden diğer ülkelere olan sermaye akışkanlığı ne kadar fazla ise o ekonomilerin mali bütünleşme derecesi o kadar yüksektir. Sermaye akışkanlığı derecesi yüksek olan e-

Grafik 3
Gelişmekte Olan Ülkeler: Ülkenin Dışa Açıklık Derecesi ve Kur Rejimi

Kaynak: IMF, 1997.

Not: Bu grafik IMF'ye üye ülkelerin yıl sonu resmi verileri dikkate alınarak çizilmiştir.

ekonomilerde döviz kurlarının sabitlenmesi zor olacağından esnek kur sistemi, aksi takdirde ise sabit kur sistemi tercih edilebilir.

Ülkeler yukarıda sıralanan hususları göz önünde bulundurarak kendi ekonomileri için en uygun kur sistemini seçmeye çalışırlar. Bu seçimde tabi ki birden fazla kriter göz önünde bulundurulur ve ona göre bir seçim yapılır.

Kur Çıpasına Dayalı 2000 Yılı Programı Uygulaması ve Başarısızlık Nedenleri

Yüksek ve kronik enflasyonun ağır baskısı altında kalan Türkiye ekonomisinde istikrarı sağlamak amacıyla tarihinin en kapsamlı ve en iddialı programlarından biri 22 Aralık 1999 tarihinde imzalanmış ve 2000 yılı başında uygulamaya konmuştur. Temel amacı, enflasyonun önüne geçmek (TÜFE hedefi 2000 yılı sonunda % 25, 2001 yılı sonunda % 12 ve 2002 yılı sonunda % 7 olarak belirlenmiştir), reel faiz oranlarını makul düzeylere indirmek, ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak ve ekonomide etkin ve adil kaynak

dağılımını sağlamak olarak tespit edilen anlaşmanın üç yıllık bir süreyi kapsamayı öngörülmüştür. Bu politika amaçlarına ulaşmak için enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası, sıkı maliye politikası ve ekonomik birimlere uzun vadeli bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış para ve kur politikası izlenmesi kararlaştırılmıştır (TCMB, 1999).

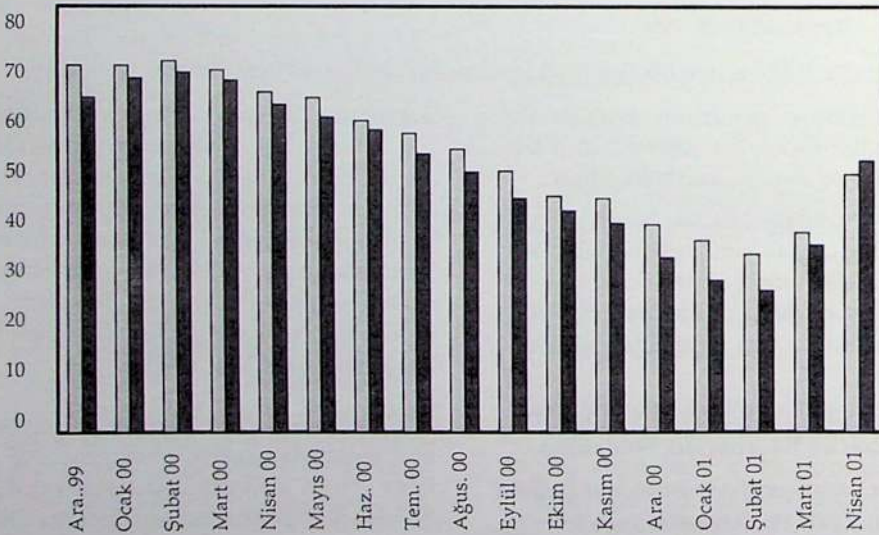
Programda döviz kuru politikası programın temel dayanağını oluşturmuş ve döviz kuru çıpası kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla kurların alacağı değerler önceden açıklanmış, bu yolla ekonomik birimlerin önelerini görmesi ve enflasyonist beklentilerinin aşağı çekilmesi öngörülmüştür. Programın ilk 18 aylık döneminde "enflasyon hedefine yönelik kur politikası", ikinci 18 aylık dönemde ise "kademeli genişleyen band" rejimine geçilmesi, böylece bir süre sonra döviz kuruna belli oranlarda esneklik kazandırılması amaçlanmıştır. Enflasyon hedefine yönelik kur rejiminin izlenmesi esnasında her

Tablo 3
Bir Yıllık Kur Sepeti Artış Oranları

	Ay sonu Sepet Değeri (1 Dolar + 0,77 Euro)	Aylık	Kümülatif	Günlük
Aralık 1999	959.020,46			
Ocak 2000	979.159,86	2.1	2.100	0,067
Şubat 2000	999.722,25	2.1	4.244	0,072
Mart 2000	1.020.716,42	2.1	6.433	0,067
Nisan 2000	1.038.068,59	1.7	8.243	0,056
Mayıs 2000	1.055.715,76	1.7	10.083	0,054
Haziran 2000	1.073.662,93	1.7	11.954	0,056
Temmuz 2000	1.087.620,55	1.3	13.410	0,042
Ağustos 2000	1.101.759,61	1.3	14.884	0,042
Eylül 2000	1.116.082,49	1.3	16.377	0,043
Ekim 2000	1.127.243,31	1.0	17.541	0,032
Kasım 2000	1.138.515,75	1.0	18.717	0,032
Aralık 2000	1.149.900,90	1.0	19.904	0,032

Kaynak: TCMB, "2001 Yılı Para politikası Raporu", 1999.

Grafik 4
TÜFE-TEFE Yıllık Yüzde Değişim

Kaynak: TCMB, 2001:13.

üç ayın sonunda kurların bir sonraki üç aylık değerlerinin açıklanması ve böylece 12 aylık dönemin kur sepeti artış oranlarının bilinmesi öngörülmüştür. Programın uygulanmaya konmasıyla da bir yıllık kur sepeti artış oranları önceden açıklanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3'de görüldüğü gibi 2000 yılı bo-

yunca kur sepeti değerlerinin yaklaşık % 20 oranında artması öngörülmüştür. Aylık olarak ise, birinci üç ayda % 2.1, ikinci üç ayda % 1.7, üçüncü üç ayda % 1.3 ve dördüncü üç ayda ise % 1 oranında artması kararlaştırılmıştır.

Grafik 4'de görüldüğü gibi 1999 yılı sonu

itibarını ile % 68,8 (TÜFE) ve % 62,9 (TEFE) olan enflasyon oranları sabit döviz kuru uygulaması sonucu Şubat 2001 tarihi itibarı ile % 33,4 (TÜFE) ve % 26,5 (TEFE) seviyelerine düşmüştür. Bu sonuçlar, uygulanan bu programın enflasyon oranını düşürme açısından etkili olduğunu göstermektedir. Fakat aşağıda açıklandığı gibi gerek hedeflerin tam doğru tespit edilememesi gerekse yaşanan ekonomik krizler nedeniyle kurlarda meydana gelen aşırı yükselmeler, fiyatlar genel düzeyini tekrar yükseltmiştir. Bunun sonucunda on dört aylık bir süre uygulama imkanı bulan kur çıpası temelli bu programı sürdürmek olanaksız hale gelmiş ve 22 Şubat 2001 tarihinde kurlar dalgalanmaya bırakılmıştır.

Programın Başarısızlık Nedenleri

Bu programın başarısızlığa uğramasının temel nedeni uygun koşullar sağlanmadan sabit kur politikası izlenmesidir. İstikrar programını Türkiye'nin en zayıf olduğu ekonomik halkalardan birine bağlayarak başarısızlığın temelleri atılmıştır. Bilindiği gibi döviz Türk ekonomisinin en kıt kaynaklarından biridir. Bunun nedeni de Türk ekonomisinin ihracat ve yabancı sermayeyi çekme yeteneğinin sınırlı olmasıdır. Oysa ki, kur çıpasına dayalı bir istikrar programının sürdürülebilmesi için para otoritesinin elinde büyük miktarda döviz rezervi bulunması gerekir (Şahinöz, 2001).

Programın çöküşünü hazırlayan faktörlerden birincisi sabit kur sisteminin kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri karşısındaki zafıdır. Nitekim programın uygulanmasıyla birlikte yüksek faiz-düşük kurdan yararlanıp kâr elde etmek amacıyla ülkeye geniş çapta yabancı sermaye akmış, bunun sonucunda ulusal para aşırı değerli hale gelmiştir. Ancak devalüasyon ihtimalinin belirginleşmesiyle ülkeden ani çıkışlar olmuş ve ülke bir krize sürüklenmiştir.

Tablo 4'de görüldüğü gibi 2000 yılında ülkeye 9,4 milyar dolar yabancı sermaye giriş yapmışken, 2001 yılında yaklaşık 10,6 milyar

dolar yabancı sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle kısa vadeli sermayede büyük miktarda çıkış meydana gelmiş ve yaklaşık olarak 11,3 milyar dolarlık kısa vadeli sermaye ülkeyi terk etmiştir. Yine bu dönemde portföy yatırımlarında ve uzun vadeli sermaye yatırımlarında da düşme meydana gelmiştir.

Tablo 4
Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

	2000	2001
Sermaye Hareketleri (rezerv hariç)	9.445	-10.636
Doğrudan Yatırımlar (Net)	112	2.769
Portföy Yatırımları (Net)	1.022	-4.515
Diğer Uzun Vadeli Sermaye	4.276	-1.131
Kısa Vadeli Sermaye	4.035	-11.321

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr>

Tablo 5: İnterbank Gecelik Faiz Oranları

	En Düşük	En Yüksek	Ortalama
Aralık 1999	69.86	70.00	69.97
Ocak 2000	18.9	64.56	35.90
Şubat 2000	26.28	83.19	49.23
Mart 2000	26.38	68.07	39.08
Nisan 2000	18.9	45.87	36.16
Mayıs 2000	32.08	56.34	41.29
Haziran 2000	26.35	75.75	42.00
Temmuz 2000	13.6	38.83	25.97
Ağustos 2000	22.14	92.57	35.57
Eylül 2000	23.71	79.65	46.20
Ekim 2000	25.82	71.22	38.41
Kasım 2000	27.94	315.92	79.46
Aralık 2000	61.75	873.13	198.95
Ocak 2001	31.12	76.84	42.16
Şubat 2001	36.55	4018.58	436.00
Mart 2001	80.00	96.55	81.89

Kaynak: Uygur, 2001.

Programın başarısızlığının ikinci bir nedeni, bu dönemde ekonomide kriz ihtimalinin belirginleşmesiyle gecelik faizlerin çok yüksek seviyelere ulaşmasıdır. Piyasada dövize talebin artmasıyla birlikte faiz oranlarında aşırı yükselmeler ve Merkez Bankası rezervlerinde de erimeler meydana gelmiştir. Yaşanan krizlerle birlikte döviz rezervlerinde

meydana gelen kayıplar sabit döviz kuru uygulamasını imkansız hale getirmiştir.

Tablo 5'de görüldüğü gibi gecelik faiz oranlarında kriz dönemlerinde aşırı yükselmeler meydana gelmiştir. Anlaşmanın yapıldığı Aralık 1999 tarihinde % 70 seviyelerinde olan faizler, Kasım 2000 tarihinde ortalama % 315.9 seviyesine, Şubat 2001 krizinde ise ortalama % 4018.5 seviyesine çıkmıştır. Uygulanan programın temel hedeflerinden biri enflasyonla birlikte faiz oranlarını da makul düzeylere indirmek iken yaşanan krizler sonucunda faiz oranları aşırı derecede yükselmiş bu da programın uygulanmasını zora sokmuştur.

Tablo 6
TCMB'nin Haftalık Döviz Rezervi
(Milyon Dolar)

Tarih	Brüt Döviz Rezervi	Tarih	Brüt Döviz Rezervi
		Şubat Krizi	
Kasım Krizi			
06.10.2000	24.530	05.01.2001	25.097
13.10.2000	24.839	12.01.2001	26.593
20.10.2000	24.239	19.01.2001	26.143
27.10.2000	23.249	26.01.2001	25.691
03.11.2000	24.256	02.02.2001	25.928
10.11.2000	23.583	09.02.2001	26.565
17.11.2000	24.433	16.02.2001	27.943
24.11.2000	21.583	23.02.2001	22.581
01.12.2000	18.942	02.03.2001	21.521
08.12.2000	19.624	09.03.2001	21.529
15.12.2000	19.823	16.03.2001	20.060
22.12.2000	19.934	23.03.2001	19.170
29.12.2000	19.635	30.03.2001	18.445

Kaynak: Uygur, 2001.

Tablo 6'da görüldüğü gibi krizlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde önemli erimeler meydana gelmiştir. Kasım ayı başında yaklaşık 24,5 milyar dolar olan brüt döviz rezervi yıl sonunda 19,6 milyar dolar seviyelerine kadar düşmüş ve bu dönemde yaklaşık 5 milyar dolarlık rezerv kaybı meydana gelmiştir. Şubat krizi sonrasında ise yine döviz rezervlerinde büyük kayıplar meydana gelmiş ve üç aylık bir süre zarfında rezervlerde yaklaşık 6,5 milyar

dolarlık bir kayıp meydana gelmiştir.

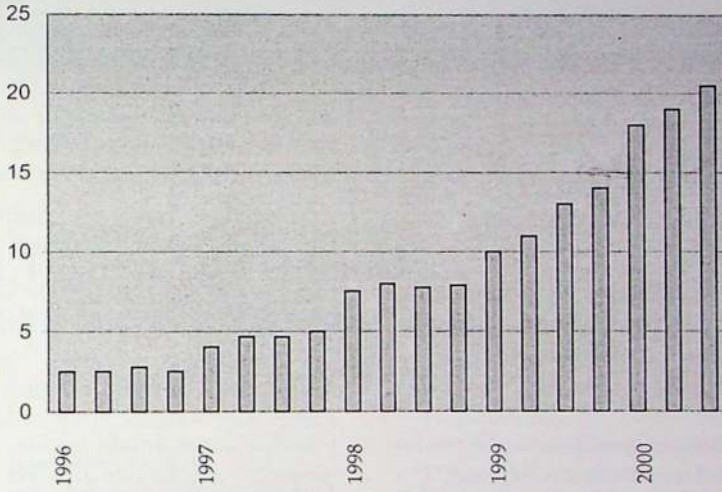
Programın çöküşünü hazırlayan üçüncü bir etken, parasal tabanın TCMB'nin net dış varlıklarına göre belirlenmesi, para otoritesinin para tabanına müdahale edememesi ve bunun sonucunda ekonomide sterilizasyon yapılamamasıdır. Bilindiği gibi sabit kur rejimlerinde dış dengesizlikler iç para arzını etkiler. Bu durumda, Merkez Bankası kısırlaştırma politikası izleyerek (sterilization operation) dış dengesizliklerin para üzerindeki etkilerini ortadan kaldıracaktır. Ancak bu programda hükümet para arzı artışlarını (para kurulu uygulamasında olduğu gibi) döviz miktarına bağlamış, böylece serbest para politikası izleme olanağı ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda kriz ortamında piyasaların TL talebi karşılanamamış, bu da faiz oranlarının aşırı yükselmesine ve programın zora girmesine neden olmuştur.

Programın başarısız olmasının dördüncü bir nedeni ise uygulanacak kambiyo takviminin gerçekçi hazırlanmamasıdır. Nitekim 2000 yılı % 25 TÜFE hedefine karşılık kurlarda öngörülen değişime % 20 olmuş, ancak programın uygulanması sonucunda TEFİ ve TÜFE'nin % 32,7 ve % 39 oranında gerçekleşmesi sonucu ulusal para değer kazanmış, ulusal paranın değer kazanması ise ithalatı arttırıcı buna karşılık ihracatı engelleyici ve böylece dış ticaret açıklarını arttırıcı bir etki yapmıştır.

Bu dönemde programın çöküşünü hazırlayan unsurlardan beşincisi bankaların açık pozisyonları olmuştur. Programın uygulanması esnasında kamu borçlanma gereksiniminin yüksek düzeylerde olması ekonomide faiz oranlarının da yüksek seviyelere tırmanmasına neden olmuştur. Bankaların bu yüksek faizlerden kârlarını yükseltmek amacıyla düşük kurlardan aşırı borçlanmaları açık pozisyonlarının riskli bir biçimde büyümesine neden olmuştur (Şahinöz, 2001).

Grafik 5'de görüldüğü gibi bu dönemde bankaların açık pozisyonlarının yaklaşık 2,1

Grafik 5
Bankacılık Kesiminin Açık Pozisyonu (Milyar Dolar)

Kaynak: Uygur, 2001.

milyar dolar olması öngörülürken, olması gereken sınırın yaklaşık olarak tam on katı olarak gerçekleşmiş ve 20,5 milyar dolar olmuştur. Bunun sonucunda özellikle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun tutumu ve yıl sonunun yaklaşması nedeniyle açık pozisyonlarını kapatmak isteyen bankaların döviz talebi Merkez Bankası tarafından piyasaya döviz verilip TL çekilerek karşılanmış, bunun sonucunda bir taraftan Merkez Bankası rezervlerinde büyük erimeler meydana gelmiş ve diğer taraftan gecelik faiz oranları yüksek boyutlara ulaşmıştır.

Yukarıda açıklanan nedenlerle uygulamadan kaldırılan programın yerine "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" olarak adlandırılan yeni bir program kamuoyuna duyurulmuştur. Yeni program enflasyonla mücadeleyi dalgalı kur sistemi içinde yürütmeyi öngörmektedir. Merkez Bankası tarafından 2 Ocak 2002 tarihinde yapılan basın duyurusunda, çıpalmış kur sisteminden esnek kur sistemine geçişin bir nedeni, çöken bir rejimin yerine kısa sürede aynısını koymanın bu

rejimlerin kredibilitésinin düşebileceği, diğer nedeni ise mevcut koşullarda dalgalı kur sisteminin daha yararlı olacağı şeklinde açıklanmıştır.

Sonuç olarak, bir ekonomide uygulanan döviz kuru rejimi ile makroekonomik performans arasında sıkı bir ilişki vardır. Her ne kadar ampirik bulgular enflasyonla mücadelede sabit kur uygulamasının başarılı sonuçlar verdiğini gösterse de bu alandaki daha sonraki çalışmalar sabit kur uygulamalarında bazı sorunlar çıkabileceğini göstermektedir. Sabit kur uygulamasında, uygulamanın başarılı olabilmesi için analitik olarak sabitliğin ne zaman değişeceği, gerekli para rezervinin ve denge döviz kurunun doğru tahmin edilmesi gerekir. Sabit kur rejimi ilk aşamada enflasyonla mücadelede olumlu etki yapsa dahi yukarıda belirtilen hususlarda yapılacak hatalar ve daha sonraki aşamada ulusal paranın değer kazanması bu programın bir ekonomik krizle noktalanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, bu olumsuzlukların en aza indirilmesi ve ekonomik koşullara en

uygun kur rejiminin tercih edilmesi gerekir. Bu noktada, eğer ekonomiyi etkileyen sorunlar para talebindeki değişme gibi büyük ölçüde parasal ise ve fiyatlar genel düzeyini etkiliyorsa sabit döviz kuru tercih edilir. Eğer sorunlar teknolojiye bir değişme sonucu yurtiçi nispi fiyatların değişmesi gibi reel ise ve yurtdışından kaynaklanıyorsa esnek döviz kuru tercih edilir. Bunun sonucunda belirlenen rejim doğru politikalarla birlikte kararlılıkla takip edilirse ekonomide bir istikrar süreci yakalanır.

O halde diyebiliriz ki, bir ekonomide döviz kuru istikrarı ile fiyat istikrarı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu çerçevede istikrarlı kur düzeyine ulaşan ekonomiler düşük enflasyon hedefine ulaşabilir. Ancak belirtelim ki, iktisat politikası amaçlarına ulaşmada kur politikası tek başına yeterli değildir. Uzun dönemde başarıya ulaşabilmek için güçlü bir mali sektöre ve sağlam ekonomik temellere sahip olmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Caramazza, Francesco and Janangir Aziz (1998). "Fixed or Flexible? Getting the Exchange Rate ight in the 1990s, April. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues13.html>

- Economist (1999). "Fix or Float", January. www-personal.umich.edu/~kathrynd/fixfloat.pdf

- Fischer, Stanley (1996). "Central Banking: The Challenges Ahead Maintaining Price Stability", Finance&Development, December. www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1996/12/pdf/fischer.pdf

- Fischer, Stanley (2001). "Exchange Rate Regimes: Is The Bipolar View Correct", January. <http://www.imf.org/external/speeches/2001/10601.html>

- Ghosh, Atish, Jonathan D. Ostry, Anne-Marie Gulde ve Holger C. Wolf (1996). "Does the Exchange Rate Regime Matter for İnflation

and Growth September. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues2/index.htm>

- Hanke, Steve (1996). "Reflections on Exchange Rate Regimes", Cato Journal, Winter. <http://www.ehostgw21.epnet.com>

- IMF (1997). "Exchange Rate Arrangements and Economic Performance in Developing Countries". <http://www.imf.org/external/pubs/FT/Weo/WEO1097/pdf/octweo04.pdf>

- İşgüden, Tamer ve Müfit Akyüz (1990). Uluslararası İktisat, İstanbul: Evrim Kitabevi.

- Karluk, Rıdvan (1991). Uluslararası Ekonomi, Ankara: Bilim Teknik Yayınevi.

- Konuk, Hayri (2001). "İstikrar Politikası Aracı Olarak Döviz Kur Rejimleri", Vergi Dün-yası, S. 235, Mart, ss. 71-78.

- Öniş, Ziya ve Süleyman Mucur (1987). Türkiye'de Enflasyon, İstanbul: İTO Yayınları.

- Quirk, P.J (1996). "Exchange Rate Regimes as İnflation Anchors", Finance&Development, March. www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1996/03/pdf/quirk.pdf

- Seyidoğlu, Halil (1994). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 10.b., Ankara: Turhan Kitabevi.

- Şahinöz, Ahmet (2001). "Ekonomik İstikrar Programı ve Kriz", Borsavizyon, Mayıs-Haziran, ss. 1-16.

- TCMB (1999). "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", Aralık. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>

- TCMB (2001). "2001 Yılı Para Politikası Raporu", Ankara.

- TCMB (2002). "2 Ocak 2002 Tarihli Basın Duyurusu".

- Uygur, Ercan (2001). "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", Türkiye Ekonomi Kurumu, Nisan. www.econturk.org/Turkiye.htm

Araştırma

YRD. DOÇ. DR. HASAN BÜLENT KANTARCI

Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim Üyesi

Motorlu Taşıtlar İçin Ödenen Vergiler ve Vergi Yükü Analizi

I - GİRİŞ

Vergilerin karşılıksız olarak tahsil edilmesi verginin bir yük olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu özelliği ile vergiler, sadece kişiler açısından değil toplum açısından da bir yük olarak düşünülmektedir. Vergi yükü, verginin başkasına yansıtılamayıp vergi mükellefi tarafından ödenmesi olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan vergi yükü, ödenen vergi ve vergi ödeme miktarının bir fonksiyonu olmaktadır. Vergi yükü İngilizce'de "Tax burden", Almanca'da "Steuerlast" olarak ifade edilmektedir. Motorlu taşıt sahiplerinin bu taşıtlar için yapmış olduğu vergi ödemeleri de taşıt sahipleri üzerinde bir vergi yükü oluşturmaktadır. Bu vergi yüklerinin ağırlığının ne olduğu, vergi yükü karşılaştırmalarında dikkat edilmesi gereken konular ve bu konulara dair öneriler aşağıda belirtilmektedir.

II - MOTORLU TAŞITLAR ÜZERİNDEKİ VERGİ YÜKÜ

Verginin ödenmesi, kişilerin iktisadi güçlerinde bir azalmaya yol açmaktadır. Mükellefler de bu iktisadi güçteki azalmadan dolayı bir ağırlık duymaktadır ve bu durum mükelleflerin üzerinde bir vergi tazyiki yapmaktadır. Buna sübjektif vergi yükü denilmektedir. Sübjektif vergi yükünün yani, ver-

gi tazyikinin psikolojik rakamsal bir değerlendirme ile hesaplanması mümkün değildir. Gerçek vergi yüküne ise, objektif vergi yükü denilmektedir. Objektif vergi yükü vergi mükellefinin geliri ile ödediği vergi arasındaki nispi ilişkiyi ele almaktadır ve hesaplanması mümkündür⁽¹⁾. Motorlu taşıtlara sahip olan kişilerin bu vasıtalar için ödedikleri vergilerin, vasıtanın bedeline bölünmesi ile de motorlu taşıtların vergi yükü ortaya çıkmaktadır.

Motorlu taşıtlar vergisinin konusunu her türlü motorlu kara, hava ve deniz taşıtları oluşturmaktadır. Bu verginin mükellefi de motorlu taşıtların kayıt ve tescil edildiği sicil bürolarında adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş bulunan gerçek veya tüzel kişilerdir⁽²⁾. Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) aracın değeri üzerinden alınmayıp motor gücü ve yaş sınırları üzerinden tarh edilen spesifik bir vergidir. Devlet vergilendirme yetkisini kullanarak motorlu araçlardan vergi almaktadır. 197 sayılı MTV mali güç ilkesine göre tarh edilen bir servet vergisidir. Ancak, MTV aynı yaş grubundaki taşıtların değerlerindeki farklılıkları vergiye yansıtımda başarısızdır. Sadece bu açıdan bakıldığında MTV'nin adil olmadığı bir çok kişi tarafından dile getirilmektedir⁽³⁾.

‘Motorlu taşıtlara sahip olan kişilerin ödedikleri

motorlu taşıtlar vergisi özel servet vergisi niteliğindedir. Motorlu taşıtlar için ödenen tüm vergilerin motorlu taşıtın fiyatına bölünmesi mükellefin tam olarak vergi yükünün tespit edilmesine yol açacaktır. Vergi yükünün hesaplanmasında ilgili motorlu araca ait tüm vergilerin ele alınması gerekmektedir, aksi takdirde örneğin, sadece motorlu taşıtlar vergisinin ele alınıp bu miktarın taşıtın fiyatına bölünerek vergi yükünün hesaplanmaya çalışılması veya bir taşıtın ödemesi gereken motorlu taşıtlar vergisi ile fiyatı yüksek diğer bir taşıtın ödemesi gereken motorlu taşıtlar vergisinin karşılaştırılmaya çalışılarak vergi yükünün açıklanmaya çalışılması ve de motorlu taşıtlara ait diğer vergilerin göz ardı edilmesi yanlış sonuçların elde edilmesine yol açacaktır”.

Maliye politikası, günümüzde devletin elinde ekonomik hayatı düzenlemek ve kontrol edebilmek için kullandığı günümüzün etkili vasıtalarından biri haline gelmiştir. İktisadi dengenin tam çalışma seviyesinde tesisi, devlet harcamalarının genişliği ve bu harcamaların finansmanı için kişilerin gelirlerinden yapılan transferlerin gerek miktar ve gerekse çeşitli şekillerdeki gelirlere dağılışı ile yakından ilgilidir. Devletlerin enflasyon veya deflasyondan kurtularak istenilen büyüme hızına ulaşabilmeleri için devlet harcamaları

seviyesinin devamlı şekilde ayarlanması, vergi gelirleri yükünün de ekonominin içinde bulunduğu şartlara göre azaltılıp çoğaltılması ve gelir grupları arasında dağılımının düzenlenmesi gereklidir. Maliye politikasını bu şekilde kullanmak için de vergi yükünün değişik şekillerde değerlendirilip dikkatle hesaplanması gerekmektedir⁽⁴⁾.

III - MOTORLU TAŞITLARIN VERGİ YÜKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALARINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Motorlu taşıtlara sahip olan kişilerin ödedikleri motorlu taşıtlar vergisi özel servet vergisi niteliğindedir⁽⁵⁾. Motorlu taşıtlar için ödenen tüm vergilerin motorlu taşıtın fiyatına bölünmesi mükellefin tam olarak vergi yükünün tespit edilmesine yol açacaktır. Vergi yükünün hesaplanmasında ilgili motorlu araca ait tüm vergilerin ele alınması gerekmektedir, aksi takdirde örneğin, sadece motorlu taşıtlar vergisinin ele alınıp bu miktarın taşıtın fiyatına bölünerek vergi yükünün hesaplanmaya çalışılması veya bir taşıtın ödemesi gereken motorlu taşıtlar vergisi ile fiyatı yüksek diğer bir taşıtın ödemesi gereken motorlu taşıtlar vergisinin karşılaştırılmaya çalışılarak vergi yükünün açıklanmaya çalışılması ve de motorlu taşıtlara ait diğer vergilerin göz ardı edilmesi yanlış sonuçların elde edilmesine yol açacaktır.

Taşıtların perakende satış fiyatları üzerine silindir hacmi 1600 cm³'ü geçmeyenlerden % 27, silindir hacmi 1600 cm³ ile 2000 cm³ arasındaki vasıtalar için % 46 ve 2000 cm³'ün üzerindeki vasıtalarından da % 50 olarak değişen oranlarda özel tüketim vergisi alınmaktadır⁽⁶⁾. Ayrıca, yine perakende satış üzerinden % 18 oranında KDV alınmaktadır. Motorlu taşıtları satın alan kişi ilk anda bütün bu vergileri zaten yüklenmiş olmaktadır. Bundan başka da bu mükellefler her yıl için ayrıca MTV ödemektedir. Bu bakımdan sadece MTV'nin esas alınarak motorlu vasıtalar arasında vergi yüklerinin karşılaştırma ya-

pılması yanlış olacaktır.

Konuyu daha iyi izah etmek için şöyle örnek gösterebiliriz: Mesela, binek otomobiller için perakende satış fiyatı 26 milyar TL'lik silindir hacmi 1300 cm³ ile 1600 cm³ arasındaki bir otomobilin tüm vergilerin ödenmesinden sonraki satış fiyatı yani, tüketiciye arz fiyatı 39 milyar TL'ye ulaşmaktadır. Bu arabanın silindir hacminin 1601 cm³ ile 2000 cm³ arasında olması durumunda fiyatı 50 milyar TL, silindir hacmi 2000 cm³ üzerinde olması durumunda ise 54 milyar TL'ye ulaşmaktadır. Anlaşıldığı gibi, taşıtların fabrika çıkış fiyatları ve vergilerden sonraki fiyat arasındaki farkın, taşıtın tüketiciye arz fiyatına bölünmesi vergi yükünü göstermektedir. Taşıtı alan gerçek veya tüzel kişi de bu vergiyi yüklenen kişidir ve bu vergiler peşin olarak ödenmektedir. Daha sonraki yıllarda da taşıtın ilgili sicil bürolarına kayıt ve tescil işlemi devam ettikçe her yıl için ayrıca MTV ödenmektedir.

**IV – VERGİ YÜKÜ
BAKIMINDAN MTV**

Bir servet vergisi niteliğinde olan MTV ilgili sicil bürolarında adına kayıtlı olanlar tarafından her yıl iki taksitte ödenmektedir. Son düzenlemeler ile⁽⁷⁾ I, II, III ve IV Sayılı Tarife yapıları aynen kalmakla birlikte tarife yapıları üzerinden sadece I Sayılı Tarife'nin mahiyetinde değişiklik yapılmıştır. I Sayılı tarife'de otomobil, kapı kaçı, panel ve arazi taşıtları yer almaktadır. Bu tarifede vergi otomobilin ağırlığı, yaşı ve silindir hacmine göre tarh edilmekte iken son olarak 25.12.2003 tarihinde yapılan değişiklik ile verginin hesaplanmasında esas alınan ağırlık ölçüsünün kaldırıldığını görmekteyiz. Vasıtaların yaş ölçülerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Fakat motor silindir hacmi eski tarifede 1600 cm³ ile başlamaktaydı ve silindir hacmi 1600 cm³ üzerindeki vasıtalar lüks vasıta olarak kabul edilmekteydi.

**Tablo1
(I) SAYILI TARİFE⁽⁸⁾**

Motor Silindir Hacmi (cm ³)	Taşıtların Yaşları İle Ödenecek Yıllık Vergi Tutarı (TL)				
	1-3 yaş	4-6 yaş	7-11 yaş	12-15 yaş	16 ve yukarı yaş
1- Otomobil, kaptıkaçtı, arazi taşıtları ve benzerleri					
1300 cm ³ ve aşağısı	250.000.000	175.000.000	100.000.000	75.000.000	30.000.000
1301-1600 cm ³ 'e kadar	400.000.000	300.000.000	175.000.000	125.000.000	50.000.000
1601-1800 cm ³ 'e kadar	700.000.000	550.000.000	325.000.000	200.000.000	80.000.000
1801-2000 cm ³ 'e kadar	1.100.000.000	850.000.000	500.000.000	300.000.000	120.000.000
2001-2500 cm ³ 'e kadar	1.650.000.000	1.200.000.000	750.000.000	450.000.000	180.000.000
2501-3000 cm ³ 'e kadar	2.300.000.000	2.000.000.000	1.250.000.000	675.000.000	250.000.000
3001-3500 cm ³ 'e kadar	3.500.000.000	3.150.000.000	1.900.000.000	950.000.000	350.000.000
3501-4000 cm ³ 'e kadar	5.500.000.000	4.750.000.000	2.800.000.000	1.250.000.000	500.000.000
4001 cm ³ ve yukarısı	9.000.000.000	6.750.000.000	4.000.000.000	1.800.000.000	700.000.000
2- Motosikletler					
100-250 cm ³ 'e kadar	50.000.000	40.000.000	30.000.000	20.000.000	10.000.000
251-650 cm ³ 'e kadar	100.000.000	75.000.000	50.000.000	30.000.000	20.000.000
651-1200 cm ³ 'e kadar	250.000.000	150.000.000	75.000.000	50.000.000	30.000.000
1201 cm ³ ve yukarısı	600.000.000	400.000.000	250.000.000	200.000.000	100.000.000

Lüks derecesi ise taşıtın ağırlığı ile artarken, yaşına bağlı olarak azalmaktaydı. Yeni tarifede ise silindir hacmi 1600 cm³ üzeri vasıtaların lüks vasıta kabul edilme ölçüsü kaldırılmış bulunmaktadır. Motor silindir hacmi hesabına esas teşkil eden değerler ise 1300 cm³ ve aşağısı, 1301-1600 cm³'e kadar, 1601-1800 cm³'e kadar, 1801-2000 cm³'e kadar, 2001-2500 cm³'e kadar, 2501-3000 cm³'e kadar, 3001-3500 cm³'e kadar, 3501-4000 cm³'e kadar, 4001 cm³ ve yukarısı şeklinde bir uygulama getirilmiştir. Ayrıca motosikletler üzerinden de MTV alınmaya başlanmıştır. Bu durum tablo 1'de açıkça görülmektedir.

(I) sayılı tarifede yer alan otomobil, kaptıkaçtı, arazi taşıtları ve benzerlerine ait vergi tutarlarının Türkiye Sigorta ve Reasürans Birliği tarafından her yılın Ocak ayında ilan edilen kasko sigortası değerlerinin % 6'sını aşması halinde, aynı yaş grubunda bulunan taşıtlara ait vergi tutarlarını, bir alt kademe-deki taşıtlara isabet eden vergi tutarı olarak belirlemeye, bu oranı % 4'e kadar indirmeye ve kanuni oranına kadar artırmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Eski uygulamada silindir hacmi 1600 cm³ üzerindeki araçların lüks kabul edilmesi ve kğ üzerinden vergi alınması daha adaletsiz idi. Ayrıca 1600 cm³ altında bir tarifenin olmaması da bu adaletsizliğin boyutunu göstermektedir. Yeni kanunda belirtilen uygulamalar I Sayılı Tablo da görüldüğü gibi silindir hacimleri 9 sınıfa ayrılarak daha adil bir vergi alındığı gözlenmektedir. Bu tarifedeki uygulamalardan devletin MTV üzerinden daha az vergi tahsil etmesini kaçınılmaz kılacaktır. Fakat eski tarife yapısı ile karşılaştırıldığında mükellefler üzerinde vergi yükünün daha azaldığı görülmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi vergi yükü karşılaştırmalarında sadece MTV'nin ele alınarak karşılaştırma yapılması doğru bir uygulama olmayacaktır çünkü, vasıta satın alınırken sadece MTV değil, KDV ve Özel Tüketim Vergisi de ödenmektedir.

V - ÖNERİLER VE SONUÇ

Motorlu taşıtlar için vergi yükünü oluşturan vergiler, Özel Tüketim Vergisi, KDV ve MTV'den meydana gelmektedir. Bu vergilerden vergi yükü konusunda MTV için öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Öncelikle, MTV tarh edilirken daha adil bir uygulama için spesifik vergi matrahından değer esasına dayalı advalorem bir yapıya geçilmesi ilk anda akla gelmektedir. Bu konuda Noter harçları alımında⁽⁹⁾ kullanılan düzenlemeler ve Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketler Birliğinin her yıl için yayınladığı araçların değerlerine ait listeden faydalanılabilir. Fakat, değer esasının uygulanmasının da çeşitli zorlukları vardır. Vergi idaresinin şu andaki durumu, personel ve teknik açıdan yetersizlik, vasıtaların marka ve cinslerinin çok çeşitli olması, araçların değer ve tespitindeki güçlükler olması ve önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açabileceği endişesi bu durumun uygulanma olanağını azaltmaktadır. Ancak bu sorunların üstesinden gelindiğinde böyle bir uygulamanın gerçekleştirilebileceği ve bu uygulamanın daha adil olacağı konusu açıktır.

MTV iki taksitte ödenmektedir. Bu vergi tahsil edilirken örneğin, iki taksitte değil de bu vergiyi peşin ödeyene % 10 v.s. gibi bir oran uygulandığı takdirde bazı mükelleflerin vergiyi iki taksit ile değil peşin ödediğini kabul edersek, devletin kısa dönem likidite ihtiyacının kısmen de olsa karşılanması gerçekleşmiş olacak ve ileriki aylarda devletin yapacağı faiz borçlanmalarında azalma meydana gelecektir. Bu durum devletin de mükelleflerin de yararına olacaktır. Ayrıca, vergilerin iki taksit yerine ödemelerin peşin yapılmasını cazip kılıcı uygulamaların bir diğer pozitif etkisi de bürokratik işlem maliyetlerinde düşüş ve kırtasiyeciliğin azalması şeklinde ortaya çıkacaktır. Vergi ödemek için kuyrukların azalması, kağıt, printer çıktısı, mürekkep kartuşu ve zaman tasarrufu gibi girdilerde de tasarruf gerçekleşecektir.

Bundan başka, verginin peşin ödenmesini teşvik edici imkanlar getirilerek ödeme yapılması durumunda zaten yetersiz olan vergi elemanlarının bu zaman tasarrufundan dolayı daha az vakit ile daha çok iş yapabilme imkanı ortaya çıkacak ve diğer işlere daha fazla vakit ayırabileceklerdir.

Motorlu taşıtların vergi yükü motorlu taşıt üzerinde ödenen bütün vergilerin ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sadece MTV'nin ele alınıp vergi yükleri hakkında karşılaştırma yapılması yanlış sonuçların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu bakımdan vergi yükleri karşılaştırılırken motorlu taşıtlar için ödenen bütün vergilerin ele alınarak karşılaştırma yapılması en doğrusu olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Doğan Şenyüz, "Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisi Tarifesinin Değerlendirilmesi", Bursa Bilanço, Sayı: 17, Aralık 2000, s. 9-17.

- Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayınevi, 6.Baskı, İstanbul 1985.

- Metin Erdem - Doğan Şenyüz - İsmail Tatlıoğlu, Kamu Maliyesi, Ekin Kitapevi, Bursa 1996.

- Salih Turan, Vergi Teorisi, İ.Ü. Yayın No: 2913, İstanbul 1982, s. 334-339.

- 18.2.1963 tarihli ve 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanununu.

- 06.06.2002 tarihli 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu.

- 25.12.2003 tarihli 5035 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

- 492 Sayılı Harçlar Kanunu.

Dipnotlar

1- Bkz. Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayınevi, 6.Baskı, İstanbul 1985, s. 312,313.

2- 18.2.1963 tarihli ve 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu.

3- Bu konuda bkz. Doğan Şenyüz, "Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisi Tarifesinin Değerlendirilmesi", Bursa Bilanço, Sayı:17, Aralık 2000, s. 9-17.

4- Vergi yükünün ölçülmesine dair bkz. Salih Turan, Vergi Teorisi, İ.Ü. Yayın No:2913, İstanbul 1982, s.334-339.

5- Metin Erdem - Doğan Şenyüz - İsmail Tatlıoğlu, Kamu Maliyesi, Ekin Kitapevi, Bursa 1996, s.172

6- 06.06.2002 tarihli 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, m.11.

7- 25.12.2003 tarihli 5035 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, m.21-25.

8- 25.12.2003 tarihli 5035 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, m.23.

9- Bkz. 492 Sayılı Harçlar Kanunu m.43.

İnceleme

YRD. DOÇ. DR. BEKİR GÖVDERE

Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

DR. SERDAR ÖZTÜRK

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Safranbolu Meslek Yüksek Okulu Öğretim Üyesi

Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Bulgaristan küçük bir ekonomik büyüklüğe sahip olmasına rağmen, özellikle Şubat 2001 krizinin ardından Türk kamuoyunun ilgisini, yeniden çekmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde ilginin odaklandığı nokta, Türk işadamlarının yatırımlarını Bulgaristan'a kaydırmaları olmuştur. Yatırımlardaki bu kaymanın nedeninin, Türkiye'deki üretim maliyetlerinin (işgücü maliyetleri, enerji, vergi) yüksekliği olduğu ileri sürülmüştür. İşte, bazı belirsizlikler ve/veya bilinmeyenler söz konusu olduğunda, iş bilime düşmekte, "bilimin mum ışığının" konuyu aydınlatması gerekmektedir⁽¹⁾. Bu çalışmanın ana amacı Türk yatırımlarının da yöneldiği Bulgaristan'ı yabancı yatırımlar açısından incelemektir⁽²⁾.

Ünlü matematikçimiz Cahit Arf bilimin amacı nedir sorusuna "anlamaktır" cevabını vermiştir⁽³⁾. Bulgaristan'da yabancı yatırımcılara sunulan yatırım ortamını analiz etmek için, iki aşamalı bir araştırma süreci planlanmıştır. İlk olarak, yazılı literatürden Bulgaristan'a ilişkin bilgiler toplanmıştır. İkinci aşamada ise, Sofya'da söz konusu yatırım ortamını yaratan düşünce yapısını "anlamak" amacıyla bir dizi görüşme yapılmıştır. Bu çalışma, değinilen araştırma sürecinin bulgularını ortaya koymaktadır.

Aşağıda, öncelikle, Bulgaristan'ın sosyo-ekonomik yapısı ele alınmış ve yabancı yatırımcılara sunduğu olanaklar incelenmiş ve doğrudan yabancı yatırımlar (bu çalışmada konunun akışına göre, bazen doğrudan yabancı yatırım bazen de sadece yabancı yatırım kavramı tercih edilmiştir) konusundaki performansı ele alınmıştır.

1. Bulgaristan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bulgaristan Balkan yarımadasının Güneydoğusunda yer alan bir ülkedir. Bulgaristan'ın komşuları; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Makedonya'dır. Ülkenin yaklaşık olarak 8.2 milyon olan nüfusunun etnik dağılımı şöyledir: Bulgarlar % 85.7, Türkler % 9.2 ve Çingeneleş % 3.7, geri kalan

% 1.2 ise, Pomaklar, Tatarlar, Ermeniler, Ruslar ve Museviler. Bulgaristan'ın başlıca makroekonomik göstergeleri Tablo 1'de verilmiştir. 2000 yılında % 5.4 olan büyüme oranı 2001 yılında % 4 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı ise, aynı yıllar için sırasıyla; % 11.4 ve % 4.8'dir. Bulgaristan'ın ekonomik

göstergeleri arasında en dikkat çekenini doğrudan yabancı yatırımlardır. Yabancı yatırımlar 2000 yılında 3.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktarın % 80'i 1997-2000 döneminde gerçekleşmiştir. Toplam yatırım tutarı 2001 yılında yaklaşık olarak 4.5 milyar dolara yükselmiştir. Şubat 2002'nin ilk iki ayında ise sadece 56 milyon dolarlık bir yabancı yatırım girişi gerçekleşmiştir.

Bulgaristan'ın siyasi hedefi Euro-Atlantik'tir. Euro kavramı, Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliği temsil ederken, Atlantik, NATO'ya katılımı işaret etmektedir. Bulgaristan'ın AB'ye üye olana kadar geçecek sürede, ekonomik dengeleri sağlamak için iki ayaklı bir politika izlemektedir. Buna göre, söz konusu süreçte bir yandan özelleştirme gelirlerine, diğer yandan da yabancı yatırımlara güvenilmektedir. Bu tür bir politika izlenmesinin nedeni, iç kaynakların yetersizliği, müteşebbis ruha sahip sınıfın zayıflığı ve yüksek işsizliktir. Kısaca belirtmek gerekirse, tüm bu unsurlar, ülkeyi, yabancı yatırımlara bağımlı kılmaktadır.

Bulgaristan'ın AB'ye tam üye oluncaya kadar güvenebileceği kaynaklardan birisi de, hiç şüphesiz, borsadır. Ancak, Sofya Borsası'nın yeterince gelişmemiş olması, bu kanalı kapatmaktadır. Borsanın gelişmemesinin en önemli nedenleri, halkın kurumu bir spekülasyon, hatta kumar yeri olarak algılaması ve özelleştirmenin blok satışlar olarak gerçekleştirilmesidir. Bulgaristan, özelleştirilecek kurumları iki yaklaşıma göre ele almaktadır. Birincisinde; kurumun % 80-85'i blok olarak satılmakta ve geriye kalan % 15-20'lik hisse borsada işlem görmektedir. Karasimeonov, borsanın gelişmesine katkı yapabilmek amacıyla (özellikle yeni hükümetin yurtdışı orijinli profesyonel yöneticilerinin ilgisi ile) özelleştirmede yeni bir uygulamaya geçilmesinin öngörüldüğünü belirtmiştir. Buna göre, özelleştirilecek kurumun sadece % 60'ı blok olarak satılacak ve geri kalan % 40'lık hisse borsada işlem görecektir⁽³⁾.

Tablo 1: Bulgaristan'ın Başlıca Makroekonomik Göstergeleri

Makroekonomik Göstergeler	2001
Aktif işgücü	4.732.000 (Aralık 2001)
Enflasyon oranı	% 4.8 (2000 Yılında % 11.4)
GSYİH	13.557 Milyon Dolar
GSYİH artış oranı	% 4 (2000 Yılında % 5.4)
İhracat	5.096 milyon dolar
İthalat	6.665 milyon dolar
Dış ticaret dengesi	- 1.566 milyon dolar
Dış ticaret hacmi	11.761 milyon dolar
Toplam brüt dış borç	10.398 milyon dolar (Mart 2002)
Toplam iç borç	1.733 milyon Leva
Döviz rezervleri	3.572 milyar Euro; 7,1 milyar Leva (26/03/2002)
Doğrudan yabancı yatırımlar	4.494,1 milyon dolar
Özelleştirme gelirleri	1,5 milyar dolar
Turizm gelirleri	1.235 milyon dolar
Parite	1 dolar = 2.135 Leva; 1Euro = 1.955 Leva
Ortalama brüt ücret	268 Leva
Asgari ücret	100 Leva (1 Ekim 2000'den sonra)

Kaynak: Bu tablodaki veriler, T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Ender Öncü'den alınmıştır. T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Ender Öncü ile "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türk Yatırımları" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 27 Mayıs 2002.

2. Bulgaristan'da Yatırım Ortamı

Yabancı Yatırım Kanunu'na göre; yurtdışında tescilli tüzel kişiler, yurtdışında tescilli, tüzel kişiliği olmayan şirketler ve yurtdışında ikamet eden yabancı gerçek şahıslar, yabancı yatırımcı olarak kabul edilmektedir⁽⁴⁾. Bulgaristan'ın yabancı yatırım tanımı çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Buna göre, yabancı kişilerce yapılan yatırımlar yabancı yatırım kavramı ile; ticari şirketlerdeki pay ve hisseler, gayrimenkul veya bir kuruluşun mülkiyetinin alınması, Bulgar Hazinesi

ve şahıslar tarafından çıkarılan tahvil alımı, uzun vadeli krediler (vadesi 12 aydan az olmamak kaydıyla finansal leasing) ifade edilmektedir⁽⁵⁾. Bu tanım modern bir anlayışa işaret etmektedir.

2.1. Bulgar Kamuoyunun Yabancı Yatırımlara Bakışı

Bulgar kamuoyunun yabancı yatırımlara yaklaşımını belirleyen başlıca iki faktör bulunmaktadır. Birincisi, geleneksel köklere sahipken ikincisi, ekonomik ve güncel bir temele dayanmaktadır. Geleneksel kökleri olan faktörü, Sofya Ticaret ve Sanayi Odası saha Müdürü Mariana Tancheva, bir Bulgar atasözünü aktarmıştır: "Paralar kokmaz"⁽⁶⁾. Bindiği gibi Bulgaristan, Sovyetler Birliği ekseninde ekonomi politikaları uygulamış olan bir ülkedir. Bu politika uygulamaları 1990'lı yıllara kadar sürmüş, bu tarihten sonra ise, piyasa ekonomisi eksenine kaymıştır. Söz konusu dönüşüm çerçevesinde, kamu mülkiyetindeki işletmelerin özel sektöre aktarılmasında yabancı yatırımlar bir araç olmuştur. Özelleştirme neticesinde önemli sayıda kamu işletmesinin yabancı yatırımcıların mülkiyetine geçmesi, Bulgar ekonomisine önemli katkılar yapmıştır. Üstelik bu katkıları kısa dönemde ortaya çıkmıştır.

Bulgar kamuoyunun yabancı yatırımlara bakışını etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Türkiye'nin Bulgaristan'daki en büyük yatırımcılarından birisi olan Ramstore'un Direktörü Bülent Yıldırım, Bulgaristan ve Sırbistan'ı karşılaştırarak şu saptamayı yapmaktadır: "Sırbistan belli bir süre sonra, örneğin A malında en iyi üretici ben olacağım derken, Bulgarların bu tür bir iddiası yoktur. Kısacası, Bulgarlar üretimde milliyetçi değiller"⁽⁷⁾. Bu açıdan bakıldığında, üretimi kimin gerçekleştirdiği, özelleştirilen Bulgar işletmelerini kimin aldığı da önemsiz bir ayrıntıdan ibaret kalmaktadır.

2.2. Bulgaristan'ın Doğrudan Yabancı Yatırım İçin Rekabet Ettiği Ülkeler

Bulgaristan doğrudan yabancı yatırım gi-

rişinde Romanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında onların bir hayli gerisinde kalmış ve onların izlediği yolu izleyememiştir. Ancak, Bulgaristan bu ülkeleri kendine rakip olarak görmemektedir⁽⁸⁾. Onlar, doğrudan yabancı yatırımlar için, daha ziyade, Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle rekabet ettiklerini savunmaktadırlar. Örneğin, A. Stamov, Romanya, Macaristan gibi ülkelerin; gelişmişlik ve pazar büyüklüğü açısından Bulgaristan'ın çok ilerisinde olduğunu, bu nedenle, kendilerini söz konusu ülkelerle karşılaştırmadıklarını belirtmiştir⁽⁹⁾. Bu açıdan bakıldığında, Bulgaristan'ın rakipleri Makedonya, Moldova, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'tir.

UNCTAD, 2002 Dünya Yatırım Raporu'nda, yukarıda açıklanan yabancı yatırım endeksini, iki ayrı endekse ayırmıştır. Bunlar performans ve potansiyel endeksleridir. Böylece, ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekilme potansiyellerini performansları ile karşılaştırarak daha sağlıklı değerlendirmeler yapma imkanı doğmuştur.

Performans endeksi, ülkenin global doğrudan yabancı yatırım akışlarındaki payının, global gayri safi gelirdeki payına oranı olarak hesaplanmaktadır. Endeks değerinin 1 olması, ülkenin ekonomik hacmiyle, çektiği yabancı yatırım miktarının örtüştüğünü göstermektedir. Endeks değerinin 1'den büyük olması, potansiyelini aştığını, 1'in altında olması da potansiyelinin gerisinde kaldığını göstermektedir.

Performans endeks değeri 1'e eşit olan 9 ülke vardır. 31 ülkenin endeks değeri ise 1'e yakındır (1.2 ve 0.8 arası). 43 ülke, beklentilerinin üzerinde doğrudan yabancı yatırım çekerken, 66 ülke beklentilerinin altında kalmıştır. Ülkeleri performans ve potansiyel endekslerindeki konumlarına göre sınıflandırılırken kullanılan tanımlar ve 2002 Dünya Yatırım Raporuna göre bu tanımlara uyan ülke örnekleri şunlardır⁽¹⁰⁾:

Yüksek performanslı ülkeler: Bu grupta performans endeksinde orta noktanın üzerinde olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında; Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, Hong Kong (Çin), Malezya, Singapur, Tayland, Şili, İrlanda ve Polonya sayılabilir.

Düşük performanslı ülkeler: Bu grupta performans endeksinde orta noktanın altında olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında; Türkiye, Endonezya, Cezayir, Kongo, Kenya, Libya, Moğolistan, Yemen, Pakistan, Zimbabve ve Burkino Faso sayılabilir.

Potansiyelinin önünde olanlar: Bu grupta potansiyel endeksinde orta noktanın üzerinde olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında; Brezilya, Çin, Venezuela, Romanya, Vietnam, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Mozambik ve Papua Yeni Gine sayılabilir.

Potansiyelinin gerisinde olanlar: Bu grupta ise, potansiyel endeksinde orta noktanın altında olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında; ABD, İtalya, Japonya, Meksika, Rusya, Tayvan, Beyaz Rusya, Mısır, Yunanistan, İran ve Kore sayılabilir.

Tablo 2'de ülkelerin performans ve potansiyel endeksleri iki ayrı dönem (1998-1990 ve 1998-2000) için verilmiştir. Bu sayede hem ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılabilirken, hem de herhangi bir ülkenin iki ayrı tarihteki durumunu analiz edilebilmektedir. Tablo 2'ye göre, Bulgaristan, 1988-1990 döneminde potansiyel endeksinde 39'uncu iken, performans sıralamasında 67'inci sıradadır. Bir başka ifade ile, bu dönemde potansiyelinin gerisinde kalmıştır. Bir sonraki dönemde yani 1998-2000 döneminde ise, potansiyelinin üstüne çıkmıştır. Potansiyel endeksinde 53'üncü iken performans sıralamasında 24'üncü sıraya yükselmiştir. 1998-2000 döneminde, Bulgaristan rakibi olan ülkelere Makedonya ve Moldova yabancı yatırım çekme potansiyeli açısından Bulgaristan'ın gerisinde, Slovenya ve Hırvatistan ise önündedir. Örneğin, söz konusu dönemde Makedonya potansiyel endeksinde 86'ıncı, Moldo-

va 109'uncu sıradadır. Performans açısından bakıldığında ise, Bulgaristan tüm rakiplerinin önünde yer almaktadır.

Tablo 3 ise, Bulgaristan ve rakip ülkelerdeki yabancı yatırım girişlerini göstermektedir. Bulgaristan, doğrudan yabancı yatırım yarışında Slovenya ve Hırvatistan'ın ardından üçüncü sırada gelmektedir. Örneğin 1994-2001 yılı verilerine göre, Slovenya, yaklaşık olarak toplam 11 milyar dolar, Hırvatistan 5.9 milyar dolar ve Bulgaristan 3.8 milyar dolar yabancı yatırım çekmiştir. Diğer taraftan, Bulgaristan'ın diğer rakipleri arasında yer alan Bosna-Hersek sadece 945 milyon dolar, Moldova ise, 540 milyon dolar yabancı yatırım çekebilmiştir.

2.3. Bulgaristan'ı Yabancı Yatırımcılar İçin Cazip Kılan Nedenler

Günümüzde tüm ülkeler, yabancı yatırımcılara cazip fırsatlar sağlamaktadır. Bunların bir kısmı doğal faktörler, bir kısmı da ülke politikaları tarafından oluşturulmaktadır. Yabancı yatırımcıları Bulgaristan'a çeken ana nedenler şöyle sıralanmaktadır⁽¹⁾. (i) Politik ve ekonomik istikrar.

(ii) Yıllık % 5 büyüme beklentisi. (iii) AB ve NATO üyeliği için açık ve net bir politika kararlılığı. (iv) Stratejik coğrafi konum; cazip ulaşım, enerji, iletişim ve altyapı projeleri. (v) AB, EFTA, CEFTA, ile yaklaşık 550 milyonluk bir pazara ulaşma imkanı. (vi) AB ortalamasından çok daha düşük işgücü maliyetleri. (vii) Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına ilişkin 47 anlaşma; 48 ülkeyle çifte vergilemeyi önleme anlaşması. (viii) Yerli ve yabancı yatırımcılar arasında eşit muamele ve rejim uygulanması.

Bir ülkenin sahip olduğu avantajlar yabancı yatırımcılar açısından gerekli fakat yeterli koşul değildir. Önemli olan, bu avantajların en düşük maliyetle kullanılabilmesidir. Tablo 4'de yabancı yatırımcıların bir yatırım yapabilmeleri için gerekli prosedür sayısı, bu prosedürler için gerekli zaman ve maliyetleri yer almaktadır.

Tablo 2: Bazı Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) Performans ve Potansiyel Endeksleri

	DYY Performans Endeksi				DYSY Potansiyel Endeksi			
	Değer		Sıra		Skor		Sıra	
Ülkeler	1988-90	98-2000	1988-90	98-2000	1988-90	98-2000	1988-90	98-2000
Çek Cum.	2.8	2.5	20	13	0.325	0.380	31	39
Macaristan	5.0	1.1	6	49	0.274	0.357	48	42
Polonya	1.9	1.4	37	38	0.256	0.329	50	51
Romanya	0.8	1.0	64	57	0.201	0.248	74	87
Türkiye	0.5	0.1	83	123	0.192	0.273	79	72
Hırvatistan	0.8	1.7	65	27	0.218	0.343	68	46
Moldova	1.7	1.7	38	29	0.285	0.194	46	109
Slovenya	0.6	0.3	80	110	0.291	0.426	42	31
Makedonya	0.5	0.9	91	66	0.194	0.250	78	86
Bulgaristan	0.8	1.8	67	24	0.301	0.321	39	53

Kaynakça: UNCTAD, World Investment Report 2002, UN: New York and Cenova, 2002, pp.25-26.

Tablo 3. Bulgaristan ve Rakip Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri

Ülkeler	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001*	Toplam
Bosna Hersek	0.0	0.0	0.0	504	100	60.0	117	164	945
Hırvatistan	117.0	115.0	504.0	517.5	893.2	1381.8	899	1442	5.869.5
Makedonya	19.1	8.4	7.2	30.9	112.3	35.6	170	630	1.013.5
Moldova	23.0	38.0	52.0	45.0	57.4	47.3	128	150	540.7
Slovenya	1325.6	1758.6	2069.4	2297.0	2907.3	2683.6	-2141	442	11.342.5
Bulgaristan	210.9	132.6	254.4	636.2	62.0	806.1	1002	689	3.792.2

Kaynak: NGO, Investment Guide For Southeast Europe, Ed.By., Eugeniy Ivanov and Maddalena Kouneva, Bulgaria Economic Forum, Sofia, 2000. Bu Tablo, adı geçen eserin çeşitli sayfalarındaki verilerinden hazırlanmıştır.

* 2001 verileri, UNCTAD, A.g.e., ss.303-035'den alınmıştır.

Örneğin, Bulgaristan'da yatırım yapabilmek için gerekli prosedür sayısı toplam (giriş, arazi ve işlem) seksen sekizdir. Bu prosedürlerin tamamlanabilmesi ise toplam 702 iş günü almaktadır. Parasal maliyeti ise, 524 dolardır. Bulgaristan'ın rakiplerinden olan Slovenya'da toplam prosedür sayısı 49, gerekli işgünü 75 ve bunların parasal maliyeti 2895 dolardır. Prosedür sayısı ve gerekli işgünü açısından Slovenya daha cazip bir ülke iken, bunların maliyetleri açısından Bulgaristan daha avantajlı bir konumdadır.

Bulgaristan'a ait veriler ortalama, minimum ve maksimum değerler ile karşılaştırıldığında şu tablo ortaya çıkmaktadır. Moris-

set ve Neso'nun araştırma kapsamında değerlendirdikleri 32 ülke ortalaması, giriş için gerekli prosedür için 11'dir. Tablo 4'den de izlenebileceği gibi, Bulgaristan bu ortalamanın oldukça yukarıdadır. Üstelik 32 ülke için maksimum değer olan 29'a eşittir. Gerekli iş günü açısından ise, Bulgaristan ortalamaların oldukça üstündedir. Buna karşın parasal maliyet açısından ortalamaların oldukça altındadır.

Tablo 4'de maliyetler açısından genel bir görünüm verilmiştir. Tablo 5'de ise, gelişmekte olan ülkelerdeki işlem başına düşen maliyetler gösterilmektedir. Bu mikro veriler daha net bir resim ortaya koymaktadır. Tab-

lo 5'in bir başka avantajı da, yerli yatırımcılar ile yabancı yatırımcıların karşılaştırılması için zemin hazırlamasıdır. Tablo 5'e göre, yabancı yatırımcılar açısından en düşük maliyet Zambiya'da, en yüksek maliyet ise 6695 dolar ile Mozambik'e aittir. Türkiye'de yabancı yatırımcıların karşılaştıkları maliyet ise 6480 dolardır. Bulgaristan'da yatırım yapan bir Bulgar işadamaı prosedür başına 405 dolar, yabancı yatırımcı ise 6023 dolarlık bir maliyetle karşılaşmaktadır. Slovenya'da ise aynı rakamlar sırasıyla; 1535 ve 2363'tür.

2.4. Avrupa Birliği'ne Üyeliğin Etkileri

Bulgaristan 2007 yılında AB'ye tam üye olabilecektir. Bu üyeliğin Bulgaristan dış ticaretinde ve ülkeye gelen yabancı yatırım açısından pozitif etkilerinin olacağı açıktır⁽¹²⁾. Yazarların Sofya'da gerçekleştirdikleri gö-

rüşmelerde, Bulgar yetkilileri AB üyeliğinin Bulgaristan ekonomisine etkileri konusunda bilimsel bir çalışmanın henüz yapılmadığını, ancak, ticaretin ve ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların artacağını ve AB'nin mali yardımlarının ülke ekonomisine önemli katkılarının olacağını belirtmişlerdir. AB üyeliğinin, Bulgar ekonomisine yatırım yapacak yabancı yatırımcılara şu avantajları getireceği beklenebilir: (i) 500 milyonluk devasa bir pazara girme imkanı. (ii) AB'nin mali yardımları ile, hem altyapı yetersizlikleri tamamlanarak üst düzeye çıkarılabilecek, hem de yıllık daha yüksek büyüme hızına ulaşabilmesi için yeni olanaklar doğabilecektir. (iii) Bulgaristan yasalarının AB standartlarına çıkartılacak olması. (iv) AB üyeliğinin istikrarlı ve dinamik bir kalkınmayı garanti altına alması.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Yatırımcılar Açısından Prosedürler ve Maliyetleri

	Prosedür Sayısı			İş Günü Olarak Zaman			Parasal Maliyet (Dolar)		
	Giriş	Arazi	İşlemler	Giriş	Arazi	İşlemler	Giriş	Arazi	İşlemler
Arjantin	13	--	--	47	--	--	763	--	--
Bulgaristan	29	40	19	157	545	--	291	233	--
Şili	9	--	--	26	--	--	620	--	--
Çek Cum.	11	--	--	65	--	--	447	--	--
G.Afrika	6	--	--	23	--	--	158	--	--
Hindistan	9	--	--	39	--	--	261	--	--
Kenya	10	22	10	51	70	39	397	3975	2282
Mozambik	8	34	13	106	625	--	413	11045	--
Romanya	10	42	--	50	584	--	154	22523	--
Senegal	11	25	10	96	228	40	801	1847	51
Tanzanya	19	25	18	187	795	45	3040	508	12
Türkiye	22	125	8	121	985	--	304	--	--
Uganda	9	24	14	69	495	70	607	1520	--
Zambiya	6	--	--	29	--	--	124	--	--
Slovenya	12	30	7	30	45	--	2895	--	--
Ortalama*	11	31	11	68	334	41	504	4723	756
Minimum*	2	13	2	18	45	8			
Maksimum*	29	125	26	187	985	122	3040	22523	3186

Kaynak: Jacques Morisset and Oliver L.Neso, "Administrative Barriers to Foreign Investment in Developing Countries" May 2002, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 14 Eylül 2002.

* Ortalama değerler 32 gelişmekte olan ülkeye ait veriler dikkate alınarak hesaplanan değerlerdir. Minimum ve maksimum değer ise, 32 ülke içinde en düşük ve en yüksek değerleri ifade etmektedir.

Doğu Avrupa ülkeleri, Bulgaristan'dan daha önce, 2004 yılında AB'ye tam üye olacakları için, sosyo-ekonomik politikalarını AB normlarına eşitlemek için önemli reformlar yapmışlardır⁽¹³⁾. Bu konuda Bulgaristan hükümeti de, benzer bir çabayı göstermektedir. Bu bağlamda, AB ile müzakereler 29 başlıkta yürütülmüş ve ikisi hariç tamamlanmıştır. Tamamlanamayan müzakereler, tarım ve çevredir. Bulgaristan Çevre Bakan Yardımcısı Fathme Iliaz, AB mevzuatına tam uyumun hemen sağlanmasının mümkün olmadığını ve bu durumun önemini AB yetkililerine en açık şekilde anlattıklarını (ve bunun sonucunda), 2013 yılına kadar süre alındığını (ve bu sürenin 2015'e kadar uzatılması için müzakerelerin sürdürülmesini) belirtmektedir⁽¹⁴⁾.

3. Bulgaristan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Bulgaristan, yabancı yatırım kanunu ile, Bulgar işadamlarına tanıdığı hakların tamamını yabancı yatırımcılara da tanımış ve güvence altına almıştır. Ayrıca, yatırımların karşılıklı korunması ve teşvik edilmesini düzenleyen iki yanlı anlaşmalar ve çifte vergilendirmeyi önleyen anlaşmalarla da yatırım ortamını iyileştirmeye çalışmaktadır. Aşağıdaki kısımda, Bulgaristan'daki yabancı yatırımlar çeşitli açılardan ele alınmıştır.

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri

Tablo 6'ya göre, 1992 yılında yabancı yatırım girişi sadece 34.4 milyon dolardır. Burada bir noktanın gözden kaçırılmaması gerekmektedir: O da, 1989 yılında Sovyetler Birliğinin liderliğini yaptığı Doğu Bloku çökmüştür ve ancak bu tarihten sonra, bu gruba bağlı ülkeler piyasa ekonomisine yönelmişlerdir. Bu kapsamda da ekonomilerini yabancı yatırımcılara açmışlardır. Bir başka ifade ile, 1992 yılından önce Bulgaristan'da yabancı yatırım olmaması ve 1992 yılında bu kadar düşük yatırım olması olağandır. Üstelik bu durum sadece Bulgaristan için değil aynı zamanda tüm Doğu Avrupa ülkeleri için geçerlidir.

Tablo 5: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Prosedür Başına Toplam Maliyetler

Yerli Yatırımcılar İçin (Dolar)		Yabancı Yatırımcılar İçin (Dolar)	
Madagaskar	48	Zambiya	417
Hindistan	83	Şili	470
Lesotho	85	Burkina Faso	517
Malavi	100	Tunus	576
G.Afrika	101	Arjanlin	639
Tunus	105	Mısır	727
Burkina Faso	135	Çek Cumh.	869
Şili	168	Hindistan	974
Uganda	196	Moritanya	1221
Senegal	201	Latvia	1229
Mısır	214	Kenya	1318
Çek Cumh.	243	Ermenistan	1366
Tanzanya	246	Swaziland	1560
Mali	255	Senegal	1784
Gana	257	Litvanya	1850
Arjantin	319	Gana	1884
Ermenistan	326	Zimbabve	2098
Fas	395	Mali	2172
Zimbabve	402	Slovenya	2363
Bulgaristan	405	Lesotho	2605
Swaziland	443	Fas	2650
Kenya	444	Malavi	2703
Litvanya	449	Uganda	2733
Moritanya	512	Jordan	2941
Latvia	540	Nijerya	3343
Türkiye	832	Madagaskar	3452
Mozambik	1070	Tanzanya	4756
Nijerya	1365	Bulgaristan	6023
Slovenya	1535	Romanya	6207
Jordan	1945	Türkiye	6480
Romanya	2530	Mozambik	6695

Kaynak: Morisset and Neso, A.g.e.

Yabancı yatırım girişleri 1997 yılından sonra düzenli bir şekilde artmaya devam etmiştir. Örneğin 1998 yılında 620 milyon dolar olan yabancı yatırım girişi 1999'da 818 milyon dolara 2000 yılında ise, bir milyar dolara ulaşmıştır. 2001 yılında ise, bir miktar gerileyerek 689 milyon dolara düşmüştür.

Tablo 6'da dikkat çeken bir başka noktada, yabancı yatırım girişlerinin kabaca 1/3'ünün özelleştirme kanalıyla gerçekleştiğidir, bu konu aşağıdaki başlıkta incelenmiştir. Ya-

bancı yatırım girişlerinin geri kalan kısmı ise, diğer başlığı altında toplanmıştır. Bu başlık altında yeşil alan yatırımları, ilave yatırımlar, iştirak yatırımları vb. bulunmaktadır. Yeşil alan yatırımlarının (greenfield investment) çevre ile ilgili yatırımlara işaret etmediğini belirtmek gerekir. Bu kavram; istihdam yaratan, ekonomik katkıları diğer yatırım türlerine göre daha büyük olan, yeni yatırımları ifade eden bir kavramdır.

3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinde Özelleştirmenin Önemi

Bulgaristan'da özelleştirme işlemleri 1993 yılında başlamıştır. Bulgar hükümeti, özelleştirmeye gelir getirici bir işlem olarak bakmamıştır. Özelleştirmeyi ekonominin etkinliğini artırarak, uzun dönemli ekonomik sonuçlara ulaşmanın bir aracı olarak görmüştür. Daha önce değinildiği gibi, özelleştirilecek firmaların hisselerinin % 80-85'i blok olarak satılmakta, geriye kalan % 15-20'lik hisse ise borsada işlem görmektedir. Özelleştirme Dairesi Başkanı Sabri Galip, "bir şirketi yabancıların ya da Bulgar işadamlarının alması arasında bir fark olmadığını belirtmiştir"⁽¹⁵⁾. Bu şekilde borsanın gelişmesine de katkı yapılmaktadır. 2002 yılından itibaren ise, işletmelerin % 60-65'inin blok olarak satılması ve geriye kalan % 35-40'ının borsada işlem görmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

1993-2001 dönemindeki özelleştirme kapsamında yabancı yatırımcılara ait işlemlerin sektörel dağılımı şöyledir⁽¹⁶⁾: Sanayi % 32.6; ticaret % 23.1; tarım % 12.4; turizm % 10.7; inşaat % 9.1; ulaştırma % 7.7 ve diğer % 4.4. Borsa direktörü Karasimeonov, aynı dönemde, borsada işlem gören hisselerin ne kadarının yabancı yatırımcıların elinde olduğuna ilişkin bir bilgileri olmadığını belirtmiştir⁽¹⁷⁾.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Belli başlı alanlardaki (kimya sanayi, metalürji, askeri-savunma kompleksi, makine yapımı) özelleştirme hemen hemen tamamlanmıştır. Özelleştirilmesi henüz tamamlanamayan kuruluşlar ise, enerji, ha-

berleşme ve demiryolları gibi daha çok alt yapıya ilişkin ve monopol durumundaki kuruluşlardır⁽¹⁸⁾.

Tablo 6: Bulgaristan'da Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Özelleştirme	Diğer*	Toplam	Sayı
1992	-	34.4	34.4	1,715
1993	22	80.4	102.4	3,052
1994	134.2	76.7	210.9	4,269
1995	26	136.6	162.6	5,646
1996	76.4	180	256.4	6,168
1997	421.4	214.8	636.2	5,503
1998	155.8	464.2	620.0	6,226
1999	226.7	592.1	818.8	4,845
2000	366	635.5	1001.5	5,153
2001	19.2	631.9	689	9,089
Toplam	1447.7	3046.6	4532.2	51,666

Kaynak: BFİA, Business Guide- Legal, Tax and Accounting Aspects 2002, Published by Bulgarian Foreign Investment Agency, Sofia, 2002, p.18.

* Diğer kavramı ile; yeşil alan yatırımları, tevsii, iştirak ve yenileme yatırımları ifade edilmektedir.

3.3. Bulgaristan'daki Başlıca Yatırımcı Ülkeler

Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan ülkelere bakıldığında Almanya'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Almanya, özellikle Doğu Avrupa ülkelerini arka bahçesi olarak görmekte ve yatırımcılarını bu ülkelere yönlendirmektedir⁽¹⁹⁾. Tablo 7'de görüldüğü gibi, Almanya'nın Bulgaristan'daki yatırım miktarı 594 milyon dolardır. Bu ülkeyi 575 milyon dolarla Yunanistan izlemektedir. Türkiye Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan ülke sıralamasında 11. sırada olup bu ülkedeki Türk yatırımlarının miktarı 141 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 7'de dikkat çeken noktalardan birisi de Kıbrıs Rum Kesimi'nin yatırımlarıdır. Kıbrıs Rum Kesimi, 273 milyon dolarlık yatırım miktarı ile Bulgaristan'da en fazla yatırım yapan yedinci ülkedir. Bunun nedeni Kıbrıs Rum Kesimi'nin önemli bir off-shore merkezi olmasıdır. Özellikle Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerine ait fonlar bu ülke üzerinden Bulgaristan'a gelmektedir.

Tablo 7: Bulgaristan'daki Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	Toplam
1 Almanya	0.1	56.6	111.4	16.2	53.1	31.4	55.7	101.3	72.3	65.1	32.0	594.5
2 Yunanistan	0.2	5.1	3	29.8	14.6	16.1	3.3	14.9	241.1	213.6	33.8	575.5
3 İtalya	0	0.2	5.2	2.3	1.2	0.4	2.1	2.3	339.7	77.3	8.6	460.0
4 Belçika	0	0.1	0.3	1.0	0.8	264.4	31.2	66.2	39.8	3.1	5.1	420.6
5 Avusturya	1.3	1	14.7	1.4	12.1	12.5	46.9	23.4	88.8	137.4	37.4	388.6
6 ABD	0	10.5	16.2	16.1	20.7	46.6	38.6	49.8	37.1	41.4	13.6	290.6
7 Kıbrıs Rum K.	0.3	1.2	0.4	1.4	7.5	20.6	109.1	108.9	-11.3	29.1	6.6	273.8
8 Rusya	0.3	1.4	2.3	15.1	14.4	2	14.8	103.7	50.8	0.5	13.6	218.4
9 Hollanda	0.1	0.5	37.9	0.9	46.3	10.8	41.3	2.8	17.4	21.6	0.3	205.9
10 İngiltere	6.2	5.6	2.4	13.7	7.3	15.8	58.9	4.8	22.6	15.5	-1.3	194.7
11 Türkiye	0	9.8	1.3	13.7	7.3	9.9	23.8	39.4	19.5	3.8	12.9	141.4
12 İspanya	0	0.1	0	0	0	49.6	56.8	3.2	0.7	19.4	-0.2	129.6
13 Fransa	0	0.2	4.2	5	6.5	0.8	3.4	62.7	28.9	12.0	3.2	126.9
14 İsviçre	0.4	6.7	0.2	7.9	23.1	31.4	6.6	13.1	1.5	1.5	17.5	123.4
15 Çek Cum.	0	0	0.1	2.3	2.3	4.7	0.6	0.1	0	0.4	66.9	77.4

Kaynak: BFİA, A.g.e., p.19. * Ocak-Eylül 2002 verileri. Erişim: <http://www.bfia.org>, 16 Mart 2003.

3.4. Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Bulgaristan'daki doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı Tablo 8'de verilmiştir. Buna göre, Bulgaristan'daki yabancı yatırımların en fazla rağbet ettiği yatırım alanı, yaklaşık 690 milyon dolarla, finansal hizmetlerdir. Özellikle, bankacılık alanındaki yatırımlar önemli miktarlara ulaşmıştır. İkinci sırada yer alan ticaret sektöründeki yatırım miktarı ise, 462 milyon dolardır. Önemli yatırım alanlarından bir diğeri de, telekomünikasyon sektörüdür. Bu alandaki en büyük yatırımcı ülke Yunanistan'dır. Telekomünikasyon sektöründeki yabancı yatırım miktarı ise, yaklaşık olarak 300 milyon dolardır.

Türk yatırımcılarının da ilgi gösterdiği turizm ve tekstil sektörlerindeki yatırım miktarları sırasıyla; 104 milyon dolar ve 90 milyon dolardır. Bulgaristan'daki yabancı yatırım stokunun (1992-2001 dönemi) sektörel dağılımı ise şöyledir⁽²⁰⁾: Sanayi 2184, finans 830, ticaret 704, telekomünikasyon 244, turizm 181, ulaşım 87, inşaat 58 ve tarım 9 milyon dolar.

Değerlendirme ve Sonuç

Ülkemizin yetiştirdiği değerli bilim adamlarından birisi olan Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesi" adlı eserinde, iktisadın sadece patron-amele ilişkisi olmadığını, bu işin bir mantığı olduğu saptamasını yapmıştır⁽²¹⁾. Barkan'ın bu saptamasını günümüze uyarlayarak, şu önemli noktanın vurgulanması yanlış olmasa gerekir. Uluslararası iktisat sadece gelişmiş ülke az gelişmiş ülke ilişkisinden ibaret değildir, bu işin bir mantığı vardır. Gerçekten de, uluslararası ekonomik ilişkilere iktisadın mantığından bakabilen, konuları iktisadın imbiğinden geçiren ülkelerin başarıları ortadadır. Bulgaristan da, küçük bir ekonomi olmasına rağmen, 1991 yılından sonra bu yolu izlemiş ve başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

Bulgaristan, yabancı yatırımlarla ilk kez 1992 yılında tanışmıştır. Bu tarihten itibaren de, daha fazla yabancı yatırım çekebilmek için gerekli adımları atmış ve halen de atmaktadır. Miktar olarak bakıldığında çok büyük miktarda yabancı yatırım çekebilmiş değildir. Ancak, ekonomik büyüklüğü ile karşılaş-

tıldığında başarılı bir performans sergilediği anlaşılmaktadır. Bu başarısının arkasında, özelleştirme önemli bir rol oynamıştır. Bazı sektörlerde özelleştirme süreci tamamlanmıştır. Bu da göstermektedir ki, bazı adımların zamanında atılması gerekmektedir. Örneğin, Bulgaristan, özelleştirmenin yabancı yatırımlar açısından önemli bir etken olduğu dönemde yapılması gerekenleri yapabildiği için, bu kadar başarılı olmuştur. Türkiye ise söz konusu adımları atmadığı için bu kalandan, yani, özelleştirme kanalından yabancı yatırım çekememiştir.

Bulgaristan, daha önce değinildiği gibi, 2007 yılında AB'ye tam üye olacaktır. Yazarların, Sofya'da görüştüğü tüm kamu yetkilileri, AB'ye üye olmanın bazı yükümlülükleri olduğunu ve bunları yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Burada gözden kaçmaması gereken nokta, Bulgar yetkililerin olaya gelişmiş ülke, az gelişmiş ülke ekşinden bakmamalarıdır. Bundan dolayı da, "AB'ye üye olmak Bulgaristan'a ekonomik maliyetler yüküyor" sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 8: Bulgaristan'daki Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı
1998-2001 Dönemi (Milyon Dolar)

No	Sektörler	1998	1999	2000	2001	Sektör Toplamı
1	Finansal hizmetler	63.8	119.1	443.2	62.8	688.9
2	Ticaret	177.4	124.0	89.5	71.6	462.5
3	Petrol, kimya, kauçuk ve plastik ürünleri	41.0	165.2	72.1	11.5	289.8
4	Mineral ürünler (çimento, cam vb)	150.6	71.8	7.4	19.4	249.2
5	Telekomünikasyon	23.2	14.1	14.9	177.4	299.6
6	Metallürji	13.2	72.2	17.1	37.2	139.7
7	Mekanik ürünler	21.3	18.0	64.7	16.6	120.6
8	Gıda ürünleri	31.5	32.7	11.7	42.9	118.8
9	Ağaç ürünleri ve kağıt	37.3	24.9	38.1	5.3	105.6
10	Otel ve restoran	26.8	40.5	20.8	16.7	104.8
11	Tekstil ve giyim	4.4	25.1	27.3	33.7	90.5
12	Elektrik elektronik müh., bilgisayar ve haberleşme malzemesi	11.5	5.9	28.6	27.0	73.0
13	İnşaat	6.3	6.5	12.7	18.8	44.3
14	Reel varlıklar ve ticari hizmetler	0.1	14.7	2.8	8.1	25.7
15	Deri ve deri ürünleri	0.7	0.0	21.2	0.2	22.1
16	Elektrik, gaz ve su	0.0	0.0	18.7	0.8	19.5
17	Yayıncılık	0.0	0.2	0.3	8.4	8.9
18	Ulaşım	6.2	11.7	10.1	2.7	7.3
19	Madencilik	0.0	2.7	0.0	2.8	5.5
20	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	0.1	2.4	0.6	1.3	4.4
21	Taşıtlar ve diğer ulaşım malzemesi	-0.9	1.7	0.0	0.6	1.4
22	Diğer	5.5	88.8	99.7	122.7	316.7

Kaynak: BFIA, A.g.e., p.19.

Kaynakça

- Barkan, Ömer Lütfi, Türkiye’de Toprak Me-selesi, Toplu Eserleri 1, Birinci Baskı, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1990.
- BFİA, Business Guide- Legal, Tax and Acco-unting Aspects 2002, Published by Bulgarian Fo-reign Investment Agency, Sofia, 2002.
- Bulgarian Chamber of Commerce and In-dustry, Business Opportunities in Bulgaria, Sofya 2002.
- Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Departman Direktörü Atanas Stamo- ile, “Bulgaristan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Politikalar” Konusunda Yapılan Görüş-me, Sofya, 28 Mayıs 2002.
- Bulgaristan Çevre Bakan Yardımcısı Fatıme İliaz ile, “Bulgaristan’ın Çevre Politikaları ve Ya-bancı Yatırımlara Etkisi” Konusunda Yapılan Görüş-me. Sofya, 29 Mayıs 2002.
- Bulgaristan Borsası’nın Dış İlişkiler Direktö-rü, Panteley Karasimeonov ile “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Sofya Borsası’nda Yabancı Yatırı-mcılar” Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 31 Mayıs 2002.
- Bulgaristan Özelleştirme Dairesi Başkanı Sabri Galip ile “Bulgaristan’daki Yabancı Yatırımlar ve Özelleştirme” Konusunda Yapılan Görüş-me. Sofya, 28 Mayıs 2002.
- EUROCHAMBRES, The Road to EU, Associ-ation of European Chambers of Commerce and In-dustry, 2002.
- Foreign Investment Agency, Erişim: <http://www.bfia.org>, 16 Mart 2003.
- Gövdere, Bekir, Çevre Politikalarının Doğru-dan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkileri (Ya-yınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- İMKB, Bulgaristan, Ülke Araştırmaları Serisi No:3, İstanbul, Mart 1996.
- İSO, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye -Durum Tespiti ve Stratejik Plan-, İst-ambul, Ocak 2002.
- Kaminski, Bartłomiej, “How Accession to The European Union Has Affected External Trade and Foreign Direct Investment in Central Euro-pean Economies”, September 2000, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 9 Mayıs 2002.
- Kaminski, Bartłomiej and Beate K. Smarzyn-ska, “Foreign Direct Investment and Integration into Global Production and Dist-ribution Net-works: The Case of Poland” July 2001, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 9 Mayıs 2002.
- Morisset, Jacques and Oliver L.Neso, “Administrative Barriers to Foreign Investment in Developing Countries” May 2002, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 14 Eylül 2002.
- NGO, Investment Guide For Southeast Europe, Ed.By., Eugeniy Ivanov and Maddalena Kouneva, Bulgaria Economic Forum, Sofia, 2000.
- Ramstore Direktörü O. Bülent Yıldırım ile, “Bulgaristan’daki Türk Yatırımları” Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 26 Mayıs 2002.
- Sagan, Carl, Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı, 6. bs. (Çev. Miyase Göktepel) TÜBİ-TAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1999.
- Sofya Ticaret ve Sanayi Odası Saha Müdiresi Mariana Tancheva ile “Bulgaristan’daki Doğru-dan Yabancı Yatırımlar ve Özel Sektör İlişkisi” Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.
- T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Ender Öncü ile “Bulgaristan’daki Doğrudan Ya-bancı Yatırımlar ve Türk Yatırımları” Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 27 Mayıs 2002.
- UNCTAD, World Investment Report 2002, UN: New York and Cenova, 2002.

Dipnotlar

1- Bu terim, Carl Sagan’ın TÜBİTAK tarafından d ilimize tercüme edilen, çok değerli eserinin başlığından esinlenerek kullanılmıştır. Bkz. Carl Sagan, Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı, 6. bs. (Çev. Miyase Göktepel) TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1999.

2- Bulgaristan’daki Türk yatırımları bir sonraki ç a-lışmada ele alınacaktır.

(*) Cahit Arf’den yapılan bu alıntı, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu’nun, Carl Sagan’ın yukarıda değinilen “K aranlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı” adlı eserine yazdığı sunuştan alınmıştır.

3- Sofya Borsası'nın Dış İlişkiler Direktörü, Panteley Karasimeonov ile "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Sofya Borsası'nda Yabancı Yatırımcılar" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 30 Mayıs 2002.

4- BFİA, Business Guide- Legal, Tax and Accounting Aspects 2002, Published by Bulgarian Foreign Investment Agency, Sofia, 2002 s.22. Ayrıca, İMKB, Bulgaristan, Ülke Araştırmaları Serisi No:3, İstanbul, Mart 1996, s.24.

5- BFİA, A.g.e., s.22.

6- Sofya Ticaret ve Sanayi Odası Saha Müdürü Mariana Tancheva ile "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Özel Sektör İlişkisi" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.

7- Ramstore Direktörü O. Bülent Yıldırım ile, "Bulgaristan'daki Türk Yatırımları" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 26 Mayıs 2002.

8- Günümüzde, doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla yararlanabilmek amacıyla, ülkeler arasında kıran kırana bir rekabet yaşanmaktadır. Bununla birlikte, bu rekabeti, bölgesel açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Asya bölgelerinde yer alan ülkeler, öncelikle kendi çevrelerindeki ülkelerle rekabet halindedirler. Örneğin, Türkiye'nin rekabet ettiği ülkeler konusunda, Loewendahl ve Loewendahl'ın yaptığı bir çalışmada şu sonuca ulaşılmıştır: Türkiye'nin rekabet alanı Doğu Avrupa ve bu bölgedeki ülkeler, özellikle de, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'dır. Bu konuda detaylı bir bilgi için bkz., ISO, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye -Durum Tespiti ve Stratejik Plan-, İstanbul, Ocak 2002, s.41 ve devamı.

9- Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Departman Direktörü Atanas Stamoilov ile, "Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Politikalar" Konusunda Yapılan Görüşme, Sofya, 28 Mayıs 2002.

10- UNCTAD, World Investment Report 2002, UN: New York and Geneva, 2002, p.29.

11- Bulgarian Chamber of Commerce and Industry, Business Opportunities in Bulgaria, Sofya 2002, p.4.

12- Bu konuda Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyeliğinin ekonomik etkileri bir örnek olarak ele alınabilir. Avrupa Birliği'ne üyelik ile ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki etkileşimin ne yönde olacağına ilişkin çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, Bartłomiej Kaminski, Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerini zaten piyasa ekonomisi rotasına çevirdiğini ve bir dizi reformu gerçekleştirdiklerini belirttikten sonra, AB üyeliğinin etkilerini şu şekilde tespit etmiştir: AB üyeliği, Avrupa kitası haricindeki yatırımcıların dikkatlerini Doğu Avrupa ülkelerine yönelmiştir. Çünkü, bu

ülkeler AB'nin ticaret engellerini aşmak için önemli bir yerleşim yeri haline gelmişlerdir. AB menşeli firmalar ise, ana ülkelerindeki koşulların bu ülkelerde sağlanmasının verdiği güvenle bu ülkelere yönelmişlerdir. Ancak Kaminski'nin de belirttiği gibi, etkinin boyutunu net rakamlara dökmek çok zordur. Çünkü, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerin sayısı 50'nin üzerindedir. AB üyeliğinin etkileri konusunda detaylı analiz için Bkz., Bartłomiej Kaminski, "How Accession to The European Union Has Affected External Trade and Foreign Direct Investment in Central European Economies", September 2000, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 9 Mayıs 2002. Gerek Polonya gerekse de diğer Doğu Avrupa ülkeleri, doğrudan yabancı yatırımları global piyasalarla bütünleşmenin aracı olarak görmektedirler. Bu bakış açısı, özellikle AB piyasasıyla bütünleşmeyi işaret etmektedir. Bu konudaki açıklamalar için Bkz., Bartłomiej Kaminski and Beate K. Smarzynska, "Foreign Direct Investment and Integration into Global Production and Distribution Networks: The Case of Poland" July 2001, World Bank Working Papers, Erişim: <http://www.worldbank.org>, 9 Mayıs 2002.

13- Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde, 2004 ve daha sonraki dönemlerde, AB'ye tam üye olacak ülkelerin karşılaştırılmalı bir analizi için bkz.; EURO-CHAMBRES, The Road to EU, Association of European Chambers of Commerce and Industry, 2002.

14- Bulgaristan Çevre Bakan Yardımcısı Fatme İliaz ile, "Bulgaristan'ın Çevre Politikaları ve Yabancı Yatırımlara Etkisi" Konusunda Yapılan Görüşme. Sofya, 29 Mayıs 2002.

15- Bulgaristan Özelleştirme Dairesi Başkanı Sabri Galip ile "Bulgaristan'daki Yabancı Yatırımlar ve Özelleştirme" Konusunda Yapılan Görüşme. Sofya, 28 Mayıs 2002.

16- BFİA, A.g.e., s.28.

17- Sofya Borsası'nın Dış İlişkiler Direktörü, Panteley Karasimeonov ile "....", Yapılan Görüşme, Sofya, 30 Mayıs 2002.

18- BFİA, A.g.e., s.28.

19- Almanya'nın Doğu Avrupa ülkelerindeki yatırımları konusunda bakınız: Bekir Gövdere, Çevre Politikalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkileri (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, ss. 181 ve devamı; 218 ve devamı.

20- BFİA, A.g.e., p. 18.

21- Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserleri 1, Birinci Baskı, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1990, s.24.

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ŞEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü Öğretim Görevlisi

Hükümranlılık Hakkının Kötüye Kullanımına Bir Örnek: Hazine'ye Kısa Vadeli Avans

I- Giriş

Devlet ya da onun adına para basma yetkisine sahip olan organ, para basma üzerinde hükümranlılık hakkına sahiptir. Bu hakkın kötüye kullanımının tipik bir örneği, ülkemizde 60 yıla yakın bir süre yürürlükte kalan Hazine'ye kısa vadeli avans uygulamasıdır. Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans yoluyla borçlanma, hükümete yaptığı harcamaları para basarak finanse etme olanağı vermektedir. Bu olanak, günümüzde devletin para basma konusundaki hükümranlılık hakkına [senyoraja] işaret etmektedir.

Bu çalışma, ülkemizde 1940 yılından başlayarak 2000'lerin başlarına kadar uygulanan Hazine'ye kısa vadeli avansı ele almaktadır. İzleyen bölümde Hazine-Merkez Bankası ilişkilerinde kısa vadeli avansın konumu irdelenmektedir. Üçüncü bölümde kısa vadeli avansın gelişimi dönemler itibarıyla değerlendirilirken; dördüncü bölümde Hazine'ye kısa vadeli avans ile parasal disiplinsizlik ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Genel değerlendirme ve sonuç ise, çalışmanın beşinci bölümünde yer almaktadır.

II- Hazine-Merkez Bankası İlişkileri Açısından Kısa Vadeli Avans

Hazine ve Merkez Bankası, ekonominin zirvesinde bulunan iki kuruluştur. Hazine, hükümet adına borç ve nakit yönetiminden sorumlu iken; Merkez Bankası, parasal ve finansal istikrarı sağlamayı ve bunu sürdürmeyi hedefleyen para politikasından sorumlu bir kuruluştur.

Hazine ile Merkez Bankası borç piyasasının iki önemli aktörüdür. Bütçe açıklarının büyüklüğü ile paralel olarak kamunun borçlanma ihtiyacı da fazla olmaktadır. Hükümet adına hareket eden Hazine, bu piyasanın en önemli oyuncusudur. Hazine ve Merkez Bankası'nın davranışları para piyasalarındaki likiditeyi doğrudan etkileyebilmektedirler. Para ve finans piyasalarında istikrarın sağlanabilmesi için Hazine ile Merkez Bankası'nın kısa ve uzun dönemli politikaları arasındaki koordinasyona ihtiyaç vardır. Bu durum Hazine-Merkez Bankası ilişkilerinin önemine işaret etmektedir.

Merkez Bankası'nın para politikası uygulamasında karşılaştığı en büyük baskı, kamunun finansman açığı nedeniyle Hazine'den gelmektedir. Hazine doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası kaynaklarına başvurabilmektedir. Hazine'nin doğrudan Merkez Bankası kaynaklarına başvurması, nakit borçlanmasını ifade etmektedir ki, bu parasal avans ya da daha yaygın bilinen ismiyle kısa vadeli avanstır. Kısa vadeli avans,

“Merkez Bankası'nın para politikası uygulamasında karşılaştığı en büyük baskı, kamunun finansman açığı nedeniyle Hazine'den gelmektedir. Hazine doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası kaynaklarına başvurabilmektedir. Hazine'nin doğrudan Merkez Bankası kaynaklarına başvurması, nakit borçlanmasını ifade etmektedir ki, bu parasal avans ya da daha yaygın bilinen ismiyle kısa vadeli avanstır. Kısa vadeli avans, yıl içinde bütçenin gelir-gider kalemleri arasında ortaya çıkan dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan bir Merkez Bankası kaynaklı iç finansman kaynağıdır”.

yıl içinde bütçenin gelir-gider kalemleri arasında ortaya çıkan dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan bir Merkez Bankası kaynaklı iç finansman kaynağıdır. Hazine'nin Merkez Bankası kaynaklarına dolaylı olarak başvurması ise, Merkez Bankası'nın Hazine'nin borçlanmak amacıyla ihraç ettiği kamu kağıtlarını açık piyasa işlemleri yoluyla veya doğrudan Hazine'den almaya mecbur bırakılmasıdır.

Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avans, vadesi bir yılı aşmayan kredi niteliğindedir. Hazine kullandığı avans miktarını yıl sonuna kadar kuruşu kuruşuna yasal faiziyle birlikte Merkez Bankası'na ödemekle yükümlüdür. Ancak uygulamada bu ödeme gerçekleşmemektedir. Hazine kullandığı avans tutarını mali yıl sonunda Merkez Bankası'na geri ödememekte-ödeyememek-

tedir. Bunun temel nedeni, 1211 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu'nda Hazine'nin borcunu ne zaman ve ne şekilde ödeyeceğine ilişkin bir hükmün yer almamasıdır. Bu durumda bir yıl içinde kullanılıp geri ödenmesi gereken Hazine'ye kısa vadeli avans, tam anlamıyla donuk bir kredi niteliğine dönüşmekte (Eğilmez, 1997) ve Hazine'nin dönemlik ihtiyacını karşılamaktan çıkıp bütçe açıklarının finansmanına hizmet eder bir niteliğe bürünmektedir. Sonuçta da Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avans, Hazine tarafından konsolide edilerek uzun vadeli borç haline ya da düşük faizli iç konsolidasyon tahvil haline dönüştürülmektedir. Bu durum kamunun borç yükünü artırdığı gibi, Merkez Bankası'nı Hazine'nin finansörü haline getirmektedir. Bu durum para politikasının maliye politikasına bağımlı olduğu çarpık bir ekonomik tablo ortaya çıkmaktadır.

III- Hazine'ye Kısa Vadeli Avansın Gelişimi

Ülkemizde, Merkez Bankası tarafından Hazine'ye verilen kısa vadeli avansın kökleri 1940'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Bu bölümde ülkemizde Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avansın gelişimi dönemler itibariyle irdelenmektedir.

III-1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kısa Vadeli Avans Kullanımı, 1940-1945

II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu 1930'ların ikinci yarısından sonra savunma harcamaları olağanüstü bir artış göstermiştir. Ne var ki, savunma harcamalarındaki olağanüstü artışı olağan kamu gelirleri ile karşılamak mümkün olmamıştır. Bunun üzerine zamanın tek parti hükümeti, sık sık iç borçlanmaya başvurmuştur. Savunma

harcamalarının büyüklüğü karşısında iç borçlanma kamu finansman ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Merkez Bankası kaynaklarına yönelinmiş ve Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kredi alımını kolaylaştırmak için T.C. Merkez Bankası Kanunu'nda değişikliğe gidilmiştir. Bu amaçla Mayıs 1940'da çıkarılan 3850 Sayılı Kanunla Hükümete "olağanüstü dönemlerde başvurulmak ve geçici olmak" kaydıyla 250 milyon TL'ye kadar avans alma olanağı

tanınmıştır [Uluğbay (1993:70), Parasız (1998: 61)]. T.C. Merkez Bankası'ndan sağlanan bu kısa vadeli avansa, 1940 yılında İngiltere'den sağlanan altınlar karşılık olarak gösterilmiştir. Karşılık işlemi Eylül 1946'da yapılan devalüasyona kadar devam etmiştir. Devalüasyon sonucu T.C. Merkez Bankası'ndaki altınların artan değer farkı, bu hesaba mahsup edilerek kapatılmıştır. Bu uygulamanın, Cumhuriyet döneminde hükümlerlik hakkının kullanımına ilişkin ilk örneği teşkil ettiğini söylemek mümkündür. 1947 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanun, anılan yılda Bütçe Kanunu'na eklenen bir madde ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Artan harcamaların büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmesi, para arzını hızla arttırmıştır. Üretim gerilerken para arzının artması enflasyonu şiddetlendirmiştir. Artan enflasyon, vergilerin matrahını aşındırmış ve vergi gelirlerinin reel değerini olumsuz yönde etkilemiştir. Vergi ge-

lirlerindeki bu azalış sonrasında alternatif kaynak arayışı içine giren hükümet, tekrar vergilere yönelmiştir. Bunun bir sonucu olarak vergi yükü bir hayli ağırlaşmış; harcamalardaki artış, vergilerdeki artış ile dengelenmeye çalışılmıştır.

III- 2. Kısmi Liberalleşme ve Enflasyonist Büyüme Yıllarında Kısa Vadeli Avans Kullanımı, 1946-1962

Bilindiği gibi, 1946 Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olup; ülkemizde çok partili sisteme geçiş yılını simgelemektedir. 1946 sonrası süreçte ülkemizde iktidar değişikliği yaşanmış; tek parti döneminin devletçi politikalarına şiddetle karşı çıkan ve ekonomide "laissez faire" felsefesini savunan Demokrat Parti Hükümeti iktidara gelmiştir. İktidar değişikliğini doğal olarak iktisat politikalarındaki değişiklik izlemiştir. Yeni dönemle birlikte 1950 öncesinin muhafazakar maliye ve para politikası yerini gevşek para ve maliye politikasına bırakmıştır.

Demokrat Parti Hükümeti tarıma ve altyapı yatırımlarına belirgin bir ağırlık vermiş, bunların finansmanı da büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmiştir.

Bu dönemde paranın ekonomiye aktarımında Keynes'in ünlü "faiz kanalı" mekanizması bütün çıplaklığı ile işletilmeye çalışılmış ve genişletici para ve kredi politikası yoluyla faizlerin düşürülmesi ve böylece ya-

"Artan harcamaların büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmesi, para arzını hızla arttırmıştır. Üretim gerilerken para arzının artması enflasyonu şiddetlendirmiştir. Artan enflasyon, vergilerin matrahını aşındırmış ve vergi gelirlerinin reel değerini olumsuz yönde etkilemiştir. Vergi gelirlerindeki bu azalış sonrasında alternatif kaynak arayışı içine giren hükümet, tekrar vergilere yönelmiştir. Bunun bir sonucu olarak vergi yükü bir hayli ağırlaşmış; harcamalardaki artış, vergilerdeki artış ile dengelenmeye çalışılmıştır".

tırımların canlandırılması hedeflenmiştir. Başta altyapı yatırımları olmak üzere, işletmeciler KİT'lerin görev zararları ve artan tarımsal destekleme alımları büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmiştir. Bir nevi "ucuz para politikası" olarak nitelendirilebileceğimiz bir para ve kredi politikası izlenmiştir. Nitekim bu amaçla, Nisan 1955'te çıkarılan 6544 Sayılı Kanunla T.C. Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılmış; yapılan bu değişiklikle Banka'nın her yıl cari yıl bütçe giderlerinin % 15'ini geçmemek üzere Hazine'ye kısa vadeli avans açabileceği hükme bağlanmıştır. Böylece, bütçe açıklarının doğrudan Merkez Bankası'na finansmanına yasal dayanak sağlanmıştır. Bu uygulama aynı zamanda ileriki dönemler için de kötü bir emsal teşkil etmiştir.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren tarımsal sübvansiyonlar doğrudan Merkez Bankası kredileriyle finanse edilmekle kalmamış; KİT'lere de herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbestçe Merkez Bankası kredilerinden faydalanma imkanı tanınmıştır. Uygulanan politikalar sonucu mali disiplin bozulduğu gibi, bütçe açıkları kronikleşmiş ve enflasyon yükseliş trendine geçmiştir. Sorunların üstesinden gelemeyen hükümet, uluslararası mali kuruluşlardan mali destek arayışına yönelmiş ve bu amaçla 1958'de IMF destekli bir istikrar paketini yürürlüğe koymuştur. Ekonomik dengeleri tekrar rayına oturtmayı a-

maçlayan bu paket, Türk iktisat literatürüne "4 Ağustos Kararları" olarak girmiştir. Bu kararlar çerçevesinde alınan tedbirler sonucu bütçe açıkları geçici de olsa kontrol altına alınabilmiştir.

III- 3. Planlı Dönemde Kısa Vadeli Avans Kullanımı, 1963-1979

Demokrasinin kesintiye uğradığı 1960'lı yıllar, kısa vadeli avans kullanımı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Askeri Hükümet [Milli Birlik Komitesi], kısa vadeli avans kullanımı konusunda önemli fakat birbiriyle çelişen iki karar almıştır. Bu dönemde parasal ve mali disiplinin sağlanması açısından oldukça isabetli sayılabilecek bir kararlar Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avans tutarında indirimine gidilmiş ve bu doğrultuda kısa vadeli avans tutarı cari yıl bütçe ödeneklerinin % 15'inden % 5'ine çekilmiştir.

Para basma konusundaki hükümetin kullanımını sınırlandıran bu isabetli karara karşın, aynı hükümet tarafından Aralık 1960'da çıkarılan 154 Sayılı Kanunla konsolidasyona yasal bir kılıf hazırlanmış ve başta Hazine olmak üzere, kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'na olan 1.062 milyon TL tutarındaki kısa vadeli avans borcu tahvil karşılık gösterilmek suretiyle uzun vadeli borca dönüştürülmüştür [Uluğbay (1993), Soylu (1997)]. Askeri Hükümet, birbiriyle ç-

"1950'lerin ikinci yarısından itibaren tarımsal sübvansiyonlar doğrudan Merkez Bankası kredileriyle finanse edilmekle kalmamış; KİT'lere de herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbestçe Merkez Bankası kredilerinden faydalanma imkanı tanınmıştır. Uygulanan politikalar sonucu mali disiplin bozulduğu gibi, bütçe açıkları kronikleşmiş ve enflasyon yükseliş trendine geçmiştir. Sorunların üstesinden gelemeyen hükümet, uluslararası mali kuruluşlardan mali destek arayışına yönelmiş ve bu amaçla 1958'de IMF destekli bir istikrar paketini yürürlüğe koymuştur. Ekonomik dengeleri tekrar rayına oturtmayı amaçlayan bu paket, Türk iktisat literatürüne '4 Ağustos Kararları' olarak girmiştir. Bu kararlar çerçevesinde alınan tedbirler sonucu bütçe açıkları geçici de olsa kontrol altına alınabilmiştir".

lişen bu uygulamalarıyla bir taraftan Merkez Bankası'nın Hazine'yi doğrudan finanse etmesini kısıtlarken; diğer taraftan da kamu borçlarını parasallaştırma yoluna gitmiştir.

1961 ve 1962 yıllarında iktidardaki hükümetler kısa vadeli avansa hiç başvurmamış ancak I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hayata geçirildiği 1963'ten itibaren tekrar kısa vadeli avansa yönelmişlerdir. 1963 yılında iktidarda bulunan siyasi otorite, öncelikle plan ve programlar doğrultusunda bir vergi reform paketi uygulamaya koymuş; diğer taraftan da yıllık harcama programlarının gerektirdiği finansman ihtiyacını karşılayabilmek için kamu kesimi kaynaklarının harekete geçirilmesini amaçlamıştır.

Mevcut bütçe ödeneklerinin yatırımların finansmanında yetersiz kaldığı durumlarda hükümet alternatif kaynak arayışına girmiştir. Bu dönemde iktidardaki Kotalasyon Hükümeti, iç ve dış borçlanma yanında Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans sağlamak istemiştir. Bu amaçla 1963 yılında konsolide bütçe ödeneklerinin % 9.1'ine karşılık gelen toplam 420 milyon TL tutarında kısa vadeli avans kullanılmıştır (Uluğbay, 1993). Bu uygulama, Askeri Hükümet'in % 5'lik kısa vadeli avans sınırlamasını tamamen terk ettiğinin bir işareti olarak algılanabilir.

% 5'lik sınırın ihlal edilmesini yasal hale getirmek isteyen iktidardaki Suat Ürgüplü Hükümeti, Nisan 1965 Tarih ve 583 Sayılı Kanun ile Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanım sınırını yalnızca % 5'den % 10'a çıkarmakla kalmamış; kısa vadeli avansın her yıl sonunda kapatılması

zorunluluğunu da yürürlükten kaldırmıştır [Uluğbay (1993), Soylu (1997)]. Bu durum, kısa vadeli avansı bütçe açıklarının finansmanında olağan bir kaynak haline getirmiştir.

"Yaklaşık olarak 40 yıl yürürlükte kalan 1715 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kuruluş Kanunu, yürürlükte kaldığı süre içinde 22 kez değiştirilmiş,... Yasada yapılan değişiklikler daha çok Banka'nın Hazine'ye ve Kamu İktisadi Teşekküllerine daha fazla kredi verilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Açık finansman yolları yasalaştırılmıştır. T.C. Merkez Bankası, zaman içinde Devlete, Maliye Bakanlığı'na karşı bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiş, başlangıçta banknot çıkarmasına ilişkin olarak getirilen sıkı sınırlar kısa süre sonra genişletilmiş Banka'nın temel işlevi etkin bir para politikası yürütmekten ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamakdan çok, kamu kesimi açıklarını kapatmak olmuştur. Diğer bir deyişle Merkez Bankası, kamunun finansman açıklarını kapatma bir banka görünümünü almıştır"

1970'lerin ilk yarısı, hem hükümetlik hakkının gelişimi hem de bütçe açıkları açısından dönüm noktası olmuştur. 1965'te Suat Ürgüplü Hükümeti'nin yaptığı düzenlemelere bir neşter de 1970'lerin hemen başlarında II. Süleyman Demirel Hükümeti tarafından atılmıştır. II. Süleyman Demirel Hükümeti, 1930 Tarih ve 1715 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kuruluş Kanunu'nu yürürlükten kaldırmış; bunun yerine bugün hala -bazı değişiklikler geçirmesine karşın- yürürlükte olan 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı Kanunu ika-me etmiştir.

T.C. Merkez Bankası Kuruluş Kanunu'nun kabul edildiği 1930 yılından 1970 yılına kadar geçen 40 yıllık sürede Merkez Bankası Kanunu'nda sürekli olarak yapılan değişik-

likler, Banka'yı Hazine'nin ve KİT'lerin finansörü konumuna düşürmüştür.

1930 Tarih ve 1715 Sayılı Merkez Bankası Kuruluş Kanunu'nun 40 yıllık seyrini Öztin Akgüç, aşağıdaki gibi özetlemektedir:

"Yaklaşık olarak 40 yıl yürürlükte kalan 1715 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kuruluş Kanunu, yürürlükte kaldığı süre içinde 22 kez değiştirilmiş,... Yasada yapılan değişiklikler daha çok Banka'nın Hazine'ye ve Kamu İktisadi Teşekküllerine daha fazla kredi verilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Açık finansman yolları yasalaştırılmıştır. T.C. Merkez Bankası, zaman içinde Devlete, Maliye Bakanlığı'na karşı bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiş, başlangıçta banknot çıkarmasına ilişkin olarak getirilen sıkı sınırlar kısa süre sonra genişletilmiş, Banka'nın temel işlevi etkin bir para politikası yürütmekten ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktan çok, kamu kesimi açıklarını kapatmak olmuştur. Diğer bir deyişle Merkez Bankası, kamunun finansman açıklarını kapatan bir banka görünümünü almıştır" (Akgüç, 1987: 121 - 122).

Bu dönemde % 15 olan Hazine'nin sermaye payı, 1211 Sayılı Kanunla % 51'e yükseltilmiş ve bu oranın daha aşağı çekilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Böylece, 1211 Sayılı Kanunla Hazine'nin Merkez Bankası üzerindeki denetim gücü azaltılmamış; aksine iyice pekiştirilmiştir. Bunun yanında, 1211 Sayılı kanunla 1715 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kuruluş Kanunu'nda yer alan, Banka'nın "karşılıksız kredi açamaz ve avans veremez" hükmü tamamen ortadan kaldırılmış ve bunun yerine 5 Nisan 1994 Krizi sonrası kadar yürürlükte kalan % 15'lik üst limit getirilmiştir.

1970'ler, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bütçe açıklarının arttığı ve kronik bir hal aldığı yıllar olmuştur. Özellikle 1973 ve sonrası, Türkiye'de bütçe açıkları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bunda iç siyasi ve ekonomik gelişmeler kadar, dış şok-

lar da önemli rol oynamıştır. Birbirini izleyen zayıf koalisyon hükümetlerinin vergi gelirlerini artırıcı tedbirleri zamanında alamamaları ve popülist amaçlı yatırımlar ile siyasi destek amacıyla kamu kesiminde istihdam edilenlerin sayısının gittikçe arttırılması bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kamu harcamalarının sağlam gelir kaynaklarına dayandırılmaması, buna karşın harcamaların hızla artması bütçe açıklarını kronikleştirmiştir. Bu gelişmeler, popülist uygulamalarla birleşince Merkez Bankası adeta Hazine'nin finansörü haline gelmiştir. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren bütçe açıkları önemli ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmıştır.

III- 4. Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kısa Vadeli Avans Kullanımı, 1980-2001

Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm gerçekleştirilerek serbest piyasa ekonomisine geçildiği bu dönemde, ilk üç yıl hariç tutulursa bütçe açıkları önü alınamaz bir biçimde büyümüş ve kronikleşmiş olduğu görülmektedir. Türkiye'de 1980'lerde ve hatta 1990'lı yıllarda vergi gelirleri istenilen ölçüde artılamadığı gibi, kamu harcamaları da kontrol altına alınamamış ve sonuçta bütçe açıkları kronikleştirmiştir.

1984 ve sonrasında hükümetler Merkez Bankası kaynakları yanında iç borçlanmaya belirgin bir ağırlık verme eğilimi içine girmişlerdir. Bu gelişme, yoğun faiz ödemelerini gündeme getirmiş ve dolayısıyla kamu harcamaları hızla artmıştır. Gelişmeler bununla da sınırlı kalmamıştır. Yoğun iç borçlanmaya gidildiği için borçlanmada vade kısalması; buna karşın, faiz oranları yükselmiştir. Bu gelişmeler bütçe açıkları üzerine ağır bir yük getirmiştir. Sonuçta kamu açıkları artmış, borçlanma ve monetizasyon adeta bütçe açıklarının olağan finansman kaynakları haline almıştır.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bütçe açıklarının finansmanında kısa vadeli avans-

lara yoğun bir biçimde başvurma eğilimi devam etmiştir. 1970'in başında kabul edilen 1211 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu 1970'lerde olduğu gibi, 1980'lerin ilk yarısında da Hazine'ye Merkez Bankası'ndan rahatlıkla kaynak sağlama olanağı sunmuştur. Bir başka ifadeyle 1980'lerin ilk yarısında da hükümetler hükümlerinden faydalanmayı sürdürmüşlerdir.

1980'li yıllar Hazine-Merkez Bankası ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 13 Aralık 1983 Tarih ve 188 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile I. Özal Hükümeti, Hazine'yi Dış Ticaret Genel Müdürlüğü ile beraber Maliye Bakanlığı çatısı altından çıkararak doğrudan Başbakanlığa bağlı tek bir kurum haline getirmeye çalışmıştır. Ancak ilk etapta yapılan düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Bunun üzerine Hazine'nin konumu bir süre muallakta kalmıştır. Ancak çok geçmeden yeni bir yasal düzenleme yapılmış; 8 Haziran 1984 Tarih ve 232 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maliye Bakanlığı çatısı altından ayrılan Hazine ve Dış Ticaret Genel Müdürlükleri, Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık haline dönüştürülmüştür. 232 Sayılı Kararname, bazı değişikliklerle birlikte 4 Nisan 1986 Tarih ve 3274 sayıyla kanunlaştırılmıştır⁽¹⁾. Nitekim, 20 Aralık 1994 Tarih ve 4059 Sayılı yeni bir düzenlemeyle Hazine, Dış Ticaret'ten de ayrılarak bugünkü konumunu almıştır.

Ülke ekonomisi her ne zaman krize girerse, ancak o zaman Merkez Bankası'nun bağımsızlığı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim, 5 Nisan 1994'de yaşanan ekonomik krizin hemen sonrasında 14 Ocak 1970 Tarih ve 1211 Sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu'nun bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiş ve bu kanunun "Hazine ve kamu müesseseleriyle ilişkiler" başlıklı ikinci bölümü yeniden düzenlenmiştir.

21 Nisan 1994 Tarih ve 3985 Sayılı Kanun'la değişik 1211 Sayılı T. C. Merkez Bankası

"1980'li yıllar Hazine-Merkez Bankası ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 13 Aralık 1983 Tarih ve 188 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile I. Özal Hükümeti, Hazine'yi Dış Ticaret Genel Müdürlüğü ile beraber Maliye Bakanlığı çatısı altından çıkararak doğrudan Başbakanlığa bağlı tek bir kurum haline getirmeye çalışmıştır. Ancak ilk etapta yapılan düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Bunun üzerine Hazine'nin konumu bir süre muallakta kalmıştır. Ancak çok geçmeden yeni bir yasal düzenleme yapılmış; 8 Haziran 1984 Tarih ve 232 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maliye Bakanlığı çatısı altından ayrılan Hazine ve Dış Ticaret Genel Müdürlükleri, Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık haline dönüştürülmüştür. 232 Sayılı Kararname, bazı değişikliklerle birlikte 4 Nisan 1986 Tarih ve 3274 sayıyla kanunlaştırılmıştır. Nitekim, 20 Aralık 1994 Tarih ve 4059 Sayılı yeni bir düzenlemeyle Hazine, Dış Ticaret'ten de ayrılarak bugünkü konumunu almıştır".

Kanunu'nun Hazineye kısa vadeli avans alt başlıklı 50. maddesine göre: "Banka, her yıl cari yıl genel bütçe ödenekleri toplamının, bir önceki mali yıl genel bütçe ödenekleri toplamını aşan tutarının % 12'sini geçmemek üzere Hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar. Bu oran, 1996 yılı için % 10, 1997 yılı için % 6, 1998 yılı ve müteakip yıllar için % 3'tür. Bu avans hesabına uygulanacak faiz

oranı her yıl ekonomik durum göz önünde tutularak Başbakanlık ile Banka arasında kararlaştırılır”.

Yine aynı kanunun kamu müesseselerine kredi alt başlıklı 51. maddesine yapılan ilaveye göre: "... kamu müesseselerine verilebilecek yıllık iskonto ve avans miktarı toplamı, 50'nci maddeye göre belirlenecek avans limitlerinin yarısından fazla olamaz. Banka, bu teşekkül ve idarelere, yatırım ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kredi veremez. Banka, verdiği bu krediler üzerinden her türlü kontrol yetkisine haizdir. Bu suretle kabul edilebilecek bonoların âzami hadleri ile bunlara uygulanacak iskonto ve faiz hadleri Banka Meclisince kararlaştırılır."

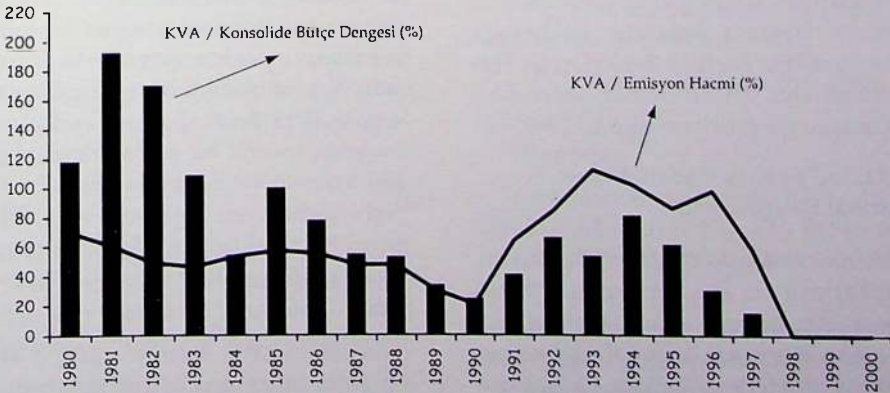
Bu kanun 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmiş ve adı geçen kanun hükmü çerçevesinde Hazine'ye kısa vadeli avans oranının müteakip yıllarda kademeli olarak düşürülmesi hedeflenmiştir. Nitekim, Temmuz 1997'de Merkez Bankası ile Hazine arasında yeni bir protokol yapılmıştır. Yapılan bu protokol gereği, Merkez Bankası'ndan avans kullanımı bir finansman kaynağı olmaktan çıkarılmıştır⁽²⁾.

1998'den itibaren de Merkez Bankası'nın kamuya açtığı krediler fiilen durdurulmuştur.

Şubat 2001 Krizi sonrasında, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı fikri 5 Nisan 1994 Krizi sonrasında olduğu gibi tekrar ama bu kez daha güçlü bir sesle telaffuz edilmeye başlanmıştır. Krizin hemen ardından 25 Nisan 2001 Tarih ve 4651 Sayılı kanunla yukarıda belirttiğimiz 50 ve 51. maddeler bu kez tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece 1940'larda başlayan ve 1998'e değin sıklıkla kullanılan ve Hazine'nin temel finansman kaynaklarından biri olan kısa vadeli avansın yasal dayanağı ortadan kalkmıştır.

Grafik 1, Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avansın 1980-2000 dönemindeki gelişim trendini göstermektedir. Hazine'ye açılan kısa vadeli avansın gerek konsolide bütçe dengesine, gerekse emisyon hacmine oranı, 1990 yılında en düşük seviyede gerçekleşmiş ancak 1991 yılından itibaren Hazine-Merkez Bankası ilişkilerinin bozulması üzerine tekrar artış eğilimine girmiştir.

Grafik 1: Hazine'ye Kısa Vadeli Avansın Konsolide Bütçe Dengesi ile Emisyon Hacmi İçindeki Payı, 1980-2000

KVA: Kısa vadeli avans

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998) ve T.C. Merkez Bankası Web Sitesi (www. tcmb.gov.tr)

1980-1990 yılları arasında Hazine'ye açılan kısa vadeli avansın sürekli bir azalış trendi sergilemesi, aslında Hazine ile Merkez Bankası arasındaki yakın işbirliğinin bir sonucudur. 1990 sonrasında bu işbirliğinin bozulması Hazine'nin tekrar kısa vadeli avansa yönelmesine neden olmuştur. Bu gelişme, Merkez Bankası'nın 1992 yılı para programının başarısız olmasına ve 1993 yılından itibaren de para programı açıklayamamasına neden olmuştur (Eğilmez, 1997).

5 Nisan 1994 Krizi'nin hemen öncesinde kısa vadeli avansın emisyonu oranı, % 100'ü aşmıştır (Bkz. Grafik 1). Bu krizin hemen akabinde Hazine-Merkez Bankası işbirliği tekrar gündeme gelmiş ve bu işbirliği sonucu kısa vadeli avansın hem konsolide bütçe dengesi, hem de emisyon içindeki payı kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Nitekim, 1998'de kısa vadeli avans kullanımı fiilen durdurulmuştur. Ancak borcun monetizasyonu hala güncelliğini korumaktadır. "...mali disiplinin sağlanamadığı ortamlarda özellikle açık piyasa işlemleriyle bankaların portföy davranışlarını etkilemeye çalışan bir Merkez Bankası'nın çok da bağımsız bir para politikası uygulayamayacağı yönünde. Yani sadece para politikası uygulama süreci ile enflasyonun kontrol altına alınmasının ya da kamu açıklarının kontrol altına alınmasının mümkün olmayacağı yolunda; dolayısıyla böyle bir durumda Merkez Bankaları ile Hazine ilişkileri son derece hassas koordinasyon noktalarını gerektiriyor" (Emil, 1998:76).

IV- Hazine'ye Kısa Vadeli Avans ve Parasal Disiplinsizlik

Hazine'nin kısa vadeli avans kullanımı, özellikle Türkiye'nin son 30 yılında, parasal istikrarın sağlanmasında çok önemli bir sorun olmuştur. Bütçe açıklarının finansmanında genel olarak Merkez Bankası kaynaklarına, özel olarak da Hazine'ye kısa vadeli avansa ağırlık verilmesi, ekonomide parasal büyümeyi içselleştirmiş ve dolayısıyla da para arzının kontrolünü güçleştirmektedir. Bu

durum Merkez Bankası'nın parasal disiplini sağlamasını güçleştirmiştir.

Parasal disiplin, Merkez Bankası'nın net iç varlıklardaki artışı kontrol edebilmesi ve Merkez Bankası'nın likidite miktarını kontrol ederek mali piyasalarda istikrarı sağlayabilmesi için yeterli bağımsızlığa sahip olmasını ifade etmektedir (Erçel, 1996:197). Bilindiği gibi, Merkez Bankası'nın iç varlıklarının önemli bir kısmını Hazine'ye verilen kısa vadeli avanslar oluşturmaktadır. Hazine'nin Merkez Bankası'ndan avans yoluyla borçlanması hükümetlerin para basarak bütçe açıklarını kapatmasına imkan sağlamaktadır. Sonuç olumsuz enflasyonist beklentilerle birleşince yüksek kronik enflasyon 20 yıldan daha uzun süre Türkiye ekonomisinin temel ekonomik sorunlarından biri haline gelmiştir.

V- Genel Değerlendirme ve Sonuç

Merkez Bankası'nın bağımsız bir para politikası yürütmesinde karşılaşılan en büyük güçlük, kamu kesiminin finansman açığıdır. Bu durum Hazine-Merkez Bankası ilişkilerinin önemine işaret etmektedir. Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans alması, bir nakit borçlanması olup; Hazine'nin Merkez Bankası kaynaklarına doğrudan başvurusu, daha genel bir ifadeyle hükümlerlik hakkını kullanması anlamına gelmektedir. Merkez Bankası genelde bu avansı emisyonu başvurmak suretiyle Hazine'nin imkanına sunduğundan, kısa vadeli avans uygulaması Türkiye'de parasal istikrarın sağlanmasında önemli bir engel olmuştur. Kısa vadeli avansın yıl sonunda Merkez Bankası'na geri ödenmeyen bakiyesi -ki uygulamada önemli bir bölümü ya da tamamı geri ödenmemektedir- enflasyonist baskıyı artırmaktadır.

Nitekim 1998 sonrası süreçte Hazine'nin bu yolla bütçe açıklarının finansmanında finansman sağlanmasının önü kesilmiştir. Ancak dolaylı finansman hala sorun olmaya devam etmektedir. Bu durum mali disiplinin sağlanmasının ne denli önemli olduğuna işa-

ret etmektedir. Özetle, kamunun finansman ihtiyacı kontrol altına alınmadığı sürece soruna sağlıklı bir çözüm bulunması olanaklı değildir. Mali disiplinsizlik parasal disiplinin de sağlanması önündeki en büyük engeldir. Bunun yanında Hazine'nin Merkez Bankası'ndan dolaylı borçlanması da, aslında monetizasyonun bir başka türüdür. Hükümetler, Merkez Bankası'ndan borçlanamadıkları durumlarda dolaylı borçlanmaya yönelmekte ve böylece karşımıza bütçe açıklarının doğrudan monetizasyonu değil de; borcun monetizasyonu çıkmaktadır. Sonuçta değişen pek fazla bir şey olmamakta ve bütçe açıkları doğrudan ya da dolaylı olarak monetize edilmiş olmaktadır.

Günümüzde gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde Hazine'nin Merkez Bankası'ndan doğrudan borçlanmasını hatta dolaylı olarak borçlanmasını kısıtlama yönündeki eğilimler artış eğilimi göstermektedir. Nitekim, ülkemizde de bu yönde adımlar atılmış ve Hazine'nin Merkez Bankası'na doğrudan finansmanının önüne set çekilmiştir. Bir bakıma Şubat 2001 Krizi kısa vadeli avans uygulamasına tamamen son verilmesinde bir vesile olmuştur. Artık ne Merkez Bankası'nın ne de Hazine'nin gündeminde kısa vadeli avans diye bir kavram vardır. Merkez Bankası bağımsızlığı yönünden önemli bir adım atılarak Hazine'ye kısa vadeli avans sıfırlanmıştır. Bunun olumlu yansımaları son bir-iki yıl içinde belirgin bir düşüş trendine giren ve % 20'lere kadar gerileyen enflasyonda görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aktan, C. C., Utkulu, U. & Togay, S. (1998), Nasıl Bir Para Sistemi?: Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar için Alternatif Öneriler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası İMKB Yayını: İstanbul.

- Akgüç, Ö. (1987), 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, Gerçek Yayınevi: İstanbul.

- DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

- Emil, F. (1998), 'Kamu Açıklarının Finansmanında T.C. Merkez Bankasının Rolü', Bankacılar Dergisi, Sayı: 26, ss.73-76.

- Eğilmez, M. (1997), Hazine, İkinci Baskı, Diyalog Yayınları: İstanbul.

- Erçel, G. (1996), 'Türkiye Ekonomisi; Geçmiş ve Geleceği', Konuşmalar (1996-1998) içinde, Şubat 1999, T.C. Merkez Bankası: Ankara.

- Erçel, G. (1997), 'Türkiye'deki Son Ekonomik Gelişmeler', Konuşmalar (1996-1998) içinde, Şubat 1999, T.C. Merkez Bankası: Ankara.

- Parasız, İ. (1998), Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi: Bursa.

- Soylu, H. (1997), Türkiye'de Senyoraj Gelişimleri ve Kamu Açıkları, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Yayın No: 81, Sermaye Piyasası Kurulu: Ankara.

- Uluğbay, H. (1993), "Hükümrancılık Hakkı", Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 4, ss. 69-78.

- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Web Sitesi (www.treasury.gov.tr).

- T.C. Merkez Bankası Web Sitesi (www.tcmb.gov.tr).

Dipnotlar

1- Hazine'nin tarihçesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Eğilmez (1997), T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Web Sitesi (www.treasury.gov.tr).

2- Bu protokolün ayrıntılarıyla ilgili olarak Bkz. (Erçel, 1997), (Aktan & ...,1998).

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. MUHSİN KAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

M. AKİF KARA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi

Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler

1- Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme uygulamalarıyla bu ülkelere yönelmeye başlayan yabancı fonlarda, 1990'lı yıllara gelindiğinde büyük bir artış olmuştur. Bu artışlarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen makroekonomik reformlar ve bunun sonucu ekonomik göstergelerde meydana gelen olumlu gelişmelerle birlikte gelişmiş ülkelerdeki faiz ve getiri oranlarındaki düşüşlerin etkili olduğu ifade edilmektedir.

Tasarruf ve yatırım yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler, yabancı fonları kalkınmaları için gerekli ek bir finansman kaynağı olarak görmekle birlikte, bu fonlar ekonomilerinde bazı istikrarsızlıklara neden olabilmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerde, söz konusu fonların önemli bir etkisi olduğu ifade edilmektedir. Genellikle yabancı fon girişleriyle ulusal paraları değerlenen bu ülkelerde ihracatın artıp ithalatın azalmasıyla birlikte cari işlemler açığının artması, yabancı yatırımcılarda güven bunalımına yol açabilmekte ve bu ülkelerdeki yabancı sermaye hızla ülkeyi terk edebilmektedir. Bu sermaye çıkışlarında ise spekülatif kazanç peşinde koşan kısa vadeli fonların ön plana çıktığı, fiziki yatırım şeklinde gerçekleşen doğrudan yatırımların ise daha istikrarlı bir yapı arz ettiği gözlemlenmektedir. Dolay-

sıyla son yıllarda yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkeler için ek bir finans kaynağı olup olmayacağı literatürde ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu makalenin amacı, öncelikle gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin nedenlerini ortaya koymak ve yabancı sermayenin ulusal ekonomi üzerindeki muhtemel olumlu etkilerinin yanında son zamanlarda sıkça karşılaşılan ekonomik krizlerle ilişkisi bazı örnek ülkeler bağlamında tartışılacaktır.

2. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketlerinin Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinde, son yıllardaki artışları etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler literatürde içsel ve dışsal faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.1. İçsel Faktörler

İçsel faktörler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde yaptıkları yapısal reformlar ve değişimlerle ilgilidir. İçsel faktörleri aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Ekonomik Alt Yapı ve Mevzuatla İlgili Değişimlerdir

Gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik istikrarın sağlanarak finansal piyasalarda uy-

gülenen serbestleşme çalışmaları, bu ekonomilerde görülen hızlı büyümeye beraber, bu ülkelere yönelik yabancı yatırımların getirisindeki artışlar bu piyasalara olan güveni artırmıştır.

1970'li yıllardaki ekonomik krizin ardından küreselleşme eğilimlerinin de hız kazanmasıyla beraber, özellikle az gelişmiş ülkeler ekonomilerinde yapısal reformlar gerçekleştirmişlerdir. Mevcut makroekonomik yapılarını "açık ekonomi" koşullarına göre yapılandırmışlar ve bu sayede gelişmiş ülkelerle entegrasyonlarını da artırmışlardır. Ayrıca ekonomilerinin dışa açılması ülkelerin mali sistemlerinin ve sermaye rejimlerinin radikal değişimlerine neden olmuştur. Özellikle finansal piyasalardaki kısıtlamalar kaldırılmış ve sermaye rejimlerinin serbestleştirilmesiyle beraber bu ülkelere yönelik sermaye akımları hızlanmıştır (Berksoy ve Salt-oğlu, 1998: 25-26). Ancak 1970'lerin sonlarında bazı Latin Amerika ülke deneyimlerinde de görüldüğü gibi ulusal politikaların tam güvenilir olmaması halinde spekülasyon sermaye hareketleri için bu ülkeler, daha çekici hale gelmiştir. Bu güvenilir olmayan politikalar dış sermayeyi daha çok kısa dönemli fakat yüksek getiri oranı olan varlıklara yönlendirmiştir (Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1996: 2).

Fiyat İstikrarının Sağlanması

Ulusal veya uluslararası yatırımcı açısından yatırımların planlanabilmesi için öncelikle yatırım yapılacak olan piyasalarda fiyat istikrarının sağlanması gerekir. Yabancı yatırımcılar, fiyat istikrarının sağlanmadığı ülkelerde yatırım yapmak istememektedirler.

Başarılı Döviz Kuru Politikaları

Yatırım yapılacak ülkenin izleyeceği döviz kuru politikaları da yabancı yatırımcı açısından önem arz etmektedir. Çünkü yabancı yatırımcı genellikle ilgili ülkeye geldiklerinde mevcut fonlarını o ülke parasına çevirmekte, yatırım dönemi sonunda tekrar kendi paralarına çevirmektedirler. Döviz kurlarındaki aşırı yükselmeler yatırımcıyı kendi ülke parasına dönüşüm sürecinde zarara uğratabilmektedir.

Yatırımcıyı Koruyucu Önlemlerin Alınması

Yabancı yatırımcıların en fazla üzerinde

durdukları konulardan biri de yatırım yapılacak ülkelerde kamuyu aydınlatacak standartların oluşturulup oluşturulmadığı ve oluşturulması halinde etkin işleyip işlemediğidir. Bu piyasalarda karşılaşılan sorunlara gerek idarenin gerekse yargısal sistemin etkin çözümler üretmesi yatırım kararlarında önemli bir rol oynayacaktır. Diğer yandan yabancı yatırımlarla ilgili düzenlemelerin yalın, şeffaf ve istikrarlı olması ve yatırımcılar arasında herhangi bir ayırım gözetilmemesi de dikkat edilen bir konudur (Mallampally ve Sauvart, 1999).

İletişim Teknolojileri ve Bilgi Akışında Meydana Gelen Gelişmeler

Genel olarak iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve gelişmekte olan ülke piyasalarıyla ilgili veri tabanlarının oluşturulması, yatırımcıların bu piyasalara yönelmesinde etkili olmuştur. Özellikle kurumsal yatırımcılar geniş hacimli fonları yönlendirir iken bu tür veri tabanlarından yararlanmaktadırlar. Bununla beraber telekomünikasyon ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerde gelişmekte olan ülkelerin mali piyasalarında işlem yapmayı kolaylaştırarak işlem hacminin artması sonucunu doğurmuştur.

Özelleştirme Uygulamaları

Özellikle 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerdeki kamu şirketlerinin gerek menkul kıymetler borsası kanalıyla gerekse blok satışlar yoluyla özelleştirme uygulamaları hız kazanmış ve gerek yurtiçi gerekse yurt dışı yatırımcılar için cazip fiyat olanakları oluşturulmuştur (Mallampally ve Sauvart, 1999). Özelleştirme uygulamaları bir yandan menkul kıymet stokunu artırarak mali piyasaların gelişimine katkıda bulunur iken diğer yandan da ekonominin kamu müdahalesinden kurtarılıp rekabetçi piyasa ortamına terk edilmesine neden olmuştur. Bu durum ise, yabancı yatırımcıların bu piyasalara yaklaşımına olumlu katkıda bulunmuştur.

2.2. Dışsal Faktörler

Yabancı fonların gelişmekte olan piyasalara yönelmesinde o piyasaların içsel faktörlerinin yanında o piyasalar dışında meydana gelen

dışsal faktörler de etkili olmuştur. Dışsal faktörler, yatırım yapılacak ülkenin koşullarında herhangi bir değişme meydana gelmemekle beraber, diğer ülke koşullarında meydana gelen değişmelerdir. Bu durumda koşullarında değişme olmayan ülke daha avantajlı hale gelebilmektedir. Bu dışsal faktörleri de aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

Uluslararası Faiz Oranlarındaki Azalmalar, Diğer Ülke ve Bölgelerde Yaşanılan Ekonomik Durgunluk

Uluslararası fonlar faiz ve getiri oranlarının düştüğü ve ekonomik durgunluğun yaşanmakta olduğu ülkelerden, getiri ve piyasa koşullarında değişme olmayan ülkeye yönelmekte ve bu ülkeler sermaye hareketlerinden daha fazla pay almaktadırlar.

1990'lı yıllarda uluslararası faiz oranlarındaki düşüşler gelişmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk, Latin Amerika ve Asya gibi gelişmekte olan ekonomilerdeki gelişmeler yatırımcıları yüksek getirisi olan bu ülke ve yatırımlara yönlendirmiştir (Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1996: 2). Diğer yandan faiz oranlarındaki düşüşler, özel sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere girişini cazip hale getirirken bu fonlar aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasalara entegre olması için de yeni bir dönemi başlatmıştır (World Bank, 1997).

Piyasa Katılımcılarının Sayısının Artması

Son yıllarda kurumsal yatırımcıların sayısında ve bunların yönettikleri portföy hacminde önemli artışlar olmuştur. Gelişen piyasalardaki finansal serbestleşme çabaları, o piyasalarda getiri oranlarındaki artış ve portföy çeşitlendirme isteği sayıca artan yatırımcıları bu piyasalara yönlendirmiştir.

Fischer (1997)'de yaptığı bir çalışmada da, sermaye hareketlerinde meydana gelen kısa süredeki artışta, yukarıda saydığımız faktörleri de destekleyen dört faktörün önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bunlar: (i) Sermayenin girdiği ülkelerdeki getiri oranları: Sermaye girişleri başarılı istikrar ve reform çabalarına olumlu tepki vermiştir. Bazı ülkelerde esnek döviz kuru, politikalarla sınırlandırıldıysa da kısa vade-

li sermayeyi yüksek faiz oranları cazip hale getirmiştir. (ii) Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde uluslararası sermaye işlemlerinin liberalizasyonu; sermaye çıkışlarının dahi liberalize edilmesi hem yabancı sermayeyi hem de çıkan sermayenin dönüşünü teşvik ederek sermaye hesabının güçlenmesini sağlamıştır. (iii) Yabancı sermayenin girdiği ülkelerde finansal sistemlerin güçlenerek gelişimi bu ülkeleri yabancı sermaye için cazip hale getirmiştir. (iv) Son yıllarda gelişmiş ekonomilerdeki faiz oranlarının azalan trendi de dikkate alındığında, gelişmiş ülkelerde büyük kurumsal yatırımcıların ortaya çıkması getiri oranı yüksek ülkelere büyük çaplı yabancı fonların yönelmesine neden olmuştur.

Yukarıda saydığımız içsel ve dışsal faktörler özel yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yönelmesinde etkili olmuştur. Ayrıca literatürde bu içsel faktörler çekme, dışsal faktörlerde itme etkisi olarak da isimlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların nedeni olarak genellikle içsel faktörler gösterilmektedir. Ülkenin makroekonomik yapısındaki temel değişimler, mali ve yapısal reformlarla beraber ekonomik göstergelerdeki gelişmeler doğrudan yabancı yatırımları artırmıştır. Diğer yandan kısa vadeli ve portföy yatırımlarındaki artış ise daha çok dışsal faktörlerle açıklanmaktadır. Yani gelişmiş ülke ekonomilerindeki durgunluk ve faiz oranlarında meydana gelen düşüşler, gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasalarındaki getiri oranlarının yüksekliği gibi etmenler adı geçen yatırımlardaki artışın nedeni olarak gösterilmektedir (Kaya, 1998: 122).

3. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri⁽¹⁾

Gelişmekte olan ülkelerin geçmişten günümüze yaşadıkları temel problem, kalkınmaları için gerçekleştirilmemesi zorunda oldukları yatırımların finansmanını kendi kaynaklarıyla gerçekleştirememeleridir. Ulusal kaynakların

⁽¹⁾ Kar ve Kara (2003), Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri ve bu akımların ekonomik krizlerle olan etkisini detaylı bir şekilde tartışmaktadır.

yetersizliği bu ülkeleri dış kaynak aramaya itmektedir (Ulusoy ve Karakurt, 2001: 45). Özellikle tasarruf açığı ve ödemeler dengesi sorunları yaşayan bu ülkelerde, gerek fiziki gerekse beşeri sermayenin yetersiz olduğu görülmektedir. Ayrıca bu ülkeler kalkınma açısından sadece tasarruf açığı ile değil aynı zamanda yatırımlar için gerekli olan makine, ekipman ve döviz açığı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarının finansmanı için gerekli olan bu dış kaynaklara ulaşabilmek amacıyla sermaye hareketleri konusunda liberal politikalar uygulamaktadırlar (Güven, 2001: 82).

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizle beraber 1980'li yıllarda özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinde görülen finansal serbestleşme çabaları, aynı zamanda bu piyasalarda entegrasyonu da artırmış ve sermaye hareketlerini mal hareketlerinden kopararak arbitraj kazancı kovalayan sermaye büyüklüklerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu sermaye büyüklükleri kâr amacıyla gelişmekte olan piyasalara (emerging markets) yönelmiş ve bu piyasalara akan sermaye hacminde önemli artışlar olmuştur (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 14). Böylece bu yeni dönemde gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerle arasındaki getiri farklılıklarından yararlanmak, uluslararası pazarlara ulaşmak ve yatırımların maliyetlerini azaltmak amacıyla gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerindeki artış, özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde hızlanmıştır (Güven, 2001: 95).

Gelişmekte olan ülkelere yaşanan son yıllardaki yüksek büyüme hızları genel olarak ihracatlarındaki artışlardan ve bahsedilen önemli derecedeki sermaye girişlerinden kaynaklanmıştır. Bu ülkelere yönelen yabancı sermayenin önemli bir bölümünü doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları oluşturmuştur. Doğrudan yatırımlar yönedikleri ülkelere teknoloji ve yönetim teknikleri transferi de sağlayan özel sektör yatırımlarından oluşmaktadır. Bu yatırımlar gelişmekte olan ekonomilerde, piyasada etkinliğin ve rekabetin artmasına katkıda bulunmakta ve bu ülkelerin uluslararası rekabet gücünün artmasına yardımcı olabilmektedir. Doğrudan yatırımlardan sonra gelişmekte olan

ülkelere yönelik ikinci en önemli yabancı sermaye türü portföy yatırımlarıdır. ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülke kökenli bu fonlar, gerek ekonomik büyümeye, gerekse yurt içi piyasaların gelişimine önemli katkılarda bulunabilmektedirler. Ancak bu tür yatırımlar yönedikleri ülkelere bir takım riskleri de beraberinde taşıyabilmektedirler. Bu riskler genellikle, enflasyon baskısı, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, cari işlemler dengesinin kötüleşmesi ve son yıllarda sıkça görülen menkul kıymetler borsasının aşırı değerlenmesi şeklinde olabilmektedir (Alp, 2000: 180-184).

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin gelişim trendi Tablo 1'den incelendiğinde bu ülkelere yönelik net özel sermaye 1984-1989 yılları arasında yıllık ortalama 13.5 milyar dolar iken, 1990-1996 yılları arasında yaklaşık on kattan fazla artmış ve yıllık ortalama 144.2 milyar dolar olmuştur. 1996 yılında net özel sermaye akımları en yüksek seviyesine çıkarak 234.4 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak bu miktardan gelişmekte olan ülkelerin aldıkları paylarda farklılık arz etmektedir. Yaklaşık 124 milyar dolarla Asya ülkeleri birinci sırayı alır iken, 64 milyar dolarla Latin Amerika ülkeleri ikinci sırayı almıştır. Afrika (12.7 milyar dolar) ve Ortadoğu ülkeleri (11.8 milyar dolar) ise en az pay alan ülkeler olmuşlardır.

1997 Güneydoğu Asya ve 1998 yılında Rusya'da çıkan mali krizin ardından gelişmekte olan piyasalara olan güven azalmış ve bu piyasalardan önemli sermaye çıkışları yaşanmıştır (TCMB, 2000: 14). 1997 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik net özel sermaye girişleri, 115 milyar dolar azalarak 119 milyar dolara, 1998 yılında ise 50 milyar dolar azalarak 69 milyar dolara inmiştir. 1998 yılında Asya ülkelerinden çıkan sermaye 46 milyar dolardır. Latin Amerika ülkelerine yönelik net özel sermaye girişlerinde ise 1997 ve 1998 yıllarında artışlar devam etmiş ve sırasıyla 68.3 milyar dolar ve 72.7 milyar dolar olmuştur. Ancak 1999 Brezilya krizinden sonra Latin Amerika Ülkelerine Yönelik sermaye girişlerinde de azalışlar olduğu görülmektedir. 1999 yılında Latin Amerika ülkelerine yönelik net özel sermaye girişi 44.6 milyar dolara 2000 yılında da 36.7 milyar dolara

gerilemiştir.

3.1. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları

Sermaye hareketleri, vade açısından, kısa vadeli kaynaklar ve uzun vadeli kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısa vadeli yatırımlar ve portföy yatırımlarını kısa vadeli kaynaklar arasında, uzun vadeli yatırımlar ve doğrudan yatırımları ise uzun vadeli kaynaklar içerisinde değerlendirilmektedir. Kısa vadeli kaynaklar genellikle sıcak para (hot money) olarak isimlendirilmektedir (Alp, 2000: 185). Sıcak Para, uluslararası faiz farklılıkları, döviz kurlarında değişme olasılığı, vergi oranlarındaki değişiklikler, enflasyon ve diğer ekonomik güçlükler, siyasal istikrarsızlık v.b. faktörlere karşı son derece duyarlı olan spekülasyon nitelikli fon akışlarını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1999: 533).

Kısa vadeli yatırımlar genellikle para piyasasında gerçekleştirilen finansal işlemlerdir. Bu işlemler banka mevduatları, kısa vadeli banka işlemleri ve kısa vadeli diğer alacak ve borçlardan oluşmaktadır. Portföy yatırımları ise sermaye piyasalarında gerçekleştirilen gerek kısa ve gerekse uzun vadeli menkul kıymetlerin alım satımıyla ilgili işlemlerdir. Portföy yatırımları kısa vadeli yatırımlara göre daha uzun vadeleri teşkil etse de özellikle likiditesi yüksek menkul kıymetlerden oluşması nedeniyle, kısa vadeli yatırımlar gibi her an ülkeyi terk edebilmekte ve ekonomiler üzerinde kısa vadeli yatırımlara benzer etkiler yaratabilmektedir (Alp, 2000: 197).

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelen sermayenin kanal ve kompozisyonunda meydana gelen değişmelerle beraber, bu ülkelere akan sermaye daha kısa vadeli ve spekülasyon nitelikli bir taşımadır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 3). Bu tür fonlar gerek vadelerinin kısa olması gerekse likiditesinin yüksekliği dolayısıyla her an girdiği ülkeyi terk edebilmektedir. Bu durumda ülke ekonomisinde gerek ödemeler dengesi, gerekse döviz piyasaları ve daha sonra finansal piyasalar ile reel kesim, kısa vadeli sermayenin oynaklığından etkilenebilmektedir. Dolayısıyla bu tür spekülasyon fonlarının istikrar ve devamlılığının olmaması, yöneldiği

ülke ekonomilerindeki bir takım problemlere kısa vadeli çözümler getirirse de, süreç tersine dönüp bu fonlar ülkeyi terk ettiğinde maliyeti büyük olup bedeli ağır olabilmektedir (Oktar, 1995 a: 10).

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermayenin niteliğinde görülen bu değişimler, kaynağında da gözlenmekte ve özel nitelikli sermaye akımları resmi kaynaklı sermaye akımlarının önüne geçmektedir. Özellikle 1960'lı yıllarda resmi kaynaklı sermaye akımları ağırlıkta iken, 1970'li yıllarda ticari banka kredileri, 1980'li yıllarda doğrudan yatırımlar ve 1990'lı yıllarda portföy yatırımları hız kazanmış bulunmaktadır (Uzunoglu, Alkin ve Gürlesel, 1995: 52-56). 1990'lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları özel sermaye akımlarının önemli bir kısmını oluşturmuş ve özel sermaye hareketleri içerisindeki banka kredilerinin payı azalırken portföy yatırımlarının payı artmıştır (Esen, 1998: 59-60). Portföy yatırımlarındaki artışın en büyük nedeni ise gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarındaki olumlu gelişmelerle ilgilidir (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 21). 1980'li yıllarda bu ülkelerde özelleştirme, fiyat serbestliği ve sermaye piyasalarındaki kurumsal reformlar uluslararası yatırımcıların güvenine yol açarak uzun vadede daha yüksek kazanç beklentilerine yol açmıştır (Aslan, 1995: 46). Diğer yandan portföy çeşitlendirmesi yoluyla yatırımcıların riskleri azaltma isteği de bu artışı etkileyen faktörlerden biridir (Aslan, 1997: 79).

1984-1989 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları Tablo 1'e göre, yıllık ortalama 4.4 milyar dolar iken 1990-1996 yılları arasında yıllık ortalama 64 milyar dolara yükselmiştir. Portföy yatırımlarının ülkelere itibariyle dağılımı incelendiğinde ise en büyük payı Latin Amerika ve Asya ülkelerinin aldığını görüyoruz. Örneğin 1996 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik net portföy yatırımları 87.8 milyar dolar iken, bu yatırımların 31.1 milyar doları Asya ülkelerine, 39.7 milyar doları da Latin Amerika ülkelerine gitmiştir. Asya ve Brezilya krizlerinden sonra ise, bu ülkelere yönelik portföy yatırımlarında düşüşler yaşanmıştır.

Tablo 1. Net Sermaye Akımları (Milyar Dolar)

	1984 1989	1990 1996	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TOPLAM											
Net Özel Sermaye Akımları	13.5	144.2	147.5	205.5	234.4	119.1	69.1	58.6	0.5	-1.4	71.0
Net Doğrudan Yatırım	13.0	64.8	81.4	97.5	120.0	145.8	155.9	153.1	147.3	162.7	158.2
Net Portföy Yatırımları	-4.4	64.0	112.8	43.8	87.8	48.1	-2.0	31.7	1.5	-0.2	24.0
Diğer Net Yatırımlar	-3.8	15.4	-46.8	64.2	26.7	-74.8	-84.9	-126.2	-148.3	-163.9	-111.2
Net Resmi Akımlar	26.2	17.4	5.5	24.1	0.1	62.2	55.4	9.5	1.4	19.6	-3.5
Rezervlerdeki Değişiklik	-14.4	-79.6	-69.8	-117.7	-109.1	-61.9	-44.4	-87.6	-112.7	-81.5	-83.8
AFRİKA											
Net Sermaye Akımları	2.6	4.0	13.4	12.2	12.7	8.8	9.8	10.8	3.5	10.8	12.0
Net Doğrudan Yatırımlar	1.3	3.0	3.3	2.9	4.8	8.4	6.9	8.4	7.6	11.8	11.4
Net Portföy Yatırımları	-0.8	-0.2	3.5	3.1	2.8	6.9	3.7	8.7	-1.7	3.1	3.8
Diğer Net Yatırımlar	2.1	1.3	6.6	6.2	5.0	-6.5	-0.8	-6.2	-2.4	-4.1	-3.3
Net Resmi Akımlar	6.4	7.4	3.2	4.1	-2.5	2.1	3.6	1.8	-0.3	-0.1	-7.1
Rezervlerdeki Değişiklik	0.1	-2.3	-5.7	-1.9	-9.1	-10.6	1.9	-3.6	-13.3	-10.5	-9.3
ASYA											
Net Sermaye Akımları	9.8	58	69.1	91.4	123.9	16.4	-46	-9.4	-15.5	22.3	-3.5
Net Doğrudan Yatırımlar	3.6	33.4	44.7	49.9	57.3	59.8	59.9	51.9	46.9	51.1	49.8
Net Portföy Yatırımları	1	9.1	20.8	20.7	31.1	8.7	-15.3	13.8	3.6	-10.7	2.2
Diğer Net Yatırımlar	3.3	15.5	3.6	20.8	35.3	-52.2	-90.5	-75.1	-66.1	62.6	-55.6
Net Resmi Akımlar	6.7	8.1	3.6	4.9	-12.3	-11.6	17.5	-1.2	-7.5	-1.5	-1.1
Rezervlerdeki Değişiklik	-18	-46.1	-58.1	-43.4	-46.9	-7.4	-63.7	-78	-49.7	-28.6	-35.3
ORTA DOĞU, MALTA VE TÜRKİYE											
Net Sermaye Akımları	2.3	23.1	16.8	8.1	11.8	22.4	11.9	-1.1	-26.0	-34.0	-1.8
Net Doğrudan Yatırımlar	1.1	2.9	4.9	6.6	4.9	5.6	6.8	5.8	7.3	5.7	11.2
Net Portföy Yatırımları	5.1	12.3	7.7	2.0	0.7	-0.9	-12.1	-4.4	-9.7	-4.2	1.8
Diğer Net Yatırımlar	-3.9	7.9	4.2	-0.5	6.2	17.7	17.2	-2.4	-23.6	-35.5	-14.7
Net Resmi Akımlar	4.8	-0.4	3.1	4.3	6.5	4.3	1.9	1.4	1.5	8.8	-4.6
Rezervlerdeki Değişiklik	6.6	-5.5	-4.7	-11.3	-22.0	-20.8	10.6	-6.3	-25.0	-26.5	-21.7
LATİN AMERİKA											
Net Sermaye Akımları	-0.2	46.4	42.4	41.6	63.8	68.3	72.7	44.6	36.7	39.0	57.8
Net Doğrudan Yatırımlar	5.3	19.2	23.2	24.9	40.5	56.5	60.8	63.4	62.8	67.2	54.5
Net Portföy Yatırımları	-0.9	32.3	63.7	3.4	39.7	25.4	17.7	10.8	5.1	6.7	11.8
Diğer Net Yatırımlar	-4.6	-5.1	-44.4	13.2	-16.4	-13.6	-5.8	-29.6	-31.2	-34.9	-8.5
Net Resmi Akımlar	8.2	1.2	7.8	17.8	5.8	16.0	15.1	7.0	8.1	11.2	6.2
Rezervlerdeki Değişiklik	0.5	-18.1	4.0	-23.3	-29.0	-13.8	8.7	7.6	-3.1	6.0	-2.9
GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELER											
Net Sermaye Akımları	-1.0	12.5	5.7	52.1	22.3	3.2	20.7	13.6	2.0	5.1	6.4
Net Doğrudan Yatırımlar	-0.2	6.4	5.3	13.1	12.4	15.6	21.6	23.6	22.7	26.9	31.3
Net Portföy Yatırımları	0.0	10.4	17.1	14.6	13.4	8.0	4.0	2.8	4.3	5.0	4.3
Diğer Net Yatırımlar	-0.8	-4.2	-16.8	24.5	-3.6	-20.3	-4.9	-12.8	-25.0	-26.7	-29.1
Net Resmi Akımlar	0.2	1.1	-12.2	-7.1	2.6	32.9	17.2	0.5	-0.4	1.3	-14.6
Rezervlerdeki Değişiklik	-3.6	-7.6	-5.3	-37.8	-2.1	-9.4	-1.9	-7.2	-21.6	-21.9	-14.6

Kaynak:Maliye Bakanlığı (1999-2002), Yıllık Rapor 1998-2001

1997 yılında Asya ülkelerine yönelik net portföy yatırımları 8.7 milyar dolar iken 1998 yılında bölgeyi terk eden net portföy yatırımları 15.3 milyar dolardır. Latin Amerika ülkelerinde ise 1997 yılında 25.4 milyar dolar olan portföy yatırımları, 1998 yılında 17.7 milyar dolara, 1999'da 10.8 milyar dolara, 2000 yılında da 5.1 milyar dolara gerilemiştir.

3.2.Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yatırımlar

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 1970'li ve 1980'li yıllarda daha çok gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken, 1990'lı yıllarla birlikte artan oranda gelişmekte olan ülkelere yönelmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda borç kri-

ziyle karşılaşan ve borçlarını ödeyemeyen az gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeye ve bu konuda düzenlemeler yapmaya başlamışlardır (DPT, 2000: 2). Gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye yetersizliği, ekonomik kalkınma için bu tür yatırımların önemli bir araç olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (TCMB, 2001: 51). Bu ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, özel sermaye içerisindeki payı 1990'lı yıllarda küçük oranlarda azalsa da önemli bir yere sahiptir. Örneğin, net özel sermaye girişlerinin en yüksek seviyeye ulaştığı 1996 yılında söz konusu pay % 50 civarındadır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 19).

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yaklaşım, her dönem aynı yönde olmamıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda çok uluslu şirketler, ulusal bağımsızlığa ve ekonomik kalkınmaya bir tehdit olarak algılanırken 1980'li yıllarda bu yaklaşım değişmiş ve hatta doğrudan yatırımlar ülke ekonomisi için önemli bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım değişikliğinde ekonomik faktörlerin yanı sıra dönemin siyasi gelişmelerinin de önemli bir rolü vardır. Özellikle soğuk savaş döneminin sona ermesiyle beraber, ekonomilerini yabancı yatırımlara en çok açan ve bu konuda ani mevzuat değişikliğine giden ülkeler yabancı yatırımları ulusal egemenliklerine bir tehdit olarak gören komünist ülkeler olmuştur. Bu bakımdan Doğu Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin başı çeken ülkelerdir. Hatta Çin komünist rejimi sürdürmekle beraber, ülkenin belirli bölgelerinde oluşturduğu serbest ticaret alanlarıyla yabancı yatırımlara en geniş imkanları tanımaya çalışmaktadır (Alp, 2000: 206).

1990'lı yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yönelmesinde etkili olan ekonomik faktörler ise; Bu ülkelerin ticaretlerini serbestleştirmeleri, özellikle doğrudan yatırımlar üzerindeki sınırlandırmaları kaldırmaları ve çok uluslu şirketlerin daha fazla bütünleşen, küresel yatırım ve üretim stratejilerine kaymalarındır (Maliye Bakanlığı, 1998: 227). Ayrıca bu dönemde gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen yoğun özelleş-

tirmeler de bu yatırımları cazip hale getiren diğer önemli faktördür (TCMB, 2001: 51). Genel olarak ise Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış küreselleşme ve finansal piyasalardaki entegrasyondan çok üretim süreçlerinin uluslararasılaşmasından kaynaklanmaktadır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 51).

Doğrudan yatırımlar yöneldikleri ülkeye makine, donanım, maddi olmayan haklar v.b. olarak girmekte ve girdikleri ülkelerde yatırım artışına ve teknoloji transferine katkıda bulunabilmektedir. Bu yatırımların ayrıca Asya ve Latin Amerika ülkelerinde ihracat üzerinde olumlu etkileri gözlemlenmiştir. Doğrudan yatırımlar fiziki nitelik taşımalarından dolayı da piyasalarda istikrarsızlık yaratmak gibi bir sakınca taşımamaktadırlar. Ancak ülke riskinin çok ciddi biçimde arttığı ve karlılığın düştüğü ortamlarda hızla ülkeleri terk ettiği görülebilmektedir (Kazgan, 1997: 133). Gelişmekte olan ülkeler doğrudan yatırımların getirebileceği katkıların pek çoğunda eksikliğe sahip oldukları dikkate alındığında bu yatırımların hayati öneme sahip olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yönelik gelişim seyri yine Tablo 1'den incelendiğinde ise 1990'lı yıllarda artış olduğu görülmektedir. 1984-1989 yılları arasında yıllık ortalama 13 milyar dolar olan bu ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 1990-1996 yılları arasında yıllık ortalama 64.8 milyar dolara yükselmiştir. Bu yatırımlarla ilgili dikkat çeken bir hususta, yukarıda izah edildiği gibi bu yatırımların portföy yatırımlarının aksine fazla bir oynaklık göstermemesidir. Örneğin, Asya ve Brezilya krizlerinden sonra bu yatırımların gelişim seyriinde büyük değişimler yaşanmamıştır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik net doğrudan yatırımlar 1996 yılında 120 milyar dolar iken 1997'de 145.8 milyar dolara, 1998 yılında 155.9 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılında 147.3 milyar dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2001 yılında 162.7 milyar dolar olmuştur. Bu miktardan önemli bir pay alan Asya ülkelerinde ise bu yatırımlar 1996 yılında 57.3 milyar dolar iken 1997'de 59.8 milyar dolara, 1998 yılında ise 59.9 milyar dolara yüksel-

miştir. 2000 yılında bir düşüş yaşayarak 46.9 milyar dolara gerileyen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2001 yılında 51.1 milyar dolar olması beklenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili diğer bir dikkat çekici konuda, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Estonya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi piyasa ekonomisine geçmeye çalışan geçiş sürecindeki ülkelere yönelik net doğrudan yatırımlar 1995 yılından itibaren önemli artışlar göstermiştir. Bu ülkelere yönelik doğrudan yatırımlar 1995 yılında 13.1 milyar dolar iken 1997 yılında 15.6 milyar dolara, 1999 yılında da 23.6 milyar dolara, 2002 yılında ise 30 milyar dolara yükselmiştir.

4. Sermaye Hareketleri ve Krizler

Gelişmekte olan ekonomilerde görülen hızlı, ani ve yüksek oranlı sermaye giriş ve çıkışlarının bu ülkelerde yaşanan krizlerle yakından ilişkili olduğu iktisatçılar tarafından sıkça tartışılan konulardan birisini oluşturmaktadır (Calvo, Leiderman, & Reinhart, 1996; Guitian, 1998; Mathieson, Richards ve Sharma, 1998; Stiglitz, 2000; Daniels, 2003).

Gelişmekte olan ülkelerde uzun yıllar ithal ikameci kalkınma politikaları izlemiş ve dış finansman ihtiyaçları büyük ölçüde devletten devlete yardımlarla ve uluslararası res-mi kuruluşların desteği ile karşılanmıştır. Bu dönemlerdeki krizler genellikle döviz darboğazlarından ve üretim için gerekli ithalatın yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ekonominin dış dengesinin sağlanabilmesi için IMF (Uluslararası Para Fonu) destekli kısa vadeli istikrar programları uygulanmış, para ve maliye politikaları dengelenerek döviz kuru ayarlamaları yapılmıştır (Celasun, 2001: 162). 1980'li yıllarda ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için dış finansman kaynaklarının kullanımı yeni bir enstrüman olarak kullanılmaya başlanmış ve bu sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecine ayak uydurabilmesi, küreselleşmenin sunduğu olanaklardan yararlanabilmesi, dünya ile bütünleşmesi ve uluslararası finansal piyasalar yoluyla daha fazla kaynak elde edebil-

mesi için önce dış ticareti daha sonra da sermaye hareketlerini serbestleştirmesi gerektiği savunulmuştur (Tuncer, 2001: 42).

Finansal sektörde ve sermaye hareketlerinde görülen serbestleşme politikaları gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak kullanımını artırırken, bu ülkelerdeki ekonomik performansı kısa vadeli fon akımlarına karşı aşırı duyarlı hale getirmiştir (Mishra, Mody ve Murshid, 2001). Dışa kapalı kalkınma stratejisinin uygulandığı dönemlerdeki ekonomik krizler ile 1990'larda yaşanan finansal krizler karşılaştırıldığında farklı dinamiklerden kaynaklandığını söylemek olanaklıdır. Olumsuz gelişmelerden etkilenerek sermayenin aniden kaçıışı ile başlayan bu krizler, yerli paranın değer kaybetmesi, bilançoların kötüleşmesi, güvensizliğin yaygınlaşması ve üretimin finanse edilememesi olgularıyla sonuçlanmış ve bu krizler bir virüs gibi diğer ülkelere de yayılmıştır.

Finansal krizlere maruz kalan ülkelerde, kriz öncesi dönemlerde mali bilançoların sağlıklı bir yapı içerisinde büyümesi, açık döviz pozisyonları, enflasyonun oluşturduğu belirsizlik, faizlerdeki artış, döviz kuru ve kredi riskleri de krizlere hassas bir yapı oluşturmuştur (Mishkin, 1997: 62-67). Bu koşullarda herhangi bir olumsuz olayın etkisiyle ortaya çıkabilecek bir likidite daralması, sermaye kaçıışı veya devalüasyon, bilançolarda öz kaynakların erimesine neden olduğundan mali sistem tıkanmakta ve kriz reel sektöre yansiyabilmektedir. Burada finansal krizlerin görüldüğü ülkelerde uygulanan makro ekonomik koşulların önemini unutmamak gerekmektedir. Makroekonomik koşullar ise döviz rejimi, cari işlemler açığı, kamu borçları, bütçe açıkları, para politikası ve enflasyon şeklinde karşımıza çıkabilmektedir (Celasun, 2001: 164-171). Boratav (1993: 15), sermaye hareketleri liberalizasyonunun faiz oranları ve döviz kuru gibi makro ekonomik değişkenlerdeki dalgalanmayı artırdığını, dış borçların kontrol edilemez bir şekilde büyümesine ve sonunda ülkelerin dış borç kriziyle karşı karşıya kalmalarına neden olduğunu ileri sürmektedir. Benzer şekilde Stiglitz (2000), kısa dönemli sermaye hareketlerinin bu ülkelerin yaşadıkları ekonomik krizlerde ö-

nemli rol üstlendiklerini ifade etmektedir. Lopez - Mejia (1999)'a da, sermaye hareketlerinin ülkeye sundukları olanakların iyi değerlendirilmesi gerektiğini, aksi takdirde aşırı ısınmaya (over-heating) ve döviz kurlarında dalgalanmalara yol açacağını, bunun sonucunda ise aşırı sermaye çıkışlarının yaşanacağını ileri sürmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren pek çok ülke bu finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Meksika (1994), Güney Doğu Asya Ülkeleri (1997), Rusya (1998), Brezilya (1999), Türkiye (1994 ve 2000-2001) ve Arjantin (2001) bu tip krizleri yaşayan ülkelerdir. Bu ülkelerin ortak noktası ise hepsinde de sabit kura dayalı bir politika uygulanmış olması ve Asya ülkeleri dışındaki diğer ülkelerin çoğunda cari açıklar, mali açıklar, kamu açıkları ve enflasyon gibi makroekonomik temellere dayalı problemlerin var olmasıdır (Yay, 2001: 44).

Genellikle enflasyonla mücadele amacıyla bu ülkelerde uygulanan sabit kur politikaları, çeşitli riskleri de beraberinde taşımaktadır. Bu politikaları izleyen ülkelerde Merkez Bankasının temel görevi, kurları sabit tutmaktır. Böylelikle Merkez Bankası kur riskini üstlenmekte ve piyasalara döviz vermektedir. Enflasyonun yeterince indirilemediği durumlarda yerli para değer kazanmakta, ithalattaki artış ve ihracattaki azalışa bağlı olarak cari işlemlerde açık ortaya çıkabilmektedir. Ülkeler bu açığı kapatabilmek için devalüasyon yapma baskısıyla ile karşı karşıya kalabilmekte veya dış borçlanmaya, özellikle kısa vadeli kaynaklara başvurabilmektedir. Böylece ülkedeki bankaların açık pozisyonları artmakta, bankalarda döviz cinsinden borçlarını, döviz cinsinden kredi verecek kur riskinden kaçma eğilimine girmekte ve kur riskini kredi kullanan işletmelere yükleyebilmektedir (Ercan, 2001: 82).

Finansal krizle karşı karşıya kalan ülkelere bakıldığında kriz öncesi dönemde bu ülkelerde ithalat patlaması yaşandığı ve dış açıkların büyüdüğü görülmektedir. Ödemeler dengesi cari işlemler açığının milli gelir içindeki payının % 4'ü aştığı durumlar risk olarak ifade edilmektedir. Meksika, Asya ve Türkiye krizlerinde de

bu oran % 4'ün üzerine çıkmıştır. Diğer yandan kısa vadeli borç stokunun resmi döviz rezervlerine oranının yüksek olduğu (% 1'den fazla) durumlarda da kriz olasılığı yükselmektedir (Celasun, 2001: 171-173).

1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan finansal krizlerde diğer faktörlerin yanında spekülative amaçlı sermaye hareketlerinin de etkili olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede bu ülkelerde yaşanan finansal krizlerin ana hatlarıyla incelenmesi ve sermaye hareketleriyle ilişkilerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

4.1.Meksika Krizi

1980'li yıllarda borç kriziyle karşılaşan Meksika, yaşadığı krizi aşabilmek amacıyla 1989 yılından itibaren bazı ekonomik ve finansal reformları uygulamaya başlamıştır. Ekonominin kurumsal alt yapısıyla ilgili düzenlemelere gidilir iken mali kontroller kaldırılmış ve özellikle sermaye piyasası liberal politikalar çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmiş, ülkeye giren yabancı sermayede hızlı bir artış olmuştur. 1988 yılında ülkeden net sermaye çıkışı söz konusu iken 1989 yılında ülkeye giren net sermaye büyüklüğü 9 milyar dolara 1992 yılında da 26.5 milyar dolara yükselmiştir (Oktar, 1995b: 5-6).

Bu gelişmeler doğrultusunda Meksika, ekonomisinde varolan bazı olumsuzlukları yenmeyi başarmıştır. Örneğin, enflasyon sorunu büyük ölçüde çözümlenirken, kamu kesimi açıkları kapanmış ve 1989-1992 yılları arasında ortalama % 3.5'lük bir büyüme hızı yakalanmıştır. Ne var ki, Meksika 1990'larda önceden belirlenen bir aralık içinde hareket eden bir kur sistemi benimsemiş ve bu politikadan çıkış stratejisini de önceden belirlememiştir. Ülkeye yüksek miktarda yabancı sermaye girişi kredi patlamasına yol açmış ve büyük bir cari işlemler açığı oluşmuştur (Toprak, 2001: 143). Her ne kadar cari işlemler açığındaki artışın bir bölümü yatırımları yansıtırsa da önemli bir bölümü tasarruflarda ki azalıştan ve dolayısıyla tüketimdeki artıştan kaynaklanmıştır. Meksika'nın sıcak paraya gereğinden fazla bağımlı olması

da dikkat çeken bir etmen olarak göze çarpmaktadır. Ülkeye giriş yapan sermayenin büyük bölümü doğrudan yatırımlardan çok, hisse senedi ya da kısa vadeli spekülâtif yatırımlardan oluşmuştur. Spekülâtif sermaye ile finanse edilen cari işlemler açığı ekonomiyi, yabancı yatırımcıların duyduğu güvendedeki dalgalanmalara karşı oldukça duyarlı hale getirmiştir (Karsak, 1995: 36).

1994 yılı başında kriz konusunda bekleyişlerin artmasıyla beraber kısa vadeli finansal aktiflere karşı güven sarsılmış, faiz oranları yükselme eğilimine girmiş ve Meksika'dan Yabancı sermaye çıkışı da hızlanmıştır. Ülkede döviz rezervleri 26 milyar dolardan 6 milyar dolara gerilerken, yapılan büyük çaplı devalüasyonda krize ortam oluşturmuştur. Ayrıca politik istikrarsızlık ve yolsuzluklarda güven bunalımına yol açarak krizi derinleştirmiştir (Akdiş, 2000: 63).

4.2. Asya Krizi

Kriz öncesi döneme kadar Uzakdoğu ülkelerinde ekonomik açıdan hızlı bir değişim ve gelişim yaşanmış; Endonezya, Malezya, Singapur, Tayland, G.Kore ihracata yönelik kalkınma modelini benimseyerek, son on yıl içerisinde yıllık gayri safi milli hasıladada yaklaşık % 8'lik bir büyüme yakalamışlardır. Krizden önceki 30 yıl içerisinde, kişi başına gelir seviyesi Kore'de on kat, Tayland'da beş kat, ve Malezya'da dört kat artmıştır (Fischer, 1998: 1). Yüksek büyüme hızıyla beraber enflasyon oranının tek haneli rakamlarla ifade edilir düzeyde olması, önemli bütçe açıklarının olmaması, tasarruf oranlarının yüksek olması yabancı yatırımcılarca bu ülkelerde makroekonomik istikrar açısından herhangi bir sıkıntı bulunmadığı şeklinde yorumlanmış ve gelişmiş ülkelerdeki faiz oranlarının düşmesiyle beraberde bu ülkelere yönelen yabancı sermaye girişleri hızla artmıştır (Turagay, 1998: 1). Sermaye girişlerindeki artış G.Doğu Asya ülkelerindeki mucizenin finansal kaynağının yaratıcılığını üstlenmiş ve G.Doğu Asya ülkelerinin uyguladıkları ihracata yönelik kalkınmanın uzun süre devamlılığını sağlayan bir etken olmuştur (Çolak, 1999: 13). Diğer taraftan, Rodrik (1998: 57), Asya kri-

zinde kısa dönemli sermaye hareketlerinin önemli bir rol oynadığını, krizle karşılaşmanın "olağanüstü" bir durum olmadığını aksine sık aralıklarla karşılaşılabilecek bir durum olduğunu söylemektedir. Bir ekonomide dış dünya ile entegrasyonunun en ileri olduğu sektör olan finansal sektörde yaşanan bir kriz, bu ülkelerin finansal piyasaları dışa açık olduğundan, bütün bir bölgeye veya dünyaya yayılmaktadır.

1997'de Tayland'da başlayan ve kısa sürede bölge ülkelerini etkileyen krizin nedenleri incelendiğinde ise; öncelikle bu ülkelerde dolara bağlı sabit kur politikası izlenmiş, ABD dolarının 1996'dan itibaren diğer güçlü para birimlerine karşı değer kazanmasıyla birlikte bu ülke para birimleri de değerlenmiştir. Bunun sonucu olarak bölge ülkelerinin rekabet güçlerini kaybederek ihracat imkanlarının azalması, cari işlemler açığı vermelerine neden olmuştur (Akman, 1998: 28; Akdiş, 2000: 70; Tokyo Tic. Müşv., 1998: 1). Cari işlemlerdeki açığın gayri safi yurt içi hasılanın % 10'u seviyelerine çıkması ve bu açıkların finansmanın kısa vadeli borçlanmalarla sağlanması, ekonomileri dış şoklara karşı daha duyarlı yapmış ve uluslararası yatırımcıların ülke ekonomilerine şüpheyle bakmalarına yol açmıştır (TCMB, 1998: 11).

Ancak krizle karşı karşıya kalan ülkelerde cari işlemlerde ortaya çıkan açıklar, kriz öncesinde uluslararası finans çevrelerince yeterince dikkate alınmamış ve konu uzun süre endişe verici olarak değerlendirilmemiştir. Bölgede yabancı kaynaklarla yapılan yatırımların, verimliliği ve dolayısıyla cari işlemlerde meydana gelen açıkların sürdürülebilir olduğuna inanılmıştır. Bu görüşten hareketle de bölgeye yabancı sermaye girişleri özendirilmişken, krizden en fazla etkilenen G.Kore, Endonezya, Tayland, Malezya ve Filipinlere yönelen yabancı sermayenin önemli bir bölümünü de kısa vadeli borçlar oluşturmuştur. Krizden en az etkilenen Çin'de ise ülkeye giren yabancı sermayenin büyük kısmı doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşmiştir (DTÖ Türkiye Daimi Temsilciliği, 1998: 5).

Kısa vadeli borçlar, özellikle yabancı banka-

ların bu ekonomilere açtıkları büyük boyutlu kredilerden kaynaklanırken, ülkeler itibariyle bakıldığında kısa vadeli yükümlülüklerin toplam döviz rezervlerine oranı, Malezya'da % 47, Filipinler'de % 77, Tayland'ta % 169, Endonezya'da % 181, G.Kore'de ise % 213 olmuştur (Akdiş, 2000: 70). Bankalar vasıtasıyla alınan bu kısa vadeli borçlar, yerli para cinsinden özel sektöre kredi olarak yönlendirilmiştir. Böylece bir yandan kredi hacmi artarken, diğer yandan bankaların taşıdıkları kur riski ve kısa vadeli borçların uzun vadeli kredi olarak verilmesinden kaynaklanan vade riski ortaya çıkmıştır. Yabancı yatırımcılarda ödemelerin gerçekleştirilemeyeceğine dair oluşan endişe, güven bunalımına yol açmış ve söz konusu güven bunalımı, sermaye kaçışlarını hızlandırmıştır. Sermaye kaçışları ise yüksek oranlı devalüasyonlara ve hisse senedi fiyatlarının dibe vurmasına yol açmıştır (Turagay, 1998: 1-2). Yaşanılan gelişmeler bölgede bir zincirleme tepkiye ve finansal paniğe dönüşmüş, döviz kurlarının değer kaybetmesiyle beraber bölgeden çıkan fonlar yeni fon çıkışlarını teşvik etmiştir. Aynı zamanda fon çıkışları likiditeyi daraltıp faiz oranlarının aniden yükselmesine neden olurken kriz öncesi bir çok firma da, finansman kaynağı bulmakta güçlük çekmeye başlamıştır (Özer, 1999: 124).

Ayrıca bu ülkelerin finans kesimindeki yapısal problemler de krizin oluşumunda ve genişlemesinde etkili olmuştur. Bu problemler özellikle kredi kullanımında aşırı devlet müdahaleciliği ve kredilerin verimsiz alanlarda kullanılması, finans kuruluşlarının denetimleriyle ilgili mevzuatın yetersiz oluşu, fiyat ve risk analizi yapacak vasıflı elemanların yetersiz oluşu, sektörün genelde rekabete açık olmayışı, şeffaflık ve açıklık içinde çalışmaması şeklinde sıralanabilir (DTÖ Türkiye Daimi Temsilciliği, 1998: 9; Yiğidim, 1999: 77; Akman, 98: 30).

4.3.Rusya Krizi

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber Rusya Federasyonu, serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde hızlı bir değişim yaşamış, ancak geçiş döneminde önemli ekonomik reformlar gerçekleştirilmekle beraber eko-

nomik sistem sağlıklı bir yapıya kavuşturulamamıştır. Bu reformlara bağlı olarak 1990'lı yılların başından itibaren yurt içi fiyatlar serbest bırakılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, Rusya parası Ruble'nin değeri piyasa koşullarında belirlenmeye başlamış ve devlete ait işletmelerin çoğunluğu özelleştirilmiştir. 1992'den itibaren izlenen bu politikalar sayesinde; fiyatların serbest bırakılmasıyla beraber % 2500'lere ulaşan enflasyon oranı, 1997'de % 10'a indirilmiş ayrıca petrol fiyatlarındaki artışla beraber ödemeler dengesi fazla vermiştir (Ülgen, 1999: 13).

Rusya, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve enflasyon oranının düşürülmesinde bir başarı sağlamasına rağmen, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, bütçe gelirlerinin düşüklüğü ve finansal yapının zayıf oluşu ciddi bir sorun olarak devam etmiştir (Akman, 1998: 102-103). Genel olarak baktığımızda Rusya'yı krize iten nedenleri şu başlıklar altında toplayabiliriz (Akdiş, 2000: 86). (i) Kronik bütçe açıkları ve bu açıklara bağlı olarak iç-dış borç stokundaki artışlar. (ii) Merkez Bankası'nın uyguladığı sıkı para politikaları sayesinde Rusya para birimi Ruble'nin aşırı değerlenmesi. (iii) Bankacılık sektörünün yeterince gelişmemiş ve gerektiği gibi işlememesi. (iv) Kayıt dışı ekonominin fazlalığı ve buna bağlı olarak kamu gelirlerinde meydana gelen azalmalar. (v) Ülkede oluşan siyasi gerginliklerin reform çalışmalarına engel oluşturması. (vi) Asya krizinin etkisiyle, dünyada düşen hammadde fiyatlarının Rusya'nın ihracatını olumsuz yönde etkilemesi. (vii) Asya kriziyle beraber uluslararası yatırımcıların yatırımlarını hızla Rusya'dan çekmeleriyle beraber döviz rezervlerinin azalması ve bu durumun hazinayı yüksek faiz politikası uygulamaya zorlaması.

Rusya'da 1996-1997 yılları arasında finans ve kredi faaliyetlerinde yabancı yatırım miktarı yaklaşık % 229 oranında artış göstermiştir. Bu dönemlerde Rusya'da bankalara düşük faizlerle yabancı fonlar akıtılmış, bankalarda iç piyasaya oldukça yüksek faizlerle bu paraları plase etmişlerdir. Ancak gerek dünya petrol fiyatları gerekse hammadde fiyatlarındaki düşüş ihracat gelirlerinde 10 milyar dolarlık kayba neden olmuş ve piyasaya verilen kredilerin geri dö-

nüşlerinde problemler yaşanmıştır. 1998 yılı başından itibaren finansal piyasalarda çalkantılar başlamış, şirket ve banka iflasları yaşanmıştır (Akdiş, 2000: 88). Döviz sıkışıklığı nedeniyle Ruble, dolar karşısında % 34 oranında devalüe edilmiş ve dış borçlara ilişkin 90 günlük moratoryum ilan edilmiştir (Ülgen, 1999: 14).

4.4. Brezilya ve Arjantin Krizi

Brezilya, 1994 yılı ortalarından itibaren döviz kuruna dayalı bir istikrar programı uygulamıştır. Uygulanan politikayla beraber enflasyon tek haneli rakamlara inmiş, bankacılık yeniden yapılandırılmış, geniş çaplı bir özelleştirme programı uygulanmış, yapısal bir takım tedbirler alınmış ancak bütçe disiplini bir türlü sağlanamamıştır (Toprak, 2001: 149-150).

Ağustos 1998'de Rusya'nın moratoryum ilan edip krize girmesiyle birlikte, Brezilya'daki yabancı yatırımcılar bütçe ve cari işlemler dengesindeki açıklara kuşkuyla bakmaya başlamış ve Rusya krizini takip eden üç ayda Brezilya'dan 30 milyar dolara yakın sermaye kaçıışı yaşanmıştır (Toprak, 2001: 149). Brezilya krizinde de spekülasyonun etkilerini görmek mümkündür. Dünyanın hızla büyüyen bu ülkesine kriz öncesi büyük oranlı sermaye akımları olmuş ve daha sonra bu sermaye hızla çekilmiştir. Brezilya yabancı sermaye kaçışlarını rezervlerle dengelemek istemesine rağmen bunu gerçekleştirememiş ve kriz yaygınlık kazanmıştır. Brezilya artan baskılar karşısında kısa vadeli faizleri yükseltmiş ve sıkı bir bütçe politikası uygulamaya başlamıştır. Ancak Ocak 1999'a kadar piyasalara güven krizi devam etmiş ve dolara bağlı Brezilya para birimi Real dalgalanmaya bırakılmıştır (Akdiş, 2000: 91).

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerden payını alan ülkelerden biri de Arjantin'dir. Arjantin 1990'lı yılların başında hiper enflasyonu yenmek, yabancı sermayenin karşı karşıya olduğu riski azaltarak, ülkeye dış kaynak girişini sağlayabilmek amacıyla para kurulu ve döviz kurunun nominal çapa olarak uygulanması, 1991 yılında yürürlüğe giren konvertibilite planının temelini oluşturmuştur. 1991 yılında 1 Dolar = 1 Peso sabit kuru kabul edilmiş ve parasal tabandaki genişleme döviz girişi ile sınır-

landırılmıştır. Böylece hem enflasyon beklentisinin kırılması hem de yabancı sermayenin enflasyon ve devalüasyon riskinin azaltılması hedeflenmişti (Yentürk, 2002: 53-54).

Arjantin, benimsediği para kurulu sistemi, yaptığı özelleştirmeler ve reformlarla, başarılı bir performans sergilemiş ancak Meksika krizini takip eden dönemde ekonomisinde sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Arjantin'de işlerin kötüye gitmesi ve krizin oluşumuna neden olan çeşitli içsel ve dışsal faktörler vardır. İçsel olarak siyasi ve bürokratik çekişmeler, yolsuzluklar, harcamaların kontrol altına alınamaması ve buna bağlı olarak artan bütçe açığı ve borçlar, büyümenin durması ve bunun sonucunda azalan vergi gelirleri, işsizlik ve yüksek seyreden faizler sayılabilir. Dışsal olarak da, 1995'te Meksika Peso'sunun, 1999'da Brezilya Real'inin devalüe edilmesi ve aynı dönemde doların değer kazanması Arjantin'in rekabet şansını azaltmıştır. Kurun sabit olması nedeniyle ithalat aşırı ölçüde artmış ve dış ödemeler açığı ciddi boyutlara ulaşmıştır (Akyüz, 2002: 11-12).

Bu durum bir yandan devalüasyon beklentisi ile yabancı sermayeyi kaçırır iken, diğer yandan dış borç servisinin yapılamaması ihtimalini artırmış ve 2001 yılının ilk yedi ayında uluslararası rezervlerde % 40 oranında azalma olmuştur. Dış kaynak çıkışı para kurulu uygulamasını sürdüren ekonomide parasal tabanda ciddi bir daralma ve likidite sıkıntısına yol açmıştır. Krizle ilgili önemli göstergelerden biri olarak kabul edilen kısa vadeli dış borçların döviz rezervlerine oranı 1.20 civarına tırmanmıştır. Yabancı sermayenin yurt dışına çıkması, yurt içi sermayenin yurt dışına kaçması ve ülkenin dış borçlarını ödemesi açısından daha riskli hale gelmesi, faiz oranlarının sıçramasına neden olmuş ve reel faiz oranları ekonomik büyümenin üzerinde seyretmeye başlamıştır. Her ne kadar Arjantin'in ekonomi yönetimi dış borçlarını ödemede kararlı olduklarını sıfır bütçe açığı kararıyla gösterdilerse de, halkın yoğun tepkisiyle karşılaşmış ve ekonomi yönetiminin istifasıyla 2001 yılı sonunda sabit kur uygulamasından vazgeçilmiştir. (Yentürk 2002: 58-60)

5. Sonuç

Uluslararası finans piyasaları, 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllarda hız kazanarak devam eden bir değişim ve serbestleşme yaşamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke, bu dönemlere kadar iç ve dış finansal işlemler üzerinde kısıtlamalar ve kontroller uygulamışlardır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik istikrarın ve ekonomik büyümenin yeniden sağlanmasının yolu finansal serbestleşme olarak görülmüş ve bu amaçla finansal piyasalar üzerindeki denetim ve kısıtlamalar kaldırılmaya başlanmıştır. Serbestleşme hareketleriyle birlikte sermaye hareketleri bu ülkelere yönelerek ulusal mevzuatların daha da serbestleşmesi yönünde baskı oluşturmuş ve finansal piyasaların entegrasyon süreci hızlanmıştır. Ancak finansal liberalizasyon politikalarının bazı gelişmekte olan ülkelerde mevcut makroekonomik dengesizlik ortamında gerçekleştirilmeye çalışılması, bu politikalarından beklenen faydaların oluşumunu engellemiştir.

İç ve dış faktörlerin de etkisiyle 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinde artışlar olmuş ve bu artışlardan; Asya, Latin Amerika ve son yıllarda Doğu Avrupa ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu yoğun olarak yararlanmışlardır. Bu ülkelere yönelik yabancı fonlar içerisinde ise doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarındaki artış dikkat çekicidir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları 1984-1989 yılları arasında yıllık ortalama 4.4 milyar dolar iken, bu oran 1990-1996 döneminde yıllık ortalama 64 milyar dolara yükselmiştir. Bu artıştaki en büyük neden ise, gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarındaki olumlu gelişmelerdir. Aynı dönemler itibarıyla doğrudan yatırımlar incelendiğinde ise, bu yatırımların 1984-1989 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere giden oranı yıllık ortalama 13 milyar dolar iken, 1990-1996 döneminde 64.8 milyar dolara yükselmiştir. Doğrudan yatırımlardaki artışın nedeni ise, gelişmekte olan ülkelere yaşanan yoğun özelleştirmeler, doğrudan yatırımlar üzerindeki sınırlamaların kaldırılması ve çok uluslu şirket-

lerin küresel üretim ve yatırım stratejilerine kaymaları şeklinde sıralanabilir.

Kaynak yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkelerin ise yabancı sermayeden beklentisi, yurt içi yatırım ve tasarrufları artırarak büyümenin gerçekleştirilmesidir. Ancak yaşanan deneyimler, makroekonomik göstergeleri bozuk, borçlanma oranları yüksek ve daha çok kısa vadeli sermaye girişlerinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde, bu olumlu beklentilerin gerçekleşmediğini göstermektedir. Özellikle kısa vadeli yabancı fonların, spekülâtif nitelikli ve oynaklığının yüksek oluşu nedeniyle, olumsuz beklentilerin arttığı dönemlerde hızla ülkeyi terk etmekte ve krizleri etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkabilmektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkede yaşanan finansal krizlerde bu etkiyi görmek mümkündür. Doğrudan yatırımlar ise yöneldiği ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu etkiler yarattığı söylenebilecektir. Özellikle bu tür yatırımların fiziki nitelikte yatırımlar olması ve daha istikrarlı bir yapı arz etmesi yanında, yönedikleri ülkelere sermaye ve teknoloji ile, uluslararası pazarlama ve yönetim teknikleri ve deneyimlerini taşıyabilmektelerdir. Bu ise yatırım ve gelir artışı sağlayarak tasarruf hacmini artırabilmekte ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Ancak yabancı yatırımcılar öncelikle ev sahibi ülkelerde siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda istikrar aramaktadırlar. Ülke içerisinde bu istikrar sağlanarak enflasyonun düşürülmesi, bütçe disiplininin sağlanması, yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılarak geleceğe yönelik belirsizliklerin ortadan kaldırılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akdiş, M., 2000. Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Akman, V., 1998. Modern Dünyadaki En Büyük Kriz: Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri, Rota Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, A., 2002. "Ülkelerin İflası: Arjantin ve Türkiye", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 17 (191), ss. 7-13.

- Alp, A., 2000. Finansın Uluslararasılaşması: Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aslan, N., 1995. "Kalkınmakta Olan Ülkelerde Sermaye Akımları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 32 (Aralık 1995), ss. 45-50.
- Aslan, N., 1997. Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri, 2.B., Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Berksoy, T. ve Saltoğlu, B., 1998. Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, Mega Ajans Basımevi, İstanbul, 154 s.
- Boratav, K., 1993, "External financial liberalization in Developing Countries: Some Adverse Consequences", METU Studies in Development, 20(1-2), ss.1-17.
- Calvo, G.A., Leiderman, L. ve Reinhart, C.M., 1996. "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s: Causes and Effects" Journal of Economic Perspectives, ss.123-139. <http://www.iadb.org/oce/pdf/302.pdf> (10.05.2002).
- Celasun, M., 2001. "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001", Doğu Batı Dergisi, 4 (17), ss. 161-179.
- Çolak, Ö.F., 1999. "Finansal Kriz ve Bankalar: Güneydoğu Asya Örneği" Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 36 (Ekim 1999), ss. 5-21.
- Daniels, J., 2003, "Global Capital Flows: Maximising Benefits, Minimising Risks", [Http://Classwork.Busadm.Mu.Edu/Classwork/International/Strasbourg/Joe Daniels Global Capital Flows.Doc](Http://Classwork.Busadm.Mu.Edu/Classwork/International/Strasbourg/Joe%20Daniels%20Global%20Capital%20Flows.Doc) (14.03.2003)
- DPT., 2000. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://ekutup.dpt.gov.tr./yabancis/otk532.pdf> (07.05.2001).
- DTÖ. Türkiye Daimi Temsilciliği., 1998. "Doğu Asya Krizi", Dış Ticaret Dergisi. http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/mart98/1do_uasya.htm (04.01.2001).
- Ercan, M.K., 2001. "Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 3 (2), ss. 81-92.
- Esen, O., 1998. "Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Yatırımları", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 9 (30), ss. 59-79.
- Fischer, S., 1998. "The Asian Crises : A View From The IMF", Washington, D.C. <http://www.imf.org/external/np/speeches/1998/012298.htm> (02.03.2001).
- Guitian, M., 1998, "The Challenge of Managing Global Capital Flows", Finance and Development, 35(2).
- Güven, S., 2001. "Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 16 (185), ss. 79-98.
- Kar, M. ve Kara, M., 2003, "Türkiye'ye yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 29, Temmuz.
- Karsak, E., 1995. "Meksika'da Yaşanan Ekonomik Gelişmeler ve Diğer Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 32 (Haziran 1995) , ss.35-40.
- Kazgan, G., 1997. Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, Y., 2000. Türkiye Ekonomisi, 10.B., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lopez-Mejia, A., 1999, "Large Capital Flows: Causes, Consequences, and Policy Responses", Finance and Development, 36(3).
- Mallampally, P. ve Sauvat, K.P., 1999, "Foreign Direct Investment in Developing Countries", Finance and Development, 36(1).
- Mathieson, D.J., A. Richards ve Sharma, S., 1998, "Financial Crises in Emerging Markets", Finance and Development, 35(4).
- Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor (Değişik Yıllar), Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Mishra, D., A. Mody ve Murshid, D.P.,

2001, "Private Capital Flows and Growth", Finance and Development, 38(2).

- Mishkin, F., 1997, "The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policy Makers", Federal Reserve Bank of Kansas City'nin organize ettiği "Maintaining Financial Stability in a Global Economy" sempozyumu tebliği, 28-30 Ağustos, Wyoming, USA.

- Oktar, S., 1995a. "Uluslararası Sermaye Akışı ve Sıcak Para", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 32 (Kasım 1995), ss. 5-11.

- Oktar, S., 1995b. "Meksika'da Finansal Kriz" Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 32 (Nisan 1995), ss. 5-8.

- Özer, M., 1999. Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- Rodrik, D., 1998, "Who Needs Capital Account Convertibility", Essays in International Finance, No: 207, Department of Economics, Princeton University.

- Seyidoğlu, H., 1999. Ansiklopedik Ekonomik Terimler Sözlüğü, 2.B., Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.

- Stiglitz, J.E., 2000, "Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability", World Development, 28(6), ss. 1075-1086.

- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), Yıllık Rapor (Değişik Yıllar), Ankara: TCMB.

- Tokyo Ticaret Müşavirliği, 1998. "Asya Krizi" Dış Ticaret Dergisi, <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/mart98/asyatok.htm> (04.

01.2001).

- Toprak, M., 2001. Küreselleşme ve Kriz: Türkiye ve Dünya Deneyimi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Tuncer, N., 2001. "Para Krizleri ve Türkiye", İktisat Dergisi, (410-411), ss. 43-51.

- Turagay, R.T., 1998. "Güneydoğu Asya Ülkelerinde Yaşanan Finansal ve Ekonomik Krizin Genel Değerlendirmesi ve Dünya Ekonomisi ve Ticareti Üzerinde Yaratacağı Muhtemel Etkiler", Dış Ticaret Dergisi. <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/mart98/gneyfi.n.htm>. (04.01.2000).

- Ulusoy, A. ve Karakurt, B., 2001. "Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Etkileri" Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 38 (Ocak 2001), ss. 45-46.

- Uzunoğlu, S., Alkin, K. ve Gürlesel, F., 1995. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye, İMKB. Araştırma Yayınları, İstanbul.

- Ülgen, G., 1999. "İkinci Yılında Küresel Kriz ve Dünya Ekonomisi" Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 36 (Temmuz 1999), ss. 9-18

- Yay, G., 2001. "İstikrar Politikaları ve Ekonominin Sorunları: Mali Sektör", İktisat Dergisi, (410-411), ss. 33-59.

- Yentürk, N., 2002. "Arjantin Krizi: Dış Borç İle Tango", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 17 (193), ss. 51-66.

- Yiğidim, A., 1999. "Doğu Asya'da Döviz Krizi ve IMF'nin Yaklaşımı" Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 10 (32), ss. 87-96.

İnceleme

ÖMER YILMAZ

Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Araştırma Görevlisi

Bölgesel Politika Etkilerinin Tahmini

I. GİRİŞ

Ulusal ekonomiler içerisinde bölgesel alt ekonomilerin gelişimi problemi 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde çoğu araştırmacı ve politika uygulayıcı için temel bir araştırma konusu olmuştur. Bölgesel gelişme amaçlarına, böyle bir gelişmeyi sağlamak için mevcut politika araçlarına ve bu politika araçlarının bölgesel etkilerinin ölçümü prosedürlerine duyulan ilgi 1960'lı yılların ortaları ve sonlarına doğru zirveye ulaşmıştır (Havevan, 1976: 449). Hem ulusal ekonomik etkinlik hem de bölgesel eşitliğin politika amacı olduğu bu dönemde, alternatif kamu politikalarının ekonomik refah üzerine etkilerinin değerlendirilmesi de temel bir düşünce olmuştur.

Bu dönemde, kamu politikalarının değerlendirilmesi değişik bilimsel disiplinlerde önemli bir araştırma konusu olmuştur. Toplumda hükümetler tarafından oynanılan role akademik bir ilginin yanı sıra, politik ilgi de böyle etki değerlendirmelerini teşvik etmiştir. Politika uygulayıcılar müdahalelerinin etkileriyle ilgili daha iyi bilgiler elde etmek istemişler ve bazı değerlendirme çalışmaları bu amaca hizmet etmek için doğrudan hükümetler tarafından finanse edilmişlerdir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 3).

Doğaları itibariyle, politika değerlendirme çalışmaları politik tartışmalarda da önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu nedenle, konu üzerine bilimsel araştırmalar özel bir ilgi gösterilerek

yapılırlar. Düzenlenecek olan araştırmanın uygun bir şekilde seçilmesi ve elde edilen sonuçların dikkatli bir şekilde sunulması, bu alanda yapılan araştırmaların gerektirdiği özellikler arasındadır. Bununla beraber, uygulamada bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların çoğu arzulanan tutarlılığı gösterememişlerdir. Örneğin, ekonometrik modeller, politika değerlendirme çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmakta, fakat politika değerlendirmelerinde ele alınan özelliklerin dikkatli ve kritik bir analizi, gerçekte alternatif politikaların etkilerinin değerlendirilmesi için her zaman faydalı olan sonuçlar vermemektedir. Çünkü bu modeller, politikadaki değişiklikler ve sistematik olarak ekonomik kurumların davranışının değişeceği gerçeğini hesaba katmamaktadırlar.

II. Bölgesel Politikanın Değerlendirilmesiyle İlgili Bazı Genel Düşünceler

Bölgesel politika değerlendirmelerinin amacı, belirli politikalara katkıda bulunan ve politika programlarını düzenleyenler tarafından istenilebilen ya da istenilmeyen sonuçları öğrenmeye katkıda bulunmaktır. Bölgesel ekonomik politikaların etkileri en azından üç farklı amaçla değerlendirilebilir. Birincil amaçlar, ekonomik refah, ekonomik faaliyetler ve işgücü piyasası anlaşmazlıkları gibi temel değişkenlerin bölgesel dağılımı üzerine bölgesel politika etkilerinin neler olacağını inceler. İkincil amaç-

lar, ulusal ürün ve tam istihdam gibi ulusal politikanın temel değişkenlerine bölgesel politikanın katkısını, yani kaynak maliyetlerinin ulusal ürüne olan katkısını inceler. Kıt kaynakların alternatif kullanımları arasında tercih hakkına sahip olan politika uygulayıcılar için özel bir ilgi konusu olan, ulusal Hazine üzerine bölgesel politikaların mali etkileri ise üçüncül amaçları oluşturmaktadır (Schofield, 1979: 251). Bu üç farklı amaçtan birincisi politika uygulayıcılar tarafından çok daha fazla arzulanmaktadır. Bu amacın seçiminin değerlendirme sürecinde önemli bir ilk aşama olduğu açıktır, çünkü bu perspektif politika değerlendirmenin odaklanacağı etki ya da sonuç değişkenlerini belirlemektedir.

Belirli politika araçlarının uygulanması sonucu elde edilen bulguların analizi, bu araçların uygulanmaması durumunda ortaya çıkması muhtemel olan sonuçların da tahminini gerektirir. Ancak böylesi tahminlerin güvenilir bir şekilde elde edilmesi hemen hemen imkansızdır. Bu nedenle politika araçlarının uygulanmasındaki marjinal değişikliklerin etki tahminleri üzerine odaklanan, daha tutarlı bir yaklaşımın gerekli olduğu açıktır. Diğer taraftan böylesi marjinal etkilerin tahmini kolay değildir. Bu durum, nihai politikanın amaç değişkenleri ile araç değişkenlerini ilişkilendiren süreçle ilgili bir düşünceyi gerektirir. Genelde bu süreç çok karmaşıktır (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 5).

Bölgesel politika etkilerinin doğru bir şekilde tespit edilmesinde birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Bölgesel politika etkilerini değerlendirmede beklenen zorluklardan dolayı, çoğu araştırmacı belirli etkilerin analizlerinde özel değişkenlerde bazı sınırlamalara gitmektedirler. Böyle analizler doğaldır ki politika etkilerinin sadece kısmi bir değerlendirmesi ile sonuçlanmaktadır.

Belirli bir politikanın uygulama zamanı ile ilgili değerlendirmeler ex ante yada ex post olabilir. Bir programın muhtemel etkilerinin ex ante değerlendirmeleri programın yürütülmesinden önce yapılmakta ve bu durumda kontrol edilemeyen dışsal değişkenlerde hiçbir değişiklik olmamakta ve ekonomik sistemin çar-

ışması ile ilgili düşünceler doğru kabul edilmektedir. Ex post değerlendirmeler ise ya programın uygulanması süresince programın uygulanmasını iyileştirmek için geri bağlantılar sağlamada formatif bir değerlendirme sağlamak amacıyla ya da programın uygulanmasından sonra programın etkilerinin özet bir değerlendirmesini sağlamak amacıyla yapılır.

Güvenilir bir değerlendirme, hükümet müdahalelerinin rolünü de kapsayan, ekonomik sistemin çalışmasıyla ilgili tam bir bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bu nedenle ex post değerlendirmeler, sıklıkla ex ante bir değerlendirmeyi olası hale getirmek için gerekli olan bilgiyi sağlayan ilk aşamadırlar. Bölgesel politikanın etkilerini ölçmede ex post değerlendirmelerle ilgili özel bir problem, ilgili araç değişkenlerin ölçümüdür. Değişik politika araçlarının yoğun bir şekilde kullanımının anlamlı göstergelerini elde etmek son derece zordur.

Bölgesel politikanın herhangi bir sayısal ex post değerlendirmesinden önce çeşitli hazırlık aşamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu hazırlıkları şu şekilde özetlemek mümkündür: (i) Bölgesel etkilerin ortaya çıkmasına neden olan politika araçlarının ve değişkenlerinin seçimini değerlendirmek. (ii) Araçların çalışması ve uygulanabilirliği için koşulların dikkatli bir niteliksel analizini gerçekleştirmek. (iii) Belirli bir zaman perspektifi içerisindeki doğrudan ve dolaylı etkileri kapsayan araç, durum ve etki değişkenleri arasındaki kritik ilişkileri gösteren teorik bir çatının geliştirilmesi. (iv) Seçilen araştırma metodu yardımıyla ortaya çıkması muhtemel etkilerin ve değerlendirmeye dahil edilmeyen etkilerin bir göstergesinin seçimi. (v) Analize dahil edilen değişkenler için kantitatif göstergelerin seçimi ve değişkenler ile göstergeler arasında eksik sunumdan kaynaklanan muhtemel etkilerin önsel bir değerlendirmesini yapmak. (vi) Veri kıtlıklarının dikkatli bir analizi ve gerekli verilerin toplanması.

Uygulanan bölgesel politikalarla ilgili belirli bir araştırma tasarımının seçimi, sonradan elde edilen sonuçların geçerliliği ile ilgili önemli sorunlar ortaya çıkarabilir. İlk olarak, herhangi

bir güvenilir değerlendirme çalışması araç ve etki değişkenleri arasındaki gözlemlenilmiş bir ilişkinin nedensel bir ilişki olduğunu mantıklı hale dönüştürmeye çalışır. Bu durum genellikle sonuçların içsel geçerliliği şeklinde ifade edilir. İkinci olarak, bazı durumlarda farklı koşullarda yapılan politikalar için tavsiyeler üretecek sonuçlar kullanılmak istenir. Bu durum ise araştırma bulgularının öteki koşullara uyduurulmasını ve araştırılan durumun tamamıyla spesifik olmamasını gerektirir. Bu ise sonuçların dışsal geçerliliği olarak ifade edilir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 8). Bölgesel politikanın etkilerinin tahmini ile ilgili çalışmalar mikro ve makro yöntemler olarak iki alt başlık altında incelenebilir.

III. Bölgesel Politika Etkilerinin Tahmininde Kullanılan Mikro Yöntemler

Mikro yöntemler doğrudan doğruya bir politika programı tarafından etkilenilmesi muhtemel olan bireysel ünitelerin davranışlarını inceler. Mikro yöntemlerde veriler doğrudan gözlem, anketler ya da mülakatlar yoluyla toplanabilir. Daha sonra bu veriler değişik istatistik teknikler yardımıyla sayısal etkilerin tahminlerini elde etmek için kullanılabilirler.

Prencip olarak, "kontrolü yapılmış tecrübeler" yöntemini de mikro seviyede uygulamak mümkündür. Komple eşit davranış ve kontrol gruplarını kullanan bir kimse kontrol grubunun davranışıyla karşılaştırma yaparak davranış grubunun sonuçları üzerine politika etkilerini ayırma yoluna gidebilir. Etkilerin ölçümü politikanın uygulanmasından önce ve sonra davranış ve kontrol grupları için sonuç değişkenlerinin gözlemleri üzerine dayandırılabilir. Eşit kontrol gruplarını elde etmek amacıyla bağımsız değişkenler için seçilmiş olan benzer özelliklere sahip birey çiftleri sık sık kullanılırlar. Bu araştırma stratejisinin temel avantajı araçlar ve sonuçlar arasındaki nedensel ilişkileri ayırmış olmasıdır. Bu avantajından dolayı "kontrolü yapılmış tecrübeler" politika değerlendirmeye ilgili birçok alanda kullanılmaktadır. Konunun bu yönüyle ilgili olarak refah politikaları, eğitim politikaları ve enerji politikaları hususunda bir çok uygulama yapılmıştır (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10).

Bununla birlikte, bölgesel politika değerlendirmeleri için bu metodun yaygın bir şekilde kullanımını engelleyen iki problem vardır. İlk olarak, metod sadece deney dönemi boyunca hedef gruplar tarafından maruz kalınan etkileri göz önüne alacaktır, öyle ki daha sonra meydana gelen etkiler ya da öteki gruplar tarafından yaşanan deneyimler gözlemlenilmeyecektir. Belirli etkiler önceden beklenilmiyorsa, bunlar yaklaşık olarak ifade edileceklerdir. İkinci olarak, belirli durumlarda yeterli kontrol grupları bulmak imkansız olabilir. Bu, özellikle çoğu bölgesel politika aracı için geçerli olan bir durumdur. Çünkü çoğu bölgesel programa katılım ihtiyaridir ve coğrafi nedenlerden dolayı birtakım sınırlamalar ihtiva etmektedir.

Belirli durumlarda bu problemlerin üstesinden gelinebilir. İlk olarak, çok spesifik etkiler seçmek suretiyle bu çalışmalar daha az problemlili hale getirilebilir. İkinci olarak, politika değerlendirmenin politikanın uygulanmasından etkilenebilme boyutundan kaçınılabilir. Öyle ki uygulamada kontrol gruplarını elde etmek için bazı sınırlamalar kullanılabilir. Bu iki koşul dikkate alınarak "kontrolü yapılmış tecrübelerin" kullanımı belirli politika araçlarının değerlendirilmesi için, etkin bir strateji olabilir.

Politika değerlendirmeye ilgili olarak düzenlenen mikro çalışmalardan daha sık kullanılan "deneysel olmayan" ya da "sözde deneysel" olanlardır. "Deneysel olmayan" mikro bir çalışma, politika dışı etkileri kontrol etmek için belirli bir politikanın uygulanmasından sonra mikro seviyede etki değişkenlerinin gelişimi üzerine bilgiler elde etmek amacıyla anketler ya da mülakatlar kullanılmaktadır. Bununla birlikte, "sözde deneysel" bir yaklaşımla daha fazla bilgi toplanmaktadır. Öyle ki, etki değişkenleri üzerine politika uygulamasının ayrı ayrı etkilerinin belirlenmesine çalışılır. Bu durum ex post bir anket yardımıyla elde edilebilir. Örneğin, politika müdahalesinden önce ve sonra anket yapılan aynı ünitelerle ilgili bir panel data çalışma ya da politika müdahalesinin öncesi ve sonrası ile ilgili soruların sorulduğu bir geriye dönük anket çalışması gibi (Bartels and Wijma, 1980: 608).

Araç değişkenler iki farklı şekilde anketlere dahil edilirler. İlk olarak, değişkenler açık bir şekilde bir araya getirilmezler, fakat belirli müdahale değişkenleri yardımıyla anketlere dahil edilirler. Örneğin kişisel kullanılabilir gelir ve işgücündekilerin çalıştıkları saat miktarı arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için mikro verileri kullanan çalışmalar yapılmıştır. Gelir değişkeni gelir vergileri, minimum ücretler gibi politika araçları için bir müdahale değişkeni olarak düşünülebilir. Bu nedenle tahmin edilen ilişki, politika etkilerinin bir değerlendirmesini mümkün kılacaktır. İkinci olarak, araç değişkenler açık bir şekilde ankete katılırlar. Örneğin, firmaların kuruluş yeri kararını etkileyen bir yerleşim sübvansiyonunun varlığını incelemek için araç değişkenler doğrudan ankete dahil edilebilirler.

Bölgesel politikaların muhtemel etkileriyle ilgili bilgi sağlamaya yönelik çoğu mikro çalışmanın öncelikli amacının politika etkilerinin değerlendirilmesi ile ilgili olmadığına da belirtilmesi gerekir. Bunun yerine, bu çalışmalar daha genel olarak belirli kararların, özellikle de özel firmaların ve bireysel hane halklarının başka bir yere taşınması kararlarının arkasında yatan güçler ve faktörleri belirlemeye yöneliktirler. Böyle anketlerden elde edilen bilgiler sık sık politikaların oynamış oldukları rol üzerine yorum yapmayı mümkün kılar. Fakat çalışmaların dizaynı ve yöntemi sık sık sadece diğer faktörlerle karşılaştırmalı olarak, politikaların nispi etkileri üzerine sonuçlar vermektedir.

Anket çalışmaları ile politika etkilerinin sayısal bir değerlendirmesini elde etmek nadiren mümkün olsa da, bu çalışmaların politika etkilerinin analizine yönelik birtakım değerli bilgiler sağladığı da açıktır. Mikro çalışmalardan elde edilen bu faydalı bilgileri şu şekilde ifade etmek mümkündür. (Nicol, 1979: 335)

İlk olarak, mikro çalışmalar bireysel karar alıcılara kararlarını etkileyen faktörlerin önemini anlaşılmasıyla ilgili bilgiler sağlarlar. Bu çalışmalar makro çalışmaların düzenlenmesi için faydalı olabilecek bilgileri sağlamanın yanı sıra, en azından politika araçlarının muhtemel rolleri üzerine birtakım niteliksel bilgiler de sağlarlar.

İkinci olarak, bu çalışmaların bazıları, örneğin "teşvikler olmasaydı bu yatırım projesine başlar mıydınız?" gibi hipotetik sorular sormaktadırlar. Böyle sorulara verilen cevapların da hipotetik olduğu gerçeğine rağmen, bu cevaplar muhtemel politika etkilerinin sayısal değerlendirmelerini elde etmek için kullanılmaktadırlar.

Üçüncü olarak, bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar makro çalışmaların düzenlenmesinde önemli bir rol oynayan karar sürecinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilirler. Bazı yazarlar firma hareketleriyle ilgili bir makro modelin oluşturulmasında mikro temelli çalışmalardan hareket etmektedirler.

Dördüncü olarak, mikro çalışmalar belirli bir politika aracının gücünün ölçülmesinde çok faydalı bilgiler ihtiva ederler. Çünkü böyle bir ölçüm, politika araçlarının mikro ünitelerin karar sürecine nasıl etki edeceğini gösterir.

Beşinci olarak, yatırım ve istihdam yaratma arasındaki zamansal gecikmenin uzunluğu gibi belirli önemli ilişkiler mikro veriler ile daha iyi anlaşılabilirler.

Nihai olarak, mikro çalışmalar gelişmiş bölgelere doğru bir göç hareketinden sonra firmaların karşılaştırmalı maliyetleri, performans ve hoşnutluklarını değerlendirmek için kullanılırlarsa, bölgesel politikanın muhtemel kaynak maliyetleri ile ilgili faydalı bilgiler sağlayabilirler.

Bununla birlikte, anket çalışmalarının etki analizleri için faydalılığını sınırlandırabilen birtakım ciddi zorluklar da vardır. Bu zorlukların bir kısmı anketin karakterinden kaynaklanabileceği gibi bir kısmı ise, değerlendirme amacından doğan belirli talepleri dikkate almaktan kaynaklanabilmektedir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10). Bu zorlukları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

İlk olarak, örnekleme temsili ile ilgili temel bir problem doğabilir. Birçok mikro çalışma, ünitelerin belirli bir grubu için bilgi toplamak suretiyle düzenlenir. İkinci olarak, anketörler tarafından verilen cevapların yorumlanması ile ilgili değişik zorluklar olabilir. Anketörler tara-

findan verilen bilginin katılımcıların gerçek davranışlarından farklı olduğu yönünde hissi bir "cevaplandırma etkisi" varolabilir. Politika ile ilgili sorularda cevap verenler eğer teşviklerin gelecekteki mevcudiyetinden etkilenenlerse uygulanan politikanın önemli olduğu yönünde yanlış bir bilgi verebilirler. Üçüncü olarak, bütün anket çalışmalarının tabiatında varolan bir problem karşımıza çıkmaktadır. Ankete cevap verenlerin cevaplarını etkilemeyecek yönde, ihtiyaç duyulan bilgiyi elde etmek için bir soru ya da anket formu tasarlanmalıdır.

IV. Bölgesel Politika Etkilerinin Tahmininde Kullanılan Makro Yöntemler

Bölgesel politika etkilerini tahmin eden makro yöntemler toplam verileri kullanırlar ve bu nedenle sadece "deneysel olmayan" ve "sözde deneysel" yaklaşımlar kullanılırlar. Elbette makro bir çalışmanın bu şekilde tanımlanması, farklı metodolojilerin çeşitliliğini sınırlandırır ve basitleştirir. Bu metodolojilerin hangisine müracaat edileceği noktasında, inceleme altındaki politika etkisinin kapsam derecesine odaklanmak muhtemelen faydalı olacaktır. Bundan hareketle makro yöntemler tek denklemlili ve çok denklemlili yöntemler olarak iki alt başlıkta incelenmiştir:

a) Tek Denklemli Makro Yöntemler: Bölgesel politika etkileriyle ilgili çoğu makro çalışma, bölgesel politika etkilerini tahmin etmek amacıyla kullanılabilen tek denklemli bir model formüle etmek için bölgesel ekonomik sistemin çalışması ile ilgili düşüncelere odaklanır. Daha sonra böyle bir model çok daha karmaşık bir yapısal modelle temsil edilen indirgenmiş form modelinin basit bir şekli olarak göz önüne alınabilir. Böylesine bir indirgenmiş modelde ilgili politika araçları, açık bir şekilde bağımsız değişkenler arasında olabileceği gibi açık olmayan bir biçimde de bağımsız değişkenler arasında olabilir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10).

aa) Politika Araçları Arasındaki Açık Olmayan İşbirliği: Bu gruptaki çalışmaların çoğunda dikkatlerin durumsal değişkenlerin etkilerini modellemeye ve politika etkilerini de kalıntı olarak kabul etmeye yöneltildiği yaygın-

dır. Bu tür bir yaklaşım politika gücünün toplam ölçümlerini elde etme veya bunların istatistik analizlerinde ayrı bağımsız değişken olarak katılması hususunda ciddi zorlukların kabulü ile düzenlenmişlerdir. Bu kategori içerisinde dört temel yaklaşım incelenmektedir: (i) Trend projeksiyonu. (ii) Kayma oranı analizleri. (iii) Varyans analizi. (iv) Regresyon atıklarından elde edilen politika etkilerinin yorumlanması.

Basit bir zaman serisi analiziyle elde edilen politika değerlendirmenin ilk yaklaşımında, politika dönemi dışındaki gözlemlerin bir trendinin politika dönemindeki tersi duruma yaklaştırılması söz konusudur. Belirli varsayımlar altında, cari ve tersi durumlar arasındaki açık politika etkilerinin önemi gösterge olarak alınır. Bu yaklaşımın önemi aktif politika dönemleri ve belirli araçların kullanılmadığı dönemler arasındaki ayrımı yapabileme yeteneğinde yatmaktadır. Ancak böyle dönemler nispi olarak çok kısa olurlarsa, küçük (pasif) ya da büyük (aktif) bir politika etkisinin beklenildiği dönemler olarak onları yorumlamada ciddi zorluklar doğacaktır. Çünkü zaman gecikmelerinin varlığı politikasız dönemlerde de etkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilir (Dessant and Smart, 1977: 148).

Bu yaklaşım, yukarıda da ifade edildiği gibi politik olmayan faktörlerin etkisini ve politikanın etkilediği gecikmeyi hesaplamak için yeterince uygun değildir. Belirli durumlarda önem testleri ya gecikmelidir ya da uygun bir ölçü değildir. Bu nedenle, bu yaklaşıma aşırı derecede güvenmek akılcı olmayacaktır. Politika etkisiyle ilgili ihtimaller hakkında önsel bilgiyi temin imkanları ve daha karmaşık metodlar tarafından belirlenen bulgulara ilave kanıtlar sağlama imkanı sınırlı olduğunda bu yaklaşım daha önemli bir hale gelmektedir (Schofield, 1979: 254).

Kayma oranı analizi bölgesel ekonomik yapının genel bölgesel büyüme üzerindeki muhtemel etkilerini açıklamak için deterministlik bir modelin uygulanması olarak görülebilir. Bu yaklaşımdaki temel düşünce, bölgesel büyüme performansındaki değişimleri, özel güçlerin etkilerine atfedilebilen çeşitli değişim un-

surlarına ayırmaktır. Dikkate alınacak açık bir politika dışı güç, endüstriyel yapıdır ve kayma oranı analizi bölgesel büyüme oranlarını etkilemesi beklenen diğer güçler üzerine konsantre olmamızı sağlamak için yapının etkisini, incelenen veri setinden arıtmak amacıyla kullanılabilir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10).

Yani kayma oranı analizi büyüme şekillerini parça etkilerine ayırır. Şayet toplam ulusal büyüme oranı kullanılırsa toplam istihdam veya yatırımın büyüyecek olan miktarı bölgesel istihdam veya yatırım büyümesi açısından bölgesel pay olarak ifade edilir. Gerçek büyüme ve bölgesel pay arasındaki fark sırayla "orantılı kayma" veya "farklılık kaymasına" ayrılabilen "bölgesel kayma" olarak adlandırılır. İlk kayma "bölgesel kaymanın" bölgesel sanayi yapısı ile açıklanma derecesini ölçer. Daha sonraki kayma spesifik bölgesel faktörlerin bütün endüstrilerin bölgede ülke çapında yaptıklarından daha hızlı veya daha yavaş büyümelerine imkan verme derecesini ölçer (Schofield, 1979: 254).

Yukarıdaki belirleyici yaklaşımda, tesadüfi unsurlar için herhangi bir açık ilginin yokluğunda, bazı yazarlar tarafından alternatif bir yaklaşım sunulmuştur. Bu yaklaşım tahmin edilen etkilerin güvenilirliği üzerine istatistiksel testler yapmayı mümkün kılan tesadüfi bir standartlaştırma yaklaşımıdır. Buck ve Atkins tarafından da çalışmalarında kullanılan bu istatistiksel araç varyans analizidir (Buck and Atkins, 1976: 123). Buck ve Atkins'in modeli aşağıdaki gibidir:

$$g_{ir}E_{ir0} = \sum a_i D_i E_{ir0} + \sum b_r D_r E_{ir0} + u_{ir} E_{ir0}$$

Burada;

g_{ir} = belirli bir dönemde r bölgesindeki endüstrisinin istihdam büyümesi,

$E_{ir0} = 0$ baz yıl olarak alındığında r bölgesindeki endüstrisinin ağırlığı,

D_i = i endüstrisi için 1 ve diğer endüstriler için 0 değeri alan gölge değişken,

D_r = r bölgesi için 1 ve diğer bölgeler için 0 değeri alan gölge değişken,

u_{ir} = hata terimi.

Bu yaklaşımla ilgili avantajlar, yapılan testlerin olabirliği ve politika etkisinin muhtemel

tesadüfi bozucuları dahil etmeme özelliğidir. Bununla birlikte, yaklaşımla ilgili eleştiri ise, yaklaşımın genel bir endüstriye yayılmış bölgesel politika etkisinin, bir politika etkisiymiş gibi kabul edilmesidir. Politika etkisinin gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi durumlarını dikkate alan, oldukça basit ve daha önemli olabilen birçok faktörü de içine alabilen, dördüncü bir yaklaşım regresyon analizidir. Bu yaklaşımda politika etkisi, regresyon artıklarının dayanakları üzerine tahmin edilir.

$$Y_{it} = \sum a_i X_{it} + u_{it}$$

Burada;

Y_{it} = bağımlı etki değişkeni,

X_{it} = i. bağımsız politika dışı değişken,

u_{it} = artıklar.

Yukarıdaki gibi bir denklemlerle endüstriyel istihdam büyümesi üzerine yatay kesit verileri kullanılarak tahminler yapılmıştır. Burada açıklanamayan artıkların bölgesel değerleri politika etkilerinin büyüklüğünün belirleyicileri olarak yorumlanırlar. Bu yaklaşımla ilgili olarak şu problemler ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, politika dışı değişkenlerin, artıkların büyüklüğü üzerine, hiçbir etkiye sahip olmadığını varsaymak için herhangi bir neden yoktur. İkinci olarak, eğer bağımsız değişkenlerin bazılarıyla ilişkili olması muhtemel olan ve bağımlı değişkeni doğrudan etkilemesi beklenilebilen politika araçları hesabı katılmıyorsa, regresyon katsayılarının ve sonuç olarak da politika etkilerinin temeli olan tahminler elde edilirler. Bu ise bazı bölgelerdeki pozitif artıkların öteki bölgelerdeki negatif artıklar tarafından dengelendiği ve bu nedenle de bölgesel politikaların ulusal bir etkisinin ortaya çıkarılamayacağı anlamına gelir. Ayrıca bu durum, artıkların mutlak değerinin politika etkisinin sayısal bir tahmininin elde edilmesinde kullanılamayacağını da gösterir. Sadece artıkların büyüklük itibarıyla bir sıralaması politika başarısının bir ölçüsünü yansıtabilir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10). Bu tür makro yöntemlerle ilgili problemleri çözmek için modele dahil edilen politika araçları arasında açık bir işbirliği yolunu tercih etmek daha faydalı bir alternatif olabilir.

Politika araçları arasındaki açık işbirliği

hem politika araçlarını hem de politika dışı değişkenleri birleştiren modeller, ekonomik sistemin çalışması ile ilgili daha kapsamlı bilgiler verirler. Genelde böyle bir tanımlama iki farklı şekilde elde edilir. Bunun ilk yolu incelenilen sistemin bir kısmıyla ilgili olduğuna inanılan bazı özel davranışsal ya da teknik hipotezleri formüle etmek ve bu hipotezlerden etki değişkeni için test edilebilir ilişkiler üretmektir. İkinci bir yol ise fonksiyonel ilişkilerin spesifikasyonu ve değişkenlerin seçiminde uygulamalı mikro çalışmalardan çıkarılan sezgiler ve delillere dayandırılan bir takım "ad hoc" kıyaslamaları kullanmaktır. Bu bölümdeki incelemelerimizin büyük bir kısmı "ad hoc" türü çalışmalarla ilgilidir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 10).

"Ad hoc" tek denklem modelleri etki değişkenlerinin farklı tipleri için formüle edilirler ve bazen yatay kesit ya da zaman serisi verileri ile bazen de her ikisinin bir bileşimini ile tahmin edilirler. Bu konuyla ilgili birinci grup çalışmalar bir bütün olarak ya da belirli araçların bir seti olarak uygulanan politika paketinin etkisini göstermek için karma bir indeks kullanırlar. Böyle bir karma indeksi tercih etmenin nedenleri iki şekilde ifade edilebilir: (i) Prensip etki değişkenini etkileyebilen araçların sayısı çok fazla ise, onların her biri için ayrı göstergeler kullanmak kolay kolay kontrol edilemeyebilir. (ii) Bölgesel politika özellikle araçların bir seti olarak düşünülürse, bireysel araçların ayrıştırılmış etkilerinin analizi çok küçük bir duyarlılığa sahip olacaktır.

Yatay kesit regresyonlarda, gölge değişkenler destek gören ve destek görmeyen bölgeler arasındaki ya da zaman serisi regresyonlarında pasif ve aktif politika dönemleri arasındaki farklılıklar yoluyla uygulanan politika paketinin etkisini birleştirmek için kullanılırlar. Bölgesel politikayı temsil için karma indeks yaklaşımını kullanmanın kabul edilirliliği gölge değişkenin bölgesel teşvikleri mevcut olma ya da olmama durumuna göre birleştirme derecesine ve modelin politika dışı unsurunun spesifikasyonunun büyüklüğü derecesine bağlıdır. Destek gören ya da destek görmeyen bölgeler arasındaki ya da politika dönemi ve politika dışı dönemler arasındaki diğer sistematik farklılıkların derecesi modele açık bir şekilde dahil edilmez, bunlar daha sonra politika etkisini tam olarak yansıtmayacak olan gölge değişkenler yardımıyla toplulaştırılırlar. Yatay kesit çalışmalarda gölge değişkenlerin kullanımı eleştirilebilir. Çünkü destek görmeyen bir bölge için gölge değişken sıfır değeri almaktadır, bu ise uygulanan bölgesel politikanın bu bölgeler üzerine hiçbir etkisi olmadığını ifade eder ki, bunu söylemek gerçekten çok zordur. Bu nedenle "ad hoc" bir yaklaşımın kullanımı bazı yazarlar tarafından daha az tercih edilir olmuştur.

Bölgesel politika araçlar setinin etkilerini birleştirmek için diğer bir yaklaşım, farklı araçların gücüne dayanarak ağırlıklandırılmış bir ortalama kullanmak olmuştur (Spanger and Treuner, 1975: 147). Bununla birlikte, gölge değişkenlerin kullanımında ortaya çıkan problemler bu yöntemde de görülmektedir.

Bu konuyla ilgili diğer bir alternatif, müdahale değişkeni yardımıyla bölgesel politika etkilerini birleştirmek olmuştur. Böyle bir yaklaşım, yatırım teşviklerinin bulunması durumunda çok sık uygulanmıştır. Bununla birlikte, politika etkilerini tahmin etmek için müdahale değişkenlerinin kullanımı bir takım sakıncalar içermektedir. İlk olarak, müdahale değişkenlerinin kullanımı politikanın sahip olduğu etkiler yoluyla tahmin mekanizmasını sınırlandırır. İkinci olarak, müdahale değişkenlerinin kullanımı, firmaların eşit bir şekilde değerlendirme yaptıklarını ve müdahale değişkenini etkileyen bütün değişkenler için reaksiyon gösterdiklerini varsayar. Üçüncü olarak, teşvikler farklı proje tipleri için farklıysa politikanın ne kadar etkili olduğuyula ilgili basit bir toplam elde etmek kolay olmayabilir.

Bu konuya bir son vermeden önce genel anlamda tek denklemlilerle ilgili ortaya çıkan şu üç problemi belirtmekte fayda vardır: (i) Bazı durumlarda tahmin edilen katsayıların bir takım eşanlı sapmalara sahip olacağı beklenilebilir. Bu durum bağımlı değişken tarafından etkilenilmiş olması beklenilebilen bağımsız politika dışı değişkenler için geçerli olacaktır. (ii) Birkaç politika aracı bölgesel ya da ulusal eko-

nominin birden fazla yönünü etkileyebilir, ancak böyle çoklu amaçlar tek denklemlilerle bir yapı ile izah edilemezler. (iii) Bir kimse politika etkilerinin sadece kısmi bir değerlendirmesinin mümkün olduğunu söyleyebilir. Bu durumda diğer bölgeler ya da diğer değişkenler üzerine ortaya çıkan dolaylı etkiler tek denklemlilerle bir model yardımıyla ortaya konulamaz. Bu üç problemden dolayı çok denklemlilerle modellerin kullanımını araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilir olmuştur.

b) Çok Denklemlilerle Makro Yöntemler: Çok denklemlilerle modellerde birkaç bağımlı değişken, bazen eşanlı etkilerin de izah edildiği birçok bağımsız değişkenle ilgilidirler. Böyle modeller tek bir bölge için kurulabileceği gibi birden fazla bölge için de kurulabilirler. Eğer bölge içi ilişkiler modelde temsil ediliyorlarsa, bölge içi politika etkileri de tahmin edilebilir. Bir top-down çoklu modelde sadece politikaların dağılım etkileri analiz edilmekteyken, bir bottom-up yaklaşımda ulusal toplanımlar üzerine bölgesel politika etkileri de tahmin edilebilir. Bazen çok bölgeli modeller, bazı değişkenlerin bölgesel seviyede bazılarının ise ulusal seviyede belirlendiği bir top-down ve bottom-up yaklaşımın bir karması şeklinde olabilirler. Politika değerlendirilmesinde kullanılan çok denklemlilerle makro modeller ekonometrik olan ve ekonometrik olmayanlar şeklinde bir ayrıma tabidirler (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 27).

ba) Ekonometrik Modeller: Ekonometrik modellerde parametreler, sonuçların güvenilirliği ile ilgili yapılmış olan istatistiksel sonuçların ortaya çıkması için yeteri kadar veri kullanan, istatistiksel teknikler yardımıyla tahmin edilirler. Çok sayıda bölgesel ekonometrik model kurulmuş olmasına rağmen, bunların çok azı bölgesel politikanın etkilerini değerlendirme amacıyla yöneliktir. Özellikle politika değerlendirmesi için dizayn edilen çok bölgeli modeller genellikle yatay kesit olarak tahmin edilen basit modellerdirler. Bu konuda Avusturya ve Hollanda için örnek çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamı çoklu bir model amacına yönelik olmuş, fakat değişkenler ve bölgeler arasındaki karşılıklı ilişkiler zayıf bir şekilde vurgulanmıştır. Yani modellerde bölge

içi ilişkiler mevcut değildir (Folmer, 1980: 1197).

Bölgeler için yapılan diğer ekonometrik modellerde bağımlı ve durumsal değişkenler arasındaki ilişkilerin spesifikasyonuna daha fazla bir özen gösterilmiş, bunun yanında ekonomik sistemdeki politika müdahalelerinin rolüne daha az özen gösterilmiştir.

bb) Ekonometrik Olmayan Modeller: Gelecekte istatistik teknikler yardımıyla tahmin edilemeyen ilişkilerden oluşan modeller de vardır. Bu modellerde, katsayıların tamamı veya bir kısmı için ya nokta tahminleri ya da ilişkilerin tahmini için farklı tahmin modellerinin bir karması kullanılır. Böyle modeller genellikle ekonomik sistemin oldukça detaylı simülasyonlarını yapmak için düzenlenirler. Ancak böyle durumlarda modelin tam bir ekonometrik tahmini mümkün değildir (Bartels, Nicol ve Duijn, 1982: 28).

İnput-output modelleri ekonometrik olmayan modellerin ilk örnekleri olarak düşünülebilirler. Çünkü input-output katsayıları ve diğer ilgili katsayılar genellikle nokta tahminlerine dayalı olarak belirlenir. Bölgesel input-output modelleri tüketim ya da yatırım oluşturan endüstri içi ilişkiler yardımıyla belirli dışsal değişkenlerin dolaylı etkilerini tahmin etme kapasitesine de sahiptirler. İnput-output modelleri asıl itibarıyla talep yönlü olduklarından dolayı politika etkilerini değerlendirmede politikaların nihai talep çeşitlerindeki değişikliklere uydurulması gerekmektedir. Bu özelliği kullanarak bölgesel politika etkilerini değerlendiren hem ex post hem de ex ante çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Ekonometrik olmayan modellerle ilgili ikinci bir grup mikro simülasyon modelleridir. Böyle modeller ekonominin bir ya da daha fazla temel sektörünün birbiriyle ilişkili olmayan unsurlarından elde edilen gözlemler üzerine politika değişikliklerinin ex ante etkilerini elde etmek için düzenlenirler. Bu ilişkili olmama özelliği özellikle politika değişikliklerinin dağılım etkileri analizini çekici kılmaktadır. Mikro simülasyon modelleriyle ilgili olarak şu avantajları sıralayabiliriz: İlk olarak, mikro ünitele-

rin ilk durumlarıyla ilgili detaylı bilgiler tam olarak kullanılabilirler. İkinci olarak, mikro ünitelerle ilgili kararlar kesin bir bilgiyle verilebilirler. Üçüncü olarak, mikro ünitelerin davranışlarıyla ilgili mevcut anlayış kullanılabilir. Nihai olarak, mikro ünitelerle ilgili varsayımlar mikro seviyede verilebilirler. Mikro simülasyon modellerinin çoğu uygulamasında hane halkı davranışı çok detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Mikro simülasyon modelleri belirli ulusal politikaların alansal etkilerinin ex ante değerlendirmeleri için de kullanılmışlardır (Haveman, 1976: 453).

Konuya son vermeden önce çok denklemlerle ilgili olan ve çoğunlukla modelin spesifikasyonu ile ilgili bir takım problemleri şu şekilde sıralayabiliriz: İlk olarak, birçok model önemli bir talep boyutuna sahiptir ve gerçekte çok önemli olabilen kapasite sınırlamaları ihtimallerine izin vermezler. İkinci olarak, bölge içi ilişkiler çok zayıf bir şekilde birleştirilirler. Bunun ortaya çıkmasına neden olan temel problem bölge içi ticaret istatistiklerinin çoğunlukla mevcut olamayışdır. Üçüncü olarak, daha öncede ifade ettiğimiz gibi modellerin politika unsurları genellikle zayıf bir şekilde belirlenmişlerdir. Çok ilgili politika araçlarının modellerde birleştirilmeleri için çok az çaba harcanmıştır. Dördüncü olarak, çoğu model çok geleneksel bir teorik yapı kullanmıştır. Bu nedenle, bölgesel ekonomi unsurlarını ulusal teorilere uyumlaştırma yönünde çok az çaba vardır.

V. Sonuç

Çalışmada, bölgesel politika uygulamalarının etkilerini tahmin etmek amacıyla kullanılan çok sayıda yöntem incelenmiştir. Yöntemler incelenirken bunların işleyişinden ziyade, lehte ve aleyhte olan yönlerine ve güvenilirliklerine odaklanılmıştır. İncelenen yöntemlerin kullanım aşamasında ortaya çıkan problemlerine göre alternatif çözüm yöntemleri sunulmuştur. Politika etkilerini tahmin etmede kullanılan yöntemler, mikro ve makro olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. Mikro yöntemler doğrudan doğruya bir politika programı tarafından etkilenilmesi muhtemel olan bireysel ünitelerin davranışlarını ince-

mekteyken, makro yöntemler toplam değerler üzerine odaklanırlar. Mikro yöntemler doğrudan gözlem, anket ve mülakatları kullanmaktadırlar. Mikro yöntemler kontrolü yapılmış tecrübeler, deneysel olmayan ve sözde deneysel yöntemler gibi üç grupta incelenirler. Makro yöntemler ise başlangıçta tek denklemler ve çok denklemlerli yöntemler olmak üzere iki gruba ayrılmışlar ve daha sonra bu iki grup alt gruplara ayrılarak incelenmişlerdir.

Kullanılan her yöntemin kendine özgü lehte ve aleyhte yönleri vardır. Bu nedenle söz konusu yöntemlerden herhangi birinin bölgesel politikanın etkilerinin tahmini konusunda diğer yöntemlere göre daima daha iyi ve güvenilir sonuçlar verdiğini söyleyebilmek oldukça zordur. Ancak elbette ki eldeki veriler, uygulama dönemi ve ulaşılmak istenen muhtemel sonuçlar dikkate alınarak, araştırmacı tarafından yöntemlerden biri tercih edilecektir.

KAYNAKÇA

- Bartels, C.P.A., W.R. Nicol, J.J. Van Duijn, (1982), "Estimating the Impact of Regional Policy", *Regional Science and Urban Economics*, 12, ss. 3-41.
- Bartels, C.P.A. ve J.B.R. Wijma, (1980), "Effects of the Relocation of Government Offices on the Regions of destination", *Eco-nomisch Statistische Berichten*, 65, ss. 607-611.
- Buck, T.W. ve M.H Atkins, (1976), "The Impact of British Regional Policies on Employment Growth", *Oxford Economic Papers*, 28, ss. 118-132.
- Dessant, J.W. ve R. Smart, (1977), "Evaluating the Effects of Regional Economic Policy: A Critique", *Regional Studies*, 11, ss. 147-152.
- Folmer, H., (1980), "Measurement of the Effects of Regional Policy Instrument", *Environment and planning A*, 12, ss. 1191-1202.
- Haveman, R.H. (1976), "Evaluating the Impact of Public Policies on Regional Welfare", *Regional Studies*, 10, ss. 449-463.
- Nicol, W.R., (1979), "Relaxation and Reorientation: Parallel Trends in Regional Disincentive Policies", *Urban Studies*, 16, ss. 333-339.
- Schofield, J.A., (1979), "Macro Evaluations of the Impact of Regional Policy in Britain: A Review of Recent Research", *Urban Studies*, 16, ss. 251-271.
- Spanger, U. ve P. Treuner, (1975), "Statistical Analysis of Location Determinants", *Papers of the Regional Science Association*, 35, ss. 143-156.

Rakamların Dili

Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (NİSAN 2004)

Ülkeler	GSYİH*	Tüketici Fiyatları*	Ücretler Kazançlar*	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi** (Milyar \$) (Son 3 Ay)
A.B.D.	4.1	1.7	1.6	5.6	- 552.7	- 540.9
Almanya	0.9	1.1	1.9	10.3	152.8	57.1
Avustralya	5.5	2.4	5.9	5.9	- 15.9	- 30.0
Avusturya	1.4	1.4	2.2	4.4	- 1.2	- 1.5
Belçika	2.4	1.1	1.9	12.8	19.3	9.9
Danimarka	1.2	0.9	3.7	6.5	9.6	6.6
Fransa	1.8	1.8	2.7	9.6	2.5	16.7
Hollanda	1.2	1.2	2.0	6.2	31.9	14.4
İngiltere	3.4	1.3	4.4	4.8	- 79.8	- 30.8
İspanya	3.0	2.1	3.0	11.2	- 53.5	- 25.0
İsveç	2.2	- 0.3	2.7	6.0	20.1	18.9
İsviçre	1.8	- 0.1	1.8	4.2	7.3	29.4
İtalya	b.d.	2.3	2.8	8.4	1.2	- 21.6
Japonya	6.4	b.d.	2.0	5.0	110.2	142.3
Kanada	3.8	0.7	4.0	7.4	43.5	18.5
Euro - 11	1.2	1.6	2.6	8.8	87.1	32.4

Açıklamalar: (b.d.) = Belli Değil Kaynak: The Economist, 3 Nisan 2004.

(*) Yıllık Yüzde Değişim.

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya, A.B.D. ve Kanada için ithalat F.O.B., İhracat F.O.B.; Diğerleri için C.I.F./F.O.B.

MERKEZ BANKASI BEKLENTİ ANKETİ

Cari Dönem	Gözlem Sayısı	En Küçük	En Büyük	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Medyan	Mod	Uygun Ortalama
Tüketici Enflasyonu Beklentisi (%) (Mart - 04) (2.Dönem)	84	0,4	1,8	0,3	1,0	1,0	1,0	1,0
İki Ay Sonrasının TÜFE Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	82	-0,2	2,0	0,4	0,8	0,8	1,0	0,8
Yıl Sonu TÜFE Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	84	9,0	14,5	1,2	11,8	12,0	12,0	11,8
Gelecek 12 Aylık Dönemin TÜFE Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	80	7,0	17,0	1,6	11,1	11,0	10,0	11,0
Üç Aylık Hazine İhalesi Yıllık Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (%) (Mart - 04) (2.Dönem)	83	19,0	30,0	1,3	23,1	23,0	23,0	23,1
Yıl Sonu Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	82	13,0	25,0	1,8	18,4	18,0	18,0	18,4
Para Piyasası Gecelik Yıllık Basit Faiz Oranı Beklentisi (%) (Mart - 04) (2.Dönem)	84	18,0	25,0	0,8	22,0	22,0	22,0	22,0
Yıl Sonu Basit Faiz Oranı Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	83	11,0	21,0	1,6	17,5	18,0	18,0	17,5
Bankalararası Döviz Piyasası Dolar Kuru Beklentisi (Bin TL) (Mart - 04) (2.Dönem)	85	1310,0	1400,0	11,9	1332,5	1330,0	1330,0	1331,7
Yıl Sonu Dolar Kuru Beklentisi (Mart - 04) (2.Dönem)	84	1250,0	1675,0	70,5	1498,7	1500,0	1500,0	1502,2
Cari İşlemler Dengesi Beklentisi (Milyon Dolar) (*) (Mart - 04) (2.Dönem)	72	-11000,0	-4000,0	1256,3	-7448,1	-7641,0	-8000,0	
GSMH Büyüme Beklentisi (%) (Mart - 04) (2.Dönem)	79	2,7	6,5	0,6	4,8	5,0	5,0	4,8

(*) Vcrilerin dağılımının çok düzensiz olması nedeniyle uygun ortalama hesaplanamamıştır.

TEMEL GÖSTERGELER

Konsolide Bütçe (Aralık Sonu)		Enflasyon	
GELİRLER	100,2 Katrilyon TL	TEFE YILLIK MART SONU	% 7,97
HARCAMALAR	140,0 Katrilyon TL	TÜFE YILLIK MART SONU	% 11,83
BÜTÇE AÇIĞI	39,8 Katrilyon TL	TEFE AYLIK MART SONU	% 2,10
FAİZ DIŞI FAZLA	18,8 Katrilyon TL	TÜFE AYLIK MART SONU	% 0,89
İç Borç Stoku		GSMH Değişimi	
OCAK SONU	194,4 Katrilyon TL	SABİT FİYATLARLA OCAK - EYLÜL	% 5,2
Dış Borç Stoku (Kamu)		GSMH	
OCAK SONU	64,7 Milyar Dolar	CARİ FİYATLARLA OCAK - EYLÜL	255,7 Katrilyon TL
İhracat Gelirleri		Sanayi Üretim İndeksi	
OCAK - ARALIK	46,8 Milyar Dolar	OCAK	% 6,5
İthalat Giderleri		Kapasite Kullanım Oranı	
OCAK - ARALIK	68,7 Milyar Dolar	OCAK	% 77,2
Cari İşlemler Dengesi		İşsizlik	
OCAK - ARALIK	- 6,808 Milyar Dolar	2003 IV. DÖNEM	% 10,3

SİZ DE ABONE OLUN!

*"Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi"ne abone olanlar,
"Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi"ni önce okuyanlardır.*

Adı Soyadı :

Firma Adı :

Adres :

Posta Kodu : Tel: Fax:

e-mail :

- Abone olmak istiyorum.
 Yeniden abone olmak istiyorum.
 Lütfen temsilcinizi gönderin (İstanbul'da oturanlar için).

"FİNANS – POLİTİK & EKONOMİK YORUMLAR" Aylık Dergi, 12 sayı için
2004 Yılı Abone Koşulları;

YURT İÇİ

YURT DIŞI

- 6 Aylık: 40.000.000.-TL.
 1 Yıllık: 60.000.000.-TL.

- 6 Aylık: 30 \$
 1 Yıllık: 60 \$

Not: Öğrencilere % 30 indirim yapılmaktadır.

Abone bedeli (.....) TL, aşağıdaki işaretli banka hesabınıza havale edilmiştir.

Akbank T.A.Ş.
Nuruosmaniye Şubesi
Hesap No: 35875-4

Garanti Bankası
Nuruosmaniye Şubesi
Hesap No: 6299897

T.İş Bankası
Cağaloğlu Şubesi
Hesap No: 530979

Yapı Kredi Bankası
Çemberlitaş Şubesi
Hesap No: 1035572-7

Abone Başlangıç Tarihi: Abone Bitiş Tarihi:

"EKONOMİK MALİ YAYINLAR SAN. VE TİC. A.Ş." adına, abone bedeline ilişkin, bankaya yatırdığımız mak-
buzun (ve öğrenci iseniz, öğrenci kimliğinizin) fotokopisini, yukarıdaki abone formu ile birlikte lütfen, "**Finans - Po-
litik & Ekonomik Yorumlar Dergisi**; Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak. No.6, Kat.2; 34400 Sultanahmet
İstanbul" adresine posta ile gönderebilir, faks geçebilir veya elektronik posta adresimize gönderebilirsiniz.

Faks: (0-212) 518 66 43. **Tel:** (0-212) 518 17 32 – 516 11 45.

e-mail: abone@ekonomikyorumlar.com **http://www.ekonomikyorumlar.com**

MA**R**KA SEÇİMİNİZ KOLAYLAŞTI...

Klozet
Tabakları

Seramik Kesme
ve Uygulama
Makinaları

Rezervuar
Sistemleri

Banyo
Mobilyaları

Akrilik
Sistemler

Armatur ve
El Düsü
Takımları

Seramik Sağlık
Gereçleri

Seramik ve
Porselen
Karolar

EGE **MA**R**KA**[®]

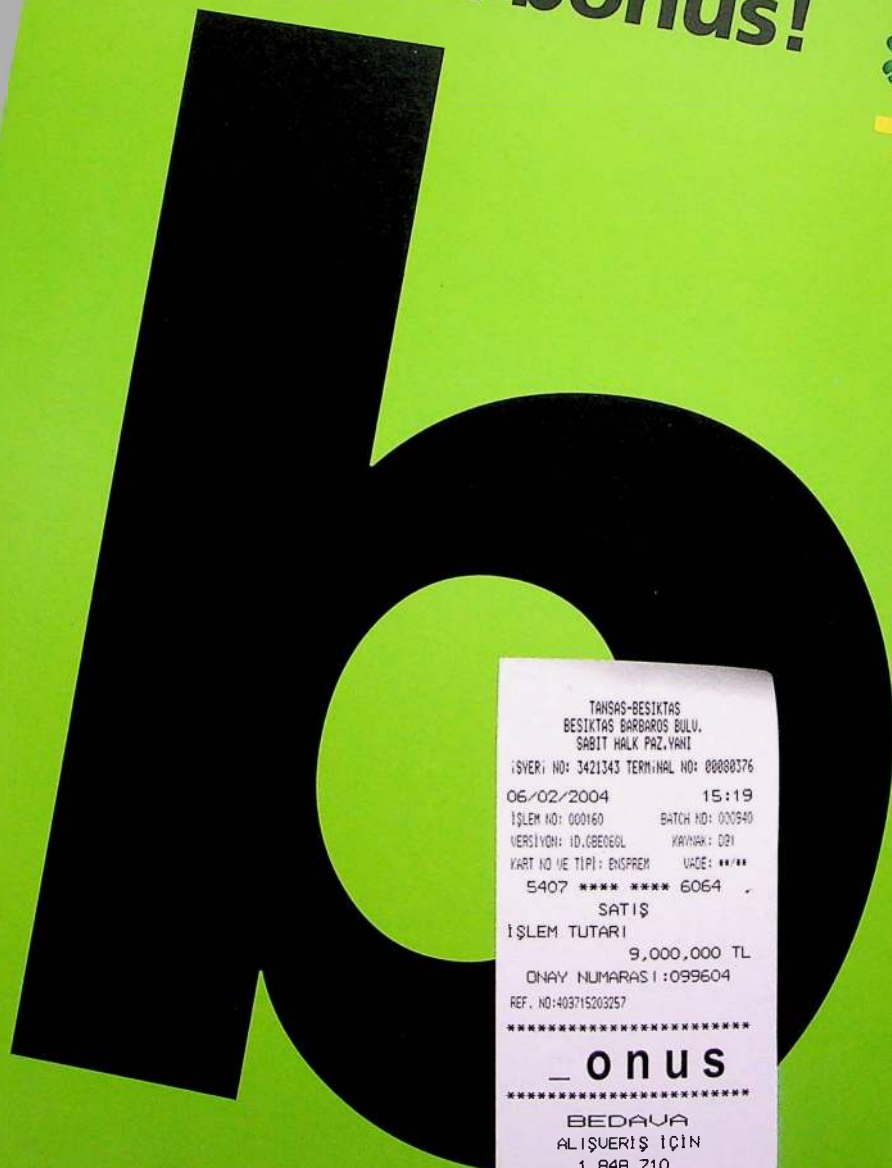
www.egemark.com

Genel dağıtıcı: Ege İnşaat Malzemeleri Pazarlama A.Ş.

Sliplerdeki b-o-n-u-s harflerini
tamamlayana her defasında
10 milyon bonus!

**+bonus
card**

TANŞAS-BESİKTAS
BESİKTAS BARBAROS BULU
SABİT HALK PAZ.VAHI

İŞVERİ NO: 3421343 TERMINAL NO: 00000376

06/02/2004 15:19

İŞLEM NO: 000160 BATCH NO: 000940

NERİSİYON: ID.CBEOGGL KAYNAK: DBI

KART NO VE TİPİ: ENSPREX UACE: **/**

5407 **** ** 6064

SATIŞ

İŞLEM TUTARI 9,000,000 TL

DINAY NUMARASI : 099604

REF. NO: 403715203257

_ o n u s

BEDAVA
ALİŞVERİŞ İÇİN
1,848,710
BONUSLUNUZ UAR
TEŞEKKÜRLER

Garanti

Kampanya, T. Garanti Bankası A.Ş. (Banka) tarafından, 16 Şubat-16 Mayıs 2004 tarihleri arasında düzenlenecektir. Söz konusu tarihler arasında, katılımcılar Bonus Kredi Kartı program ortalarında, Banka'ya ait POS terminalleri üzerinden online olarak, Banka Bonus Kredi Kartı ile en az 5.000.000 TL ve üzeri alışveriş yaptıklarında (Ekspres Limit kullanılmak suretiyle yapılan harcamalar hariç), kredi kartı slipleri üzerine otomatik olarak B-O-N-U-S harflerinden bir tanesi basılacaktır. Müşterilerin alışverişleri sonrasında sliplerine yazılacak olan harfler "BONUS" kelimesini oluşturduğunda, her "BONUS" kelimesi için otomatik olarak müşterilerin Bonus Gard'ına 10.000.000 bonus yükünecektir. Müşteri, "BONUS" kelimesini tamamlayıp 10.000.000 bonus kazandıktan sonra tekrar harf biriktirebilecektir. (Daha önce kazanmış olduğu mükerrer harfler aktarılamaz.) Katılım 100.000 kazanan kişi ile sınırlı olacaktır.